

ΣΥΝΤΑΓΜΑ

Ερμηνεία κατ' άρθρο

Άρθρο 100

Ε. ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ

Μ.-Χ. ΒΛΑΧΟΥ-ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΥ

Ηλεκτρονική έκδοση

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΣΠ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ, Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ, Γ. ΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ

Μάιος 2023

ΚΕΝΤΡΟ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ
ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΥ
ΔΙΚΑΙΟΥ

ΕΡΕΥΝΑ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΚΑΙ ΔΙΟΧΗΤΗΣ ΤΥΤΑΤΟΥ

ΣΥΝΤΑΓΜΑ
WATCH.GR

Άρθρο 100

(Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο)

1. Συνιστάται Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο στο οποίο υπάγονται:

α) Η εκδίκαση ενστάσεων κατά το άρθρο 58.

β) Ο έλεγχος του κύρους και των αποτελεσμάτων δημοψηφίσματος που ενεργείται κατά το άρθρο 44 παράγραφος 2.

γ) Η κρίση για τα ασυμβίβαστα ή την έκπτωση βουλευτή, κατά τα άρθρα 55 παράγραφος 2 και 57.

δ) Η άρση των συγκρούσεων μεταξύ των δικαστηρίων και των διοικητικών αρχών ή μεταξύ του Συμβουλίου της Επικρατείας και των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων αφενός και των αστικών και ποινικών δικαστηρίων αφετέρου ή, τέλος, μεταξύ του Ελεγκτικού Συνεδρίου και των λοιπών δικαστηρίων.

ε) Η άρση της αμφισβήτησης για την ουσιαστική αντισυνταγματικότητα ή την έννοια διατάξεων τυπικού νόμου, αν εκδόθηκαν γι' αυτές αντίθετες αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας, του Αρείου Πάγου ή του Ελεγκτικού Συνεδρίου.

στ) Η άρση της αμφισβήτησης για το χαρακτηρισμό κανόνων του διεθνούς δικαίου ως γενικά παραδεγμένων κατά την παράγραφο 1 του άρθρου 28.

2. Το δικαστήριο της προηγούμενης παραγράφου συγκροτείται από τους Προέδρους του Συμβουλίου της Επικρατείας, του Αρείου Πάγου και του Ελεγκτικού Συνεδρίου, από τέσσερις συμβούλους της Επικρατείας και από τέσσερις αρεοπαγίτες, που ορίζονται ως μέλη με κλήρωση κάθε δύο χρόνια. Στο δικαστήριο αυτό προεδρεύει ο αρχαιότερος από τους Προέδρους του Συμβουλίου της Επικρατείας ή του Αρείου Πάγου.

Στις περιπτώσεις δ' και ε' της προηγούμενης παραγράφου μετέχουν στη σύνθεση του δικαστηρίου και δύο τακτικοί καθηγητές νομικών μαθημάτων των νομικών σχολών των πανεπιστημίων της Χώρας, οι οποίοι ορίζονται με κλήρωση.

3. Η οργάνωση και λειτουργία του δικαστηρίου, τα σχετικά με τον ορισμό, την αναπλήρωση και την επικουρία των μελών του, καθώς και τα σχετικά με τη διαδικασία σ' αυτό ορίζονται με ειδικό νόμο.

4. Οι αποφάσεις του δικαστηρίου είναι αμετάκλητες. Διάταξη νόμου, που κηρύσσεται αντισυνταγματική, είναι ανίσχυρη από τη δημοσίευση της σχετικής απόφασης ή από το χρόνο που ορίζεται με την απόφαση.

5. Όταν τμήμα του Συμβουλίου της Επικρατείας ή του Αρείου Πάγου ή του

Ελεγκτικού Συνεδρίου κρίνει διάταξη τυπικού νόμου αντισυνταγματική παραπέμπει υποχρεωτικά το ζήτημα στην οικεία ολομέλεια, εκτός αν αυτό έχει κριθεί με προηγούμενη απόφαση της ολομέλειας ή του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου του άρθρου αυτού. Η ολομέλεια συγκροτείται σε δικαστικό σχηματισμό και αποφαινεται οριστικά, όπως νόμος ορίζει. Η ρύθμιση αυτή εφαρμόζεται αναλόγως και κατά την επεξεργασία των κανονιστικών διαταγμάτων από το Συμβούλιο της Επικρατείας.

**ΕΥΓΕΝΙΑ Β. ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ
ΜΑΓΔΑΛΗΝΗ-ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΒΛΑΧΟΥ-ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΥ**

ΕΙΔΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ανδρεάδης Σ., *Διοικητικόν δίκαιον*, 1950· Ανθόπουλος Χ., *Εκλογική απαγόρευση κομμάτων*. Το άρθρο 102 του ν. 5019/2023 και η αντιμετώπιση της καταστρατήγησής του, www.constitutionalism.gr· Βενιζέλος Ευ., *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, 2021· ο ίδιος, *Δικαστικός Έλεγχος της Συνταγματικότητας των Νόμων και Ερμηνεία του Συντάγματος*. Μαθήματα εμβάθυνσης στο Συνταγματικό Δίκαιο, 2022· ο ίδιος, *Η κήρυξη της αντισυνταγματικότητας τυπικού νόμου με απόφαση του ΑΕΔ*, 1985· ο ίδιος, *Ο έλεγχος των κωλυμάτων εκλογιμότητας κατά την ανακήρυξη των υποψηφίων βουλευτών*, Κοινοβουλευτική Επιθεώρηση, 4/1990· ο ίδιος, «Το ΑΕΔ και η αυθεντική ερμηνεία του Συντάγματος», σε *Χαριστήριον. Σύμμεικτα προς τιμήν Γεωργίου Μ. Παπαχατζή. Δημόσια Διοίκησης και Διοικητική Δικαιοσύνη*, 1989· Βλαχόπουλος Σπ., *Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων από τα Τμήματα των Ανωτάτων Δικαστηρίων (Μια όψη της παράπλευρης αναθεώρησης του Συντάγματος)*, ΔτΑ 2001· Βλάχου-Βλαχοπούλου Μ.-Χ., *Οι Πηγές του Δημοσίου Δικαίου*, 2020· Γεραπετρίτης Γ., *Σύνταγμα και Βουλή. Αυτονομία και ανέλεγκτο των εσωτερικών του σώματος*, 2012· Γέροντας Α., *Επιτομή διοικητικού δικονομικού δικαίου*, 2^η έκδοση, 2020· Γιαννακόπουλος Κ., «Άρθρο 100», σε Φ. Σπυρόπουλος/Ξ. Κοντιάδης/Χ. Ανθόπουλος/Γ. Γεραπετρίτης, *Σύνταγμα. Κατ' άρθρο ερμηνεία*, 2017· ο ίδιος, *Η επίδραση του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης στον δικαστικό έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων*, 2013· Γώγος Κ., *Ο κατά χρόνον περιορισμός των ακυρωτικών αποτελεσμάτων της δικαστικής απόφασης στην πρόσφατη νομολογία ΣτΕ*, ΘΠΔΔ 8-9/2015· Δαγτόγλου Π., *Γενικό Διοικητικό Δίκαιο*, 7^η έκδοση, 2015· ο ίδιος, *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο*, 6^η έκδοση, 2014· Δρόσος Γ., *Δοκίμιο Ελληνικής Συνταγματικής Θεωρίας*, 1996· Κοντιάδης Ξ., *Η απαγόρευση εκλογικής συμμετοχής πολιτικού κόμματος*, www.SyntagmaWatch.gr, 11.04.2023· Κυπραίος Μ., *Το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο*, ΤοΣ 1977· Κοντόγιοργα-Θεοχαροπούλου Δ., *Η αρχή του δυαδισμού της δικαιοσύνης*, 1973· Λαζαράτος Π., *Διοικητικό δικονομικό δίκαιο*, 4^η έκδοση, 2021· Μάνεσης Αρ., *Συνταγματικόν Δίκαιον*, Πανεπιστημιακά Παραδόσεις, τόμ. Α΄, 1967· Μανιτάκης Αντ., *Ιστορικά γνωρίσματα και λογικά προσαπαιτούμενα του δικαστικού ελέγχου της συνταγματι-*

κότητας των νόμων στην Ελλάδα, ΤοΣ 2003· ο ίδιος, «Τα νομιμοποιητικά θεμέλια του Δικαστή κατά τον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων», σε Εταιρεία Νομικών Βορείου Ελλάδος, *Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων - Θέσεις και Τάσεις της Νομολογίας*, 1992· ο ίδιος, *Η ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου*, 2008· ο ίδιος, Συνταγματικά θεμιτή, αν και κομματικά υστερόβουλη και δικαιοπολιτικά αμφιλεγόμενη, www.constitutionalism.gr· Μαυριάς Κ., *Συνταγματικό Δίκαιο*, 2021· Μπακογιάννης Κ., «Ο θεσμός του ΑΕΔ: Απολογισμός της εικοσαετίας», σε *Το Σύνταγμα, Επιστημονικά Συνέδρια 1, Τα εικοσάχρονα του Συντάγματος 1975*, 1998· Ξηρός Θ., *Ο έλεγχος των κωλυμάτων εκλογιμότητας κατά την ανακήρυξη των υποψηφίων στις γενικές βουλευτικές εκλογές*, ΕΔΔΔ 4/2002· ο ίδιος, *Όταν η αυτάρεσκη δημοκρατία μας δεν προνοεί και δεν αντιδρά εγκαίρως, καταλήγει να νομοθετεί «φωτογραφικά» για να αντιμετωπίσει τους εχθρούς της*, www.constitutionalism.gr· Ορφανουδάκης Σ., *Η υπεροχή του Συντάγματος έναντι του Νόμου, ως απαύγασμα του Συνταγματισμού*, 2008· Παναγοπούλου Μ., «Οι προϋποθέσεις του παραδεκτού της άρσεως της αμφισβητήσεως για τη συνταγματικότητα ή την έννοια διατάξεως τυπικού νόμου από το ΑΕΔ», σε *Διαφάνεια και ανεξαρτησία στον έλεγχο του Δημοσίου Χρήματος*, Τιμητικός Τόμος για τα 170 χρόνια του Ελεγκτικού Συνεδρίου, 2004· Παντελής Αντ., *Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου*, 5^η έκδοση, 2020· Παραράς Π., *Το κρίσιμον νομικόν καθεστώς των διοικητικών πράξεων και η αρμοδιότης του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου επί σχετικής αμφισβήτησεως (Παρατηρήσεις επί της 1003/76 αποφάσεως του ΑΠ)*, ΤοΣ 1977· ο ίδιος, *Η ερμηνευτική διεύρυνση της δικαιοδοσίας του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου. Ως προς την άρση της αμφισβήτησης για την έννοια διατάξεως τυπικού νόμου. Παρατηρήσεις στην ΑΕΔ 27/1999*, ΤοΣ 2000· Παυλόπουλος Π., *Μια ουσιώδης ενδυνάμωση του πλαισίου της ακυρωτικής δικαιοδοσίας των Διοικητικών Δικαστηρίων. Οι ρυθμίσεις των διατάξεων του άρθρου 22 του ν. 4274/2014*, ΝοΒ 2014· Πικραμένος Μ., «Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων υπό το άρθρο 100 παρ. 5 του Συντάγματος και το πρόβλημα του Συνταγματικού Δικαστηρίου», σε Ξ. Κοντιάδης (επιμ.), *Πέντε χρόνια μετά τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001*, II, 2006· Πρεβεδούρου Ε., «Οι συνέπειες του ακυρωτικού ελέγχου. Περιορισμός του ακυρωτικού αποτελέσματος», σε *Ο Δικαστής, ο Νόμος και το Περιβάλλον. Τιμητικός Τόμος για τον επ. Πρόεδρο του Συμβουλίου της Επικρατείας Κωνσταντίνο Μενουδάκο*, 2016· Ράικος Αθ., *Δικονομικόν Εκλογικόν Δίκαιον*, 1982· ο ίδιος, *Γενική Πολιτειολογία & Συνταγματικό Δίκαιο, Οργανωτικό Μέρος II*, 5^η έκδοση, 2018· Κ. Σακελλαροπούλου, *Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων και το άρθρο 100 παρ. 5 του Συντάγματος – Δικονομική οργάνωση ή περιορισμός του διάχυτου ελέγχου*, Νόμος και Φύση, 2007· Σκουρής Β., *Η επίλυση των συνταγματικών διαφορών στην Ελλάδα*, ΤοΣ 1986· Σκουρής Β./Βενιζέλος Ευ., *Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, 1985· Β. Σκουρής, *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο I*, 1996· Σπηλιωτόπουλος Επ./Κονδύλης Β., *Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου*, Τόμ. 2, 16^η έκδοση, 2022· Σπυρόπουλος Φ., *Συνταγματικό Δίκαιο*, 2^η έκδοση, 2020· ο ίδιος, *Το δικαίωμα αντίστασης κατά το άρθρο 120 παρ. 4 του Συντάγματος*, 1987· Στασινόπουλος Μ., *Δίκαιον των διοικητικών διαφορών*, έκδοσις τετάρτη, 1964· Σωτηρέλης Γ., *Σύνταγμα και εκλογές στην Ελλάδα 1864-1909. Ιδεολογία και πράξη της καθολικής ψηφοφορίας*, 1991· ο ίδιος, *Κωλύματα εκλογιμότητας και ασυμβίβαστα βουλευτών στο μεταίχμιο δύο συνταγματικών αναθεωρήσεων*, 2006· ο ίδιος, «Η νέα συνταγματική ρύθμιση των κωλυμάτων και των ασυμβιβάστων

των βουλευτών: μια πρώτη αποτίμηση, με το βλέμμα στραμμένο στην επόμενη αναθεώρηση», σε Ξ. Κοντιάδης (επιμ.), *Πέντε χρόνια μετά τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001*, τ. ΙΙ, 2006· ο ίδιος, «Άρθρο 58», σε Σπ. Βλαχόπουλος/Ξ. Κοντιάδης/Γ. Τασόπουλος, *Σύνταγμα. Ερμηνεία κατ' άρθρο*, 2023, [link](#)· Τάκος Αν., *Ελληνικό Διοικητικό Δίκαιο*, 9^η έκδοση, 2008· Τζίφρας Π., *Το Ανώτατον Ειδικόν Δικαστήριο (άρθρ. 100 του Συντάγματος 1975)*, 1976· Τσιλιώτης Χ., *Απολογισμός της υπερεκानτοταετούς εφαρμογής του Ελληνικού συστήματος ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων ενόψει της συζήτησης για την ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου στην Ελλάδα Quo Vadis?*, ΤοΣ 2006· ο ίδιος, *Νέα ενδιαφέροντα δημοσιολογικά ζητήματα μέσα από την επιβεβαίωση μίας παγιωμένης νομολογίας – Σχόλιο στην ΟλΣτΕ 2787/2015, ΘΠΔΔ 7/2015*· ο ίδιος, *Ο Άρειος Πάγος και το δράμα της συμμετοχής του «κόμματος Κασιδιάρη» στις εκλογές. Μία ακόμα πράξη μέχρι την τελική κάθαρση*, [SyntagmaWatch.gr](#), 11.04.2023· Τσιρωνιάς Αθ., *Οι συγκρούσεις λειτουργιών και δικαιοδοσιών & η επίλυσή τους από το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο*, 2015· ο ίδιος, *Έλεγχος συνταγματικότητας, αρχή της ισότητας και οι πρόσφατες εξελίξεις στις μισθολογικές διαφορές των δικαστικών λειτουργών*, ΕφημΔΔ 4/2007· Χαλαζωνίτης Κ., «Ο δικαστικός έλεγχος των τυπικών στοιχείων του νόμου», σε *Τιμητικός Τόμος για τα εκατόν πενήντα χρόνια του Ελεγκτικού Συνεδρίου (1833-1983)*, 1984· Χιώλος Κ., *Η ενώπιον του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου (άρθρου 100 του Συντάγματος) έντασις κατά του κύρους εκλογής βουλευτού*, Αρμενόπουλος 1998· Χουβαρδάς Γ., *Το Ανώτατον Ειδικόν Δικαστήριο*, ΝοΒ 1976· Χρυσανθάκης Χ., *Το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο και ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων - Η έκταση της αρμοδιότητας του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου σε περίπτωση άρσεως αμφισβητήσεων περί την ουσιαστική συνταγματικότητα ή την έννοια τυπικού νόμου κατά το άρθρο 100 § 1 περ. ε΄ του Συντάγματος*, ΘΠΔΔ 3/2023· Χρυσόγονος Κ., *Συνταγματικό Δίκαιο*, 3^η έκδοση, 2022.

Arrighi de Casanova J./Stahl J.H., *Le tribunal des conflits, l'âge de la maturité*, AJDA 2015· Bachelier G., "Le Tribunal des conflits, juge administratif ou juge judiciaire?", σε *Le dualisme juridictionnel, Limites et mérites*, Thèmes et commentaires 2007· Gonod P., *Réformer le Tribunal des conflits: la modification de la loi du 24 mai 1872*, RFDA 2015· η ίδια, "La nouvelle vie de la loi du 24 mai 1872. Codification et «nidification» législative", σε *Le service public : Mélanges en l'honneur de M. Long*, 2018· Kernaleguen F., "La composition du Tribunal des conflits", σε *Tribunal des conflits, Bilan et perspectives*, Thèmes et commentaires 2009· de Laubadère A./Venezia J.C./Gaudemet Y., *Traité de droit administratif*, Tome I, 13ème édition, 1994· Pacteau B., *Traité de contentieux administratif*, 2008· Plessix B., *Droit administratif général*, 2022, αρ. περ. 436-443· Schwatz R., *Le Tribunal des conflits, une juridiction singulière*, AJDA 2022· Seiller B., *Le tribunal des conflits renforcé*, JCP G 2015.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	6
1. Ιστορικά προλεγόμενα	6
2. Νομική φύση του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου	11
Α. Η (μη) υπαγωγή του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου σε κάποια από τις επιμέρους δικαιοδοσίες της ελληνικής δικαιοσύνης	11
Β. Το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο ως (έστω κατ' ουσίαν) συνταγματικό δικαστήριο (:).....	13
Γ. Η θέση του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου στη δικονομική ιεραρχία	14
Δ. Αποτελεί το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο επιπλέον βαθμό δικαιοδοσίας;.....	15
Ε. Τακτικό ή ειδικό, διαρκές ή ad hoc δικαστήριο;	16
II. ΟΙ ΑΡΜΟΔΙΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΑΝΩΤΑΤΟΥ ΕΙΔΙΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ	17
1. Η εκδίκαση των ενστάσεων κατά το άρθρο 58 του Συντάγματος.....	18
Α. Το καθ' ύλην πεδίο εφαρμογής της διάταξης.....	19
Β. Δικονομικές ρυθμίσεις σχετικά με την άσκηση των ενστάσεων	28
Γ. Συμπλήρωση δικονομικών κενών	32
Δ. Οι συνέπειες της απόφασης του ΑΕΔ επί εκλογικών ενστάσεων.....	35
2. Ο έλεγχος του κύρους και των αποτελεσμάτων δημοψηφίσματος που ενεργείται κατά το άρθρο 44 παρ. 2 του Συντάγματος.....	35
3. Η κρίση για τα ασυμβίβαστα ή την έκπτωση βουλευτή κατά τα άρθρα 55 παρ. 2 και 57 Σ	38
4. Η άρση των συγκρούσεων μεταξύ των δικαστηρίων και των διοικητικών αρχών ή μεταξύ δικαστηρίων.....	41
Α. Συστήματα επίλυσης συγκρούσεων καθηκόντων και δικαιοδοσιών.....	41
Β. Ορολογικές-εννοιολογικές διευκρινίσεις και διαδικαστικές παράμετροι.....	45
Γ. Σύγκρουση καθηκόντων μεταξύ διοίκησης και δικαστηρίων.....	47
α. Καταφατική-θετική σύγκρουση καθηκόντων.....	47
β. Αποφατική-αρνητική σύγκρουση καθηκόντων	49
Δ. Σύγκρουση δικαιοδοσιών μεταξύ δικαστηρίων	50
α. Raison d'être της επίμαχης ρύθμισης.....	50
β. Τι δεν συνιστά «σύγκρουση δικαιοδοσιών»	50
γ. Καταφατική-θετική σύγκρουση δικαιοδοσιών	51
δ. Αποφατική αρνητική σύγκρουση δικαιοδοσιών	52
5. Η άρση της αμφισβήτησης για την ουσιαστική αντισυνταγματικότητα ή την έννοια διατάξεων τυπικού νόμου.....	53
Α. Προκαταρκτικές επισημάνσεις	53
Β. Προϋποθέσεις εφαρμογής.....	54
α. Ύπαρξη αμφισβήτησης για την ουσιαστική αντισυνταγματικότητα ή την έννοια διάταξης τυπικού νόμου	55
i. Διάταξη τυπικού νόμου	55
ii. Ουσιαστική αντισυνταγματικότητα	59
iii. Έννοια διάταξης τυπικού νόμου	61
β. Η ταυτότητα της κρινόμενης διάταξης τυπικού νόμου.....	61

γ. Έκδοση αντίθετων αποφάσεων των δύο από τα τρία Ανώτατα Δικαστήρια	64
Γ. Διαδικαστικές παράμετροι.....	66
Δ. Η εξουσία του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου κατά την άρση της αμφισβήτησης.....	70
16. Η άρση της αμφισβήτησης για τον χαρακτηρισμό κανόνων του διεθνούς δικαίου ως γενικά παραδεδεγμένων κατά την παράγραφο 1 του άρθρου 28 του Συντάγματος.....	71
Α. Προλεγόμενα	71
Β. Προϋποθέσεις εφαρμογής.....	73
Γ. Διαδικαστικές παράμετροι.....	73
Δ. Η εξουσία του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου κατά την άρση της αμφισβήτησης.....	74
III. ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΑΝΩΤΑΤΟΥ ΕΙΔΙΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ	75
1. Συγκρότηση του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου	75
2. Σύνθεση του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου.....	78
3. Λειτουργία του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου.....	79
IV. ΟΙ ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΑΝΩΤΑΤΟΥ ΕΙΔΙΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ	81
1. Το αμετάκλητο των αποφάσεων	81
2. Η δεσμευτικότητα των αποφάσεων	84
3. Η διαχρονική ισχύς των αποφάσεων	86
4. Οι συνέπειες των αποφάσεων	90
5. Η σχέση των αποφάσεων του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου με τις υπερεθνικές έννομες τάξεις.....	92
V. Η ΑΡΜΟΔΙΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΟΛΟΜΕΛΕΙΑΣ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΑΝΩΤΑΤΩΝ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΩΝ	96
VI. ΕΠΙΛΟΓΟΣ	101

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Ιστορικά προλεγόμενα

- Είναι αναντίρρητο ότι ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων στην Ελλάδα έχει μακρά παράδοση. Πρώτη η ελληνική θεωρία, ήδη υπό την ισχύ του Συντάγματος του 1864, υποστήριξε τη δυνατότητα των δικαστηρίων να εξετάζουν τη συνταγματικότητα των νόμων, στηριζόμενη κυρίως στην τυπική υπεροχή του Συντάγματος, ως απόρροια του αυστηρού χαρακτήρα του¹.
- Εν συνεχεία, ακολούθησε η ελληνική νομολογία. Συγκεκριμένα, η απόφαση που θεω-

¹ Αντ. Μανιτάκης, *Ιστορικά γνωρίσματα και λογικά προαπαιτούμενα του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων στην Ελλάδα*, ΤοΣ 2003, σελ. 29 επ.· ο ίδιος, «Τα νομιμοποιητικά θεμέλια του Δικαστή κατά τον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων», σε Εταιρεία Νομικών Βορείου Ελλάδος, *Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων - Θέσεις και Τάσεις της Νομολογίας*, 1992, σελ. 29-34 και Σ. Ορφανουδάκης, *Η υπεροχή του Συντάγματος έναντι του Νόμου, ως απαύγασμα του Συνταγματισμού*, 2008, σελ. 175.

ρείται, ιστορικά, ότι έθεσε τα θεμέλια για τον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων στην ελληνική έννομη τάξη, ο οποίος συνδέεται με το χαρακτήρα του Συντάγματος ως θεμελιώδους νόμου και υπέρτατης πηγής του δικαίου σε μία Πολιτεία, είναι η απόφαση 169/1893 του Αρείου Πάγου. Στην υπόθεση αυτή, ο Άρειος Πάγος κλήθηκε να εξετάσει εάν η ανάγνωση, ενώπιον δικαστηρίου ενόρκων, επιστολής του ανααιρεσείοντος ήταν σύμφωνη με το απόρρητο των ανταποκρίσεων². Ο Εισαγγελέας του Αρείου Πάγου Δ. Τζιβανόπουλος θεμελίωσε την αυξημένη τυπική ισχύ του Συντάγματος και, άρα, την ανάγκη εφαρμογής του έναντι του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας στο δίπτυχο «πηγή-περιεχόμενο» του Συντάγματος. Ειδικότερα, το Σύνταγμα προέρχεται όχι από τη συνήθη, αλλά από την καταστατική πηγή της βούλησης του έθνους, τη Συντακτική Συνέλευση, η οποία είναι ευρύτερη και ουσιαστικότερη. Επιπλέον, το Σύνταγμα αποτελεί τον νόμο επί του οποίου ερείδεται κάθε νόμος και θεσμός της Πολιτείας. Θα ήταν επιπόλαιος και απαθής ένας νομοθέτης εάν προστάτευε όλες τις λεπτομέρειες του εποικοδομήματος, αλλά κανένα από τα στοιχεία του θεμελίου που το στηρίζει³. Λίγα χρόνια αργότερα, ακολούθησε η απόφαση 23/1897 του Αρείου Πάγου, διά της οποίας καθιερώθηκε ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων από τα δικαστήρια ως σπουδαία εγγύηση του κράτους δικαίου. Σύμφωνα με την εν λόγω απόφαση: «*όταν διάταξις νόμου αντίκειται εις το Σύνταγμα, ως μεταβάλλουσα δι' απλού νομοθετήματος*

² Άρθρο 20 του Συντάγματος του 1864 («Τὸ ἀπόρρητον τῶν ἐπιστολῶν εἶναι ἀπολύτως ἀπαραβίαστον»). Βλ. εμβριθή ανάλυση για το Σύνταγμα του 1864, το μακροβιότερο Σύνταγμα στην ελληνική συνταγματική ιστορία, από Α. Καϊδατζή, *Το Σύνταγμα του 1864*, Αργολική Αρχαιακή Βιβλιοθήκη Ιστορίας & Πολιτισμού, 2019, διαθέσιμο σε [link](#) [τελευταία πρόσβαση 06.04.2023].

³ Κατά την ακριβή διατύπωση του Δ. Τζιβανόπουλου, «*το Σύνταγμα, δημιουργηθέν υπό συντακτικής Συνελεύσεως και ουχί υπό νομοθετικού σώματος, έθηκεν τα θεμέλια εφ' ὧν ανεγίρεται ολόκληρον το οικοδόμημα της πολιτείας. Ηθέλομεν δε υποθέσει τον ημέτερον νομοθέτην ου μόνον επιπόλαιον, αλλά και ωπλισμένον δια της μεγαλειτέρας απαθείας δια την ηθικήν τάξιν και το κοινωνικόν συμφέρον, αν, προκειμένου μεν περί όλων των επί ποιηή ακυρότητος διατάξεων της ποινικής δικονομίας και περί της ερμηνείας και εφαρμογής όλων των διατάξεων του ποινικού νόμου, ελεπτολόγησε μέχρι των άκρων, όπως προστατεύσει αυτές, αποδούς μέγιστον σέβας εις αυτές, προκειμένου δε περί διατάξεων αυτού του καθεστώτος πολιτεύματος [...] ηννόησε ν' αφήση ταύτας έρμαιον [...]*». Υπογραμμίζεται ότι ο συλλογισμός του Δ. Τζιβανόπουλου, δομημένος εκ του μείζονος στο έλασσον, θυμίζει, αν και δεν παραπέμπει ρητά, αυτόν του J. Marshall στην απόφαση *Marbury v. Madison*, 5 U.S. (1 Cranch) 137 (1803), όπου το Supreme Court των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής καθιέρωσε την αρχή της υπεροχής του Συντάγματος έναντι των τυπικών νόμων. Έτσι Γ. Δρόσος, *Δοκίμιο Ελληνικής Συνταγματικής Θεωρίας*, 1996, σελ. 192. Βλ., πρόσφατα, Μ.-Χ. Βλάχου-Βλαχοπούλου, *Οι Πηγές του Δημοσίου Δικαίου*, 2020, σελ. 23 επ.

θεμελιώδη διάταξη αυτού, δικαιούται το δικαστήριο να μην εφαρμόζει αυτήν εν τω θέματι περί ου δικάζει»⁴.

- 3 Με τον τρόπο αυτό ιδρύθηκε, αρχικά, μια πρακτική, η οποία μετεξελίχθηκε σε συμπληρωματικό συνταγματικό έθιμο⁵, μέχρι τη ρητή κατοχύρωση του διάχυτου, παρεμπόπτοντος, συγκεκριμένου και δηλωτικού δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων⁶ από το Σύνταγμα του 1975⁷. Πράγματι, σύμφωνα με το άρθρο 93 παρ. 4 του ισχύοντος Συντάγματος «τα δικαστήρια υποχρεούνται να μην εφαρμόζουν νόμο που το περιεχόμενό του είναι αντίθετο προς το Σύνταγμα». Παράλληλα, το άρθρο 87 παρ. 2 του Συντάγματος ορίζει ότι «[ο]ι δικαστές κατά την άσκηση των καθηκόντων τους υπόκεινται μόνο στο Σύνταγμα και στους νόμους και σε καμία περίπτωση δεν υποχρεούνται να συμμορφώνονται με διατάξεις που έχουν τεθεί κατά κατάλυση του Συντάγματος»⁸. Έτσι,

⁴ ΑΠ 23/1897, Θ. Η (1898).329. Είχε προηγηθεί η απόφαση 1847/1893 του Εφετείου Αθηνών, που έκρινε το άρθρο 4 του νόμου ΡΟΓ/1867 αντισυνταγματικό, οι διατάξεις του οποίου καταργούσαν αναδρομικά τα δικαιώματα κυριότητας που είχαν οι παρόχθιοι ιδιοκτήτες της λίμνης Κωπαΐδος, χωρίς όμως να έχει καταβληθεί προηγουμένης αποζημίωση, όπως όριζε το άρθρο 17 του Συντάγματος. ΕφΑθ 1847/1893, Θ. Δ. 615. Βλ. Μ.-Χ. Βλάχου-Βλαχοπούλου, *Οι Πηγές του Δημοσίου Δικαίου*, ό.π., σελ. 22. Πρβλ. Σ. Ορφανουδάκη, *Η υπεροχή του Συντάγματος έναντι του Νόμου*, ό.π., σελ. 170 επ.

⁵ Έτσι Αντ. Μανιτάκης, «Τα νομιμοποιητικά θεμέλια του Δικαστή», ό.π., σελ. 26· ο ίδιος, *Ελληνικό Συνταγματικό Δίκαιο, τόμ. Α΄, Θεμελιώδεις Έννοιες*, 2004, σελ. 457 επ. και Σ. Ορφανουδάκης, *Η υπεροχή του Συντάγματος έναντι του Νόμου*, ό.π., σελ. 176.

⁶ Για τα χαρακτηριστικά του ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων στην ελληνική έννομη τάξη, βλ., ενδεικτικά, Κ. Χρυσόγονο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, 2022, σελ. 150 επ. Για τη θέση ότι ο διάχυτος, παρεμπόπτων, συγκεκριμένος και δηλωτικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων ανήκει στα σιωπηρά όρια της αναθεώρησης του Συντάγματος, βλ., ενδεικτικά, Μ.-Χ. Βλάχου-Βλαχοπούλου, *Οι Πηγές του Δημοσίου Δικαίου*, ό.π., σελ. 62 και τις εκεί παρατιθέμενες περαιτέρω παραπομπές.

⁷ Προηγουμένως το Σύνταγμα του 1927 προέβλεψε, για πρώτη φορά, τον δικαστικό έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων με την ερμηνευτική δήλωση στο άρθρο 5, σύμφωνα με την οποία «η αληθής έννοια της διατάξεως είναι ότι τα δικαστήρια υποχρεούνται να μην εφαρμόζουν νόμον, ούτινος το περιεχόμενο αντίκειται προς το Σύνταγμα». Πρβλ. Μ. Παναγοπούλου, «Οι προϋποθέσεις του παραδεκτού της άρσεως της αμφισβητήσεως για τη συνταγματικότητα ή την έννοια διατάξεως τυπικού νόμου από το ΑΕΔ», σε *Διαφάνεια και ανεξαρτησία στον έλεγχο του Δημοσίου Χρήματος, Τμητικός Τόμος για τα 170 χρόνια του Ελεγκτικού Συνεδρίου*, 2004, σελ. 759-760.

⁸ Η ρητή διπλή απαγόρευση εφαρμογής αντισυνταγματικών νόμων από τα ελληνικά δικαστήρια, σύμφωνα με τις επιταγές, ιδίως, του άρθρου 93 παρ. 4, αλλά και του άρθρου 87 παρ. 2, δεν οφείλεται σε πλεονασμό, κατά το μέτρο που, στην περίπτωση του άρθρου 87 παρ. 2, η υποχρέωση του δικαστή αφορά νόμους που έχουν θεσπισθεί κατά κατάλυση της συνταγματικής τάξης. Βλ. Φ. Σπυρόπουλο, *Το δικαίωμα αντίστασης κατά το άρθρο 120 παρ. 4 του Συντάγματος*, 1987, σελ. 69 επ.· Β. Σκουρή/Ευ. Βενιζέλο, *Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, 1985, σελ. 49 επ., καθώς και Αθ. Τσιρώνά, *Έλεγχος συνταγματικότητας, αρχή της ισότητας και οι πρόσφατες εξελίξεις στις μισθολογικές διαφορές των δικαστικών λειτουργών*, ΕφημΔΔ 4/2007, σελ. 530 επ.

οι βαθιές ρίζες του διάχυτου ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων μετουσιώθηκαν σε ρητές συνταγματικές επιταγές⁹.

Η μεγαλύτερη, ενδεχομένως, κρίση που πέρασε το διάχυτο σύστημα του δικαστικού ελέγχου ήταν οι αντίθετες αποφάσεις που εξέδωσαν ο Άρειος Πάγος και το Συμβούλιο της Επικρατείας το έτος 1950, αναφορικά με τη συνταγματικότητα του α.ν. 1323/1949 «περί των επί κατοχής συναφθεισών αγοραπωλησιών», κρίνοντας, ο μὲν πρώτος τον νόμο συνταγματικό με αποτέλεσμα να τον εφαρμόζει (ΑΠ 334/1950), σε αντίθεση με το Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο που τον έκρινε αντισυνταγματικό (ΣτΕ 1277/1950)¹⁰. Ιστορική συγκυρία για την ίδρυση ενός συνταγματικού δικαστηρίου στη Χώρα μας υπήρξε το 1975, κατά τη διαδικασία θέσπισης του ισχύοντος Συντάγματος. Άλλωστε, η εμπειρία σε άλλα κράτη της Ευρώπης είχε δείξει ότι η μετάβαση από απολυταρχικά-δικτατορικά καθεστώτα στη δημοκρατία συχνά συνοδεύτηκε από την υιοθέτηση του συστήματος του συγκεντρωτικού ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων¹¹. Μολαταύτα, οι δυσάρεστες μνήμες των «Συνταγμάτων» της Δικτατορίας, μάλλον εμπόδισαν την εγκατάσταση μιας ειδικής συνταγματικής δικαιοδοσίας, κατά τα ευρωπαϊκά πρότυπα¹². Υπό το πρίσμα των ανωτέρω, διαφωτιστικές είναι οι δηλώσεις του εισηγητή της μειοψηφίας στην Α΄ Υποεπιτροπή της αναθεώρησης του Συντάγματος, Α. Κακλαμάνη, σύμφωνα με τον οποίο: «[ε]ίναι αλήθεια ότι στην Ελλάδα η ιδέα εμφανίστηκε για πρώτη φορά στις γνωστές προτάσεις του 1963, για την αναθεώρηση του Συντάγματος. Αλλά δεν μπορεί κανείς να υποστηρίξει ότι έχει σήμερα τόσους οπαδούς ώστε να επιμείνουμε στην υιοθέτησή της στο Σύνταγμά μας. Σ' αυτό έπαιξε σημαντικό ρόλο η αποδοχή της από τη δικτατορία, όπως και η μορφή με την οποία εμφανίστηκε εις το Σύνταγμα του 1968, έδειξε ότι και μια "καλή" ιδέα μπορεί σε κακά χέρια ή σε μια ανώμαλη περίοδο να αποδειχθεί πολύ επικίνδυνη»¹³.

⁹ Βλ. Αθ. Τσιρωνά, *Οι συγκρούσεις λειτουργιών και δικαιοδοσιών*, 2015, σελ. 243.

¹⁰ Βλ. Γ. Χουβαρδά, *Το Ανώτατον Ειδικόν Δικαστήριο*, ΝοΒ 1976, σελ. 1043-44, καθώς και Μ. Παναγοπούλου, «Οι προϋποθέσεις του παραδεκτού της άρσεως της αμφισβητήσεως για τη συνταγματικότητα», ό.π., σελ. 764.

¹¹ Για τους ιστορικούς λόγους που οδήγησαν στην υιοθέτηση του συγκεντρωτικού συστήματος ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων, βλ. L. Favoreu, *Les Cours Constitutionnelles, Que Sais-Je?*, 1986, σελ. 4 επ.

¹² Βλ. Μ. Κυπραίο, *Το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο*, ΤοΣ 1977, σελ. 253, καθώς και Χ. Τσιλιώτη, *Απολογισμός της υπερεκαντοταετούς εφαρμογής του Ελληνικού συστήματος ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων ενόψει της συζήτησης για την ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου στην Ελλάδα Quo Vadis?*, ΤοΣ 2006, σελ. 1125.

¹³ Βλ. *Πρακτικά συνεδριάσεων των υποεπιτροπών της επί του Συντάγματος 1975 κοινοβουλευτικής επιτροπής*, Βουλή των Ελλήνων Ε΄ Αναθεωρητική, 1975, σελ. 291.

- 6 Ως εκ τούτου, καθίσταται σαφές ότι, σε μεγάλο βαθμό, και ιστορικοί λόγοι ώθησαν τον συντακτικό νομοθέτη να εμμένει στο σύστημα του διάχυτου δικαστικού ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων, προσπαθώντας απλώς να προσφέρει λύσεις για το μεγαλύτερο πρόβλημα του συστήματος αυτού, ήτοι το έλλειμμα ενότητας δικαίου. Στην κατεύθυνση αυτή, χαρακτηριστικές είναι οι δηλώσεις των βουλευτών που ετέθησαν υπέρ της ίδρυσης του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου κατά τη διαδικασία συζήτησης του άρθρου 100 του ισχύοντος Συντάγματος. Έτσι, ο εισηγητής της πλειοψηφίας Κ. Τριανταφύλλου υποστήριξε ότι «*διά των διατάξεων του άρθρου τούτου συνίσταται Ειδικόν Δικαστήριον, του οποίου οι αρμοδιότητες θα έχουν μέγιστην σπουδαιότητα διά την ομαλήν λειτουργίαν τόσο του Κοινοβουλευτικού ημών Πολιτεύματος όσον και της Δικαιοσύνης της Χώρας μας*»¹⁴. Αντίστοιχα, ο Λ. Μιχαήλ τόνισε ότι «*και εάν ακόμη είναι σπάνιαι αι περιπτώσεις εκδόσεως τοιούτων των αντιφατικών αποφάσεων, η σοβαρότης και αι επιπτώσεις των τοιούτων αντιφατικών αποφάσεων είναι προφανείς, επιβάλλει την ανάγκην αποκαταστάσεως ενότητος εις την ερμηνείαν των νόμων ή την συνταγματικότητα των νόμων*»¹⁵. Τέλος, ο Κ. Παπακωνσταντίνου, ο οποίος ήταν εκείνη την περίοδο Πρόεδρος της Βουλής, εισέφερε τη γνώμη του υποστηρίζοντας τα εξής: «*[ν]ομίζω ότι πρόκειται περί ρυθμίσεως η οποία κατασφαλίζει περισσότερον την ενότητα της νομολογίας*»¹⁶.
- 7 Αυτό είναι το κοινωνικό-ιστορικό πλαίσιο εντός του οποίου αναδύθηκε το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο του άρθρου 100 του Συντάγματος, ένα ιδιόμορφο κρατικό όργανο με ετερόκλητες, αλλά νευραλγικές αρμοδιότητες. Συγκεκριμένα, στο Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο (εφεξής και «ΑΕΔ») ανατέθηκε για πρώτη φορά η αρμοδιότητα άρσης της αμφισβήτησης για την ουσιαστική αντισυνταγματικότητα ή την έννοια διατάξεων τυπικού νόμου, όταν υπάρχουν αντίθετες απόψεις από δύο τουλάχιστον εκ των τριών Ανωτάτων Δικαστηρίων της Χώρας¹⁷. Επιπλέον, το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο

¹⁴ Ibidem, σελ. 290.

¹⁵ Ibidem, σελ. 297.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Άρθρο 100 παρ. 1 περίπτωση (ε) του ισχύοντος Συντάγματος. Πρβλ. Α. Μανιτάκη, *Η ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου*, 2008, σελ. 18, όπου υποστηρίζεται ότι η θεσμοθέτηση του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου συνιστά «*[σ]ημαντική αλλαγή, ποσοτικού αλλά όχι ποιοτικού χαρακτήρα, χωρίς διαταραχή των ισορροπιών*». Στο ίδιο μήκος κύματος ο Ευ. Βενιζέλος, «*Το Α.Ε.Δ. και η αυθεντική ερμηνεία του Συντάγματος*», σε *Χαριστήριον. Σύμμεικτα προς τιμήν Γεωργίου Μ. Παπαχατζή. Δημόσια Διοικήσις και Διοικητική Δικαιοσύνη*, 1989, σελ. 700-702, καθώς και ο Κ. Γιαννακόπουλος, *Η επίδραση το δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης στον δικαστικό έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων*, 2013, αρ. περ. 42, οι οποίοι συμφωνούν ότι η επίμαχη αρμοδιότητα του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου δεν ανέτρεψε τα χαρακτηριστικά του ισχύοντος συστήματος.

συγκέντρωσε τις αρμοδιότητες του Εκλογοδικείου και του Δικαστηρίου Συγκρούσεως Καθηκόντων του Συντάγματος του 1952¹⁸.

2. Νομική φύση του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου

Όπως ήδη αναφέρθηκε, το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο αποτελεί ιδιόμορφο κρατικό 8
όργανο, με την ιδιομορφία του να οφείλεται σε σειρά παραγόντων, πρωτίστως δε στη συγκρότηση, στη δικαιοδοσία και στις αρμοδιότητές του, καθώς και στην εν γένει ιδιάζουσα συνταγματική του θέση.

A. Η (μη) υπαγωγή του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου σε κάποια από τις επιμέρους δικαιοδοσίες της ελληνικής δικαιοσύνης

Ένα αρχικό ερώτημα συνδέεται με την υπαγωγή του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου 9
σε μία από τις δικαιοδοσίες της ελληνικής δικαιοσύνης. Άλλωστε, ένα από τα πρώτα ζητήματα που απασχόλησαν τη νομική θεωρία σχετικά με τη νομική φύση του προκατόχου του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου, ήτοι του Δικαστηρίου Συγκρούσεως Καθηκόντων του Συντάγματος του 1952, ήταν εάν το δικαστήριο εκείνο αποτελούσε διοικητικό δικαστήριο¹⁹. Η άποψη που επικράτησε τότε ήταν ότι το εν λόγω δικαστήριο δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως διοικητικό δικαστήριο, καθώς η αρμοδιότητά του δεν αναγόταν στην επίλυση διοικητικών διαφορών, αλλά στην άρση αμφισβητήσεων σε σχέση με τα όρια της λειτουργικής αρμοδιότητας μεταξύ της διοίκησης και των τακτικών δικαστηρίων²⁰. Από τη στιγμή, μάλιστα, που το Δικαστήριο Συγκρούσεως Καθηκόντων είχε ως αποκλειστικό έργο την αποτροπή συγκρούσεων μεταξύ διοικητικών και δικαστικών αρχών, βρισκόταν, δηλαδή, στο μεταίχμιο «μεταξύ διοικήσεως

¹⁸ Βλ. Π. Τζίφρα, *Το Ανώτατον Ειδικόν Δικαστήριον (άρθρο 100 του Συντάγματος 1975)*, 1976, σελ. 11, καθώς και Γ. Χουβαρδά, *Το Ανώτατον Ειδικόν Δικαστήριον*, ό.π., σελ. 1041.

¹⁹ Αθ. Τσιρωνάς, *Οι συγκρούσεις λειτουργιών και δικαιοδοσιών*, ό.π., σελ. 240 επ.

²⁰ Έτσι Αθ. Τσιρωνάς, *Οι συγκρούσεις λειτουργιών και δικαιοδοσιών*, ό.π., σελ. 277-78. Πρβλ. Σ. Ανδρέαδη, *Διοικητικόν δίκαιον*, 1950, σελ. 381 επ., κατά τον οποίο δεν έπαυε να είναι προέχουσα η λειτουργία του Δικαστηρίου Συγκρούσεως Καθηκόντων στη διάγνωση της φύσης των διαφορών «οπότε, επί των μετά από διερεύνηση καταδεικνυόμενων ως διοικητικών διαφορών, ακολουθεί η υπαγωγή τους στην διοίκηση, αφαιρουμένων από τα τακτικά δικαστήρια. Το Δικαστήριο Συγκρούσεως Καθηκόντων παραφυλάσσει την αρμοδιότητα της διοίκησης και διερευνά την διοικητική φύση διαφορών ακριβώς επί των οριακών περιπτώσεων, κατά τις οποίες αυτή αμφισβητείται, θετικώς ή αρνητικώς. Υπό την έννοια λοιπόν αυτή, συγκαταριθμείται μεταξύ των διοικητικών δικαστηρίων».

και δικαιοσύνης»²¹, είχε επικρατήσει και η άποψη ότι δεν ανήκει ούτε στην τακτική δικαιοσύνη²².

- 10 Δεδομένης της εμπλουτισμένης και πολλαπλής δικαιοδοσίας του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου σε σχέση με το Δικαστήριο Συγκρούσεως Καθηκόντων, ο προπαρατεθείς προβληματισμός ίσως είναι παρωχημένος²³. Πάντως, αξίζει να τονιστεί ότι το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο, ακόμα και όταν επιλύει συγκρούσεις, δύσκολα θα μπορούσε να θεωρηθεί στο σύνορο μεταξύ διοίκησης και δικαιοσύνης, καθώς οι συγκρούσεις καθηκόντων²⁴ συνιστούν μια σχεδόν ανύπαρκτη εμπειρικά κατηγορία υποθέσεων. Υπό την ιδιότητά του (και) ως δικαστηρίου συγκρούσεως, ο κύριος όγκος του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου συνίσταται στην επίλυση συγκρούσεων όχι καθηκόντων, αλλά δικαιοδοσιών, δηλαδή στην άρση συγκρούσεων μεταξύ δικαστηρίων που ανήκουν σε διαφορετικούς δικαιοδοτικούς κλάδους²⁵. Συνεπώς, το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο δυστροπεί στην υπαγωγή του σε κάποιον από τους κλάδους της ελληνικής δικαιοσύνης, με αποτέλεσμα να μην είναι ούτε διοικητικό ούτε πολιτικό δικαστήριο, καθόσον αυτή ήταν *ab initio* η στόχευση και του (συντακτικού και κοινού) νομοθέτη. Ο τελευταίος, επιλέγοντας την ισομερή εκπροσώπηση των δικαιοδοτικών κλάδων στη συγκρότησή του²⁶, θέλησε το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο να μην έχει χαρακτήρα που θα υποδηλώνει προτίμηση υπέρ της δικαιοδοσίας του ενός κλάδου έναντι του άλλου. Η ιδιότυπη δε αυτή συγκρότηση προσδίδει στο Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο ένα από τα σημαντικότερα στοιχεία της νομικής του φύσης, ως δικαστηρίου με αντιπροσω-

²¹ Μ. Στασινόπουλος, *Δίκαιον των διοικητικών διαφορών*, 1964, σελ. 85.

²² G. Bachelier, "Le Tribunal des conflits, juge administratif ou juge judiciaire?", σε *Le dualism juridique, Limites et mérites*, Thèmes et commentaires 2007, σελ. 67 επ.

²³ Πρβλ. G. Bachelier, *Le Tribunal des conflits, juge administratif ou juge judiciaire?*, ό.π., σελ. 70.

²⁴ Ήτοι συγκρούσεις μεταξύ διοικητικών και δικαστικών αρχών. Για το ζήτημα αυτό, βλ. αναλυτικά κατωτέρω υπό II (4).

²⁵ Αθ. Τσιφρώνας, *Οι συγκρούσεις λειτουργιών και δικαιοδοσιών*, ό.π., σελ. 278.

²⁶ Βλ. άρθρο 100 παρ. 2 Σ. Βλ., επίσης, άρθρο 1 παρ. 1 του Νόμου 345 της 9/10.06.1976: *Περί κυρώσεως του Κώδικος περί του κατά το άρθρον 100 του Συντάγματος Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου* (Α' 141) [*«Το υπό του άρθρου 100 του Συντάγματος συσταθέν Ανώτατον Ειδικόν Δικαστήριον, καλουμένον εις τας επομένας διατάξεις "Ειδικόν Δικαστήριον", συγκροτείται εκ των Προέδρων του Συμβουλίου της Επικρατείας, του Αρείου Πάγου και του Ελεγκτικού Συνεδρίου, εκ τεσσάρων Συμβούλων της Επικρατείας, εκ τεσσάρων Αεροπαγιτών και του Γραμματέως. Εις τας περιπτώσεις των εδαφ. δ' και ε' της παρ. 1 του αυτού άρθρου του Συντάγματος μετέχουν της συνθέσεως και δύο τακτικοί Καθηγηταί νομικών μαθημάτων των Νομικών Σχολών των Πανεπιστημίων της Χώρας. Άπαντα τα μέλη του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου ορίζονται μετ' ισαρίθμων αναπληρωτών ανά διετίαν δια κληρώσεως. Του ειδικού Δικαστηρίου προεδρεύει ο αρχαιότερος μεταξύ των Προέδρων του Συμβουλίου της Επικρατείας και του Αρείου Πάγου, τούτου δε απόντος ή κωλυμένου προεδρεύει ο έτερος»*].

πευτική-μικτή συγκρότηση (*organisation paritaire*)²⁷ από δικαστές των Ανωτάτων Δικαστηρίων της Χώρας²⁸.

Β. Το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο ως (έστω κατ' ουσίαν) συνταγματικό δικαστήριο (.)

Υπό το φως του συνόλου των αρμοδιοτήτων του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου, γεννάται το ερώτημα εάν η αποστολή του παραπέμπει σε ένα συνταγματικό δικαστήριο. Όπως έχει ήδη υπογραμμιστεί, η ελληνική έννομη τάξη δεν ήταν πρόθυμη να αποδεχθεί την ίδρυση συνταγματικού δικαστηρίου, τόσο λόγω της μακροχρόνιας παράδοσης εφαρμογής του συστήματος διάχυτου ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων, όσο και λόγω της δυσφήμισης του θεσμού με την ίδρυση συνταγματικού δικαστηρίου από τη δικτατορία των συνταγματαρχών²⁹. Πέραν, όμως, της ιστορικής αυτής πραγματικότητας, δύο ακόμα στοιχεία, δομικά και ουσιαστικά, συνηγορούν υπέρ της άποψης ότι το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο, ενόψει της σύνθεσης και της έκτασης της δικαιοδοσίας του, δεν αποτελεί συνταγματικό δικαστήριο ανάλογο με εκείνο που προβλέπουν τα Συντάγματα της Αυστρίας, της Γερμανίας ή της Γαλλίας κ.λπ.³⁰. Πρώτον, το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο δεν διαθέτει δικό του δικαστικό προσωπικό, αλλά συγκροτείται από μέλη άλλων δικαστηρίων και καθηγητές πανεπιστημίων, που ασκούν παράλληλα τα κύρια καθήκοντά τους, ενώ στο Δικαστήριο υπηρετούν με θητεία, η οποία είναι μάλιστα πολύ σύντομη³¹. Δεύτερον, στο Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο δεν ανατίθεται ο απεριόριστος κύριος έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων, ο οποίος αποτελεί τη σπουδαιότερη αρμοδιότητα ενός συνταγματικού δικαστηρίου³².

Μήπως, όμως, το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο αποτελεί έστω κατ' ουσίαν συνταγματικό δικαστήριο, υπό την έννοια ότι οι περισσότερες διαφορές που υπάγονται στη

²⁷ F. Kernaleguen, "La composition du Tribunal des conflits", σε *Tribunal des conflits, Bilan et perspectives*, Thèmes et commentaires 2009, σελ. 17 επ. ιδίως σελ. 19· B. Pacteau, *Traité de contentieux administratif*, 2008, σελ. 115· A. De Laubardère, J.C. Venezia & Y. Gaudemet, *Traité de droit administratif*, Tome I, 1994, σελ. 396.

²⁸ Η αναλογική εφαρμογή των διατάξεων του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας (ΚΠολΔ) ως προς ορισμένα ζητήματα της ενώπιον του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου διαδικασίας δεν αναιρεί το ανωτέρω συμπέρασμα. Για την αναλογική εφαρμογή του ΚΠολΔ, βλ., διεξοδικά, κατωτέρω υπό III (2 και 3).

²⁹ Κ. Μπακογιάννης, «Ο θεσμός του ΑΕΔ: Απολογισμός της εικοσαετίας», σε *Το Σύνταγμα, Επιστημονικά Συνέδρια 1, Τα εικοσάχρονα του Συντάγματος 1975, 1998*, σελ. 313.

³⁰ Βλ., ενδεικτικά, Α. Ράικο, *Γενική Πολιτειολογία & Συνταγματικό Δίκαιο, Οργανωτικό Μέρος II*, 2018, σελ. 354 επ.

³¹ Ibidem, σελ. 397.

³² Β. Σκουρής, *Η επίλυση των συνταγματικών διαφορών στην Ελλάδα*, ΤοΣ 1986, σελ. 187 επ.

δικαιοδοσία του έχουν προεχόντως συνταγματικό χαρακτήρα³³; Έχει υποστηριχθεί η άποψη ότι το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο, όταν επιλύει αμφισβητήσεις ως προς τη συνταγματικότητα διάταξης τυπικού νόμου και δεδομένης της *erga omnes* ισχύος των αποφάσεών του, αποτελεί επί της ουσίας συνταγματικό δικαστήριο³⁴.

- 13 Επιπροσθέτως, έχει υποστηριχθεί ότι το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο αποτελεί κατ' ουσίαν συνταγματικό δικαστήριο και όταν επιλύει συγκρούσεις, συγκεκριμένα, καθυκόντων, δηλαδή συγκρούσεις μεταξύ δικαστηρίων και διοικητικών αρχών³⁵. Και αυτό για τον λόγο ότι οι συγκρούσεις αυτές δημιουργούνται από την παράβαση της αρχής της διάκρισης των εξουσιών, όπως αυτή κατοχυρώνεται στις διατάξεις των άρθρων 26 παρ. 2 και 3 του Συντάγματος και, άρα, συνιστούν διαφορές που άπτονται, σχεδόν αποκλειστικά, της ερμηνείας των οικείων συνταγματικών ρυθμίσεων. Αντιθέτως, κατά την ίδια άποψη, δεν αποτελούν συνταγματικές διαφορές οι συγκρούσεις μεταξύ δικαστηρίων, καθώς δεν προκαλούν ζητήματα που άπτονται του συνταγματικού δικαίου³⁶. Και, μολονότι η κατανομή των υποθέσεων μεταξύ των δικαιοδοτικών κλάδων ρυθμίζεται με βάση τη γενική συνταγματική ρήτρα του άρθρου 94 παρ. 1 Σ., εν τέλει εξαρτάται από τη φύση της κάθε διαφοράς, με βάση την οποία υπάγεται, κατά τον συνταγματικό ορισμό, στη μία ή στην άλλη δικαιοδοσία. Επομένως, και οι διαφορές που δημιουργούνται από τη σύγκρουση των δικαιοδοσιών επιλύονται μεν με βάση τον κατά το Σύνταγμα χαρακτήρα των διαφορών αυτών, αλλά δεν αποτελούν συνταγματικές διαφορές με την έννοια του ελέγχου τήρησης του Συντάγματος από τον νομοθέτη³⁷.

Γ. Η θέση του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου στη δικονομική ιεραρχία

- 14 Δεδομένου ότι το Σύνταγμα, αφενός, κατοχυρώνει το αμετάκλητο των αποφάσεων του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου³⁸ και, αφετέρου, του αναθέτει ως κυρίαρχη

³³ Αθ. Ράικος, *Γενική Πολιτειολογία & Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 411 επ.

³⁴ Β. Σκουρής/Ευ. Βενιζέλος, *Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, ό.π., σελ. 68 επ. και σελ. 84 επ. Βλ. και Χ. Χρυσανθάκη, *Το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο και ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων - Η έκταση της αρμοδιότητας του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου σε περίπτωση άρσεως αμφισβητήσεων περί την ουσιαστική συνταγματικότητα ή την έννοια τυπικού νόμου κατά το άρθρο 100 § 1 περ. ε΄ του Συντάγματος*, ΘΠΔΔ 3/2023, σελ. 241 επ., ο οποίος, για την περίπτωση της εν λόγω αρμοδιότητας του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου, το χαρακτηρίζει «οιονεί-ημιτελής συνταγματικό δικαστήριο».

³⁵ Αθ. Ράικος, *Γενική Πολιτειολογία & Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 422.

³⁶ *Ibidem*, σελ. 422.

³⁷ Αθ. Τσιρωνάς, *Οι συγκρούσεις λειτουργιών και δικαιοδοσιών*, ό.π., σελ. 279-80. Πρβλ. Β. Σκουρής, *Η επίλυση των συνταγματικών διαφορών στην Ελλάδα*, ό.π., σελ. 177 επ., ιδίως σελ. 183 επ.

³⁸ Βλ. άρθρο 100 παρ. 4 εδ. α΄ του Συντάγματος.

αρμοδιότητα να αίρει δεσμευτικά διαφωνίες ή συγκρούσεις μεταξύ των Ανωτάτων Δικαστηρίων, το Δικαστήριο του άρθρου 100 Σ. έχει χαρακτηριστεί, συν τοις άλλοις, και ανώτερο από όλα τα άλλα δικαστήρια, τουλάχιστον στα πεδία ενάσκησης της δικαιοδοσίας του³⁹. Εντούτοις, έχει διατυπωθεί και η άποψη ότι, από τη στιγμή που γίνεται δεκτό ότι το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο δεν ανήκει σε κανέναν από τους κλάδους της τακτικής δικαιοσύνης, δεν θα πρέπει να του αποδίδεται οποιαδήποτε θέση στη δικονομική τους ιεραρχία και, κατ' επέκταση, χαρακτήρας ή ρόλος ανωτέρου δικαστηρίου σε σχέση με τα Ανώτατα Δικαστήρια κάθε κλάδου⁴⁰. Βέβαια, και η πρώτη από τις προαναφερθείσες απόψεις αναγνωρίζει ότι η δικαιοδοσία του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου καθορίζεται περιοριστικά από το Σύνταγμα, ενώ η συμμετοχή των δικαστικών λειτουργιών στη σύνθεσή του δεν μεταβάλλει το προβάδισμά τους ως μελών των τριών Ανωτάτων Δικαστηρίων⁴¹. Έχει, τέλος, υποστηριχθεί και η άποψη ότι η ιεραρχική θέση του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου μπορεί να διαγνωσθεί κατ' εξοχήν στις περιπτώσεις επίλυσης συγκρούσεων μεταξύ των δικαιοδοσιών⁴², κάτι που συνάγεται κυρίως από τη δεσμευτική ενέργεια των αποφάσεών του έναντι όλων των λοιπών δικαστηρίων και αρχών⁴³.

Δ. Αποτελεί το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο επιπλέον βαθμό δικαιοδοσίας;

Το ερώτημα αυτό αποκτά σημασία ιδίως ως προς τις αρμοδιότητες εκείνες του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου, οι οποίες αναφέρονται στην επίλυση συγκρούσεων ή διαφωνιών που έχουν προκύψει μεταξύ των δικαστηρίων της Χώρας⁴⁴. Ακόμα και όταν επιλύει διαφωνίες μεταξύ των Ανωτάτων Δικαστηρίων, το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο δεν αποτελεί έναν επιπλέον βαθμό δικαιοδοσίας. Μολονότι απαιτείται να έχουν εκδοθεί συναφώς αντίθετες αποφάσεις των Ανωτάτων Δικαστηρίων, εντούτοις, 15

³⁹ Αθ. Ράικος, *Γενική Πολιτειολογία & Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 422.

⁴⁰ Επ. Σπηλιωτόπουλος & Β. Κονδύλης, *Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου*, Τόμ. 2, 2022, σελ. 57 επ.

⁴¹ Αθ. Ράικος, *Γενική Πολιτειολογία & Συνταγματικό Δίκαιο, Οργανωτικό Μέρος II*, ό.π., σελ. 422.

⁴² Αθ. Τσιρωνάς, *Οι συγκρούσεις λειτουργιών και δικαιοδοσιών*, ό.π., σελ. 281.

⁴³ Βέβαια, εκτός από το άρθρο 100 παρ. 4 εδ. α' του Συντάγματος και τη διάταξη του άρθρου 21 παρ. 1 του ν. 345/1976 (σύμφωνα με την οποία «[α]ι αποφάσεις του Ειδικού Δικαστηρίου είναι κατά το άρθρον 100 του Συντάγματος αμετάκλητοι, αποκλεισμένης της ασκήσεως τριτανακοπήs, ισχύουν δε από της επ' ακροατηρίου δημοσιεύσεως των έναντι πάντων, πλην άλλως δι' ειδικής διατάξεως ορίζεται»), υπάρχει και η ειδική διάταξη του άρθρου 47 παρ. 4 του ίδιου νομοθετήματος, η οποία χαρακτηρίζει μεν την απόφαση που αίρει σύγκρουση ως «υποχρεωτική», αλλά μόνο «δια πάντα τα επιληφθέντα ή απόσχοντα να επιληφθούν δικαστήρια ή αρχάς και του διαδίκουs».

⁴⁴ Πρόκειται, κυρίως, για τις περιπτώσεις (δ) και (ε) της παραγράφου 1 του άρθρου 100 του Συντάγματος.

οι αποφάσεις αυτές δεν προσβάλλονται ενώπιον του Δικαστηρίου με κάποιο (τακτικό ή έκτακτο) ένδικο μέσο. Τουναντίον, το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο επιλύει αποκλειστικά και μόνο την προκύψασα σύγκρουση ή διαφωνία και, στη συνέχεια, η υπόθεση επανέρχεται στο δικαστήριο της οικείας δικαιοδοσίας.

- 16 Σύμφωνα με τη νομολογία του ίδιου του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου, ο συνταγματικός σκοπός του εν λόγω οργάνου εξαντλείται στην επίλυση του νομικού και μόνο ζητήματος της δικαιοδοσίας ή της συνταγματικότητας, κατά περίπτωση, αποτελώντας ένα μηχανισμό άρσης διαφωνίας μεταξύ των Ανωτάτων Δικαστηρίων της Χώρας, και όχι δικαστήριο για την επίλυση συγκεκριμένης διαφοράς οποιασδήποτε φύσης (διοικητικής, αστικής, ποινικής, δημοσιονομικής κ.λπ.)⁴⁵, της οποίας η εκδίκαση, εν πάση περιπτώσει, γίνεται από την αρμόδια κατά το Σύνταγμα δικαιοδοσία και το αρμόδιο, κατά τους οικείους δικονομικούς κανόνες, δικαστήριο⁴⁶. Από τη στιγμή που η δίκη ενώπιον του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου έχει αντικειμενικό, κατά τα ως άνω, χαρακτήρα, η δικαιοδοσία του είναι περιοριστικά διαρθρωμένη⁴⁷ και το ίδιο το Δικαστήριο έχει οιονεί «διαιτητική»⁴⁸ φύση, δεν μπορεί να γίνει βάσιμα λόγος για διαμόρφωση ενός επιπλέον βαθμού δικαιοδοσίας εν προκειμένω⁴⁹.

Ε. Τακτικό ή ειδικό, διαρκές ή *ad hoc* δικαστήριο;

- 17 Ένα ακόμη ζήτημα που συνδέεται με τη νομική φύση του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου, δεδομένων των ιδιαιτεροτήτων του, είναι εάν αποτελεί (α) τακτικό ή ειδικό, (β) μόνιμο/διαρκές ή *ad hoc* δικαστήριο. Ως προς το (α) ερώτημα, ο τίτλος και μόνο που του απέδωσε το Σύνταγμα είναι ενδεικτικός. Βέβαια, το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο θεωρείται ειδικό δικαστήριο και για τον λόγο ότι δεν διαθέτει αποκλειστικά δικό του δικαστικό προσωπικό⁵⁰. Σύμφωνα με άλλη άποψη⁵¹, το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο αποτελεί μία ιδιαίτερη περίπτωση, καθόσον θα έπρεπε να θεωρείται τακτικό δικαστήριο, όταν συγκροτείται εξ ολοκλήρου από τακτικούς δικαστές, ενώ θα έπρεπε να

⁴⁵ Πρβλ. Χ. Χρυσανθάκη, *Το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο και ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, ό.π., σελ. 243-44.

⁴⁶ Βλ. ΑΕΔ 9/1997.

⁴⁷ Αθ. Ράικος, *Γενική Πολιτειολογία & Συνταγματικό Δίκαιο, Οργανωτικό Μέρος II*, ό.π., σελ. 411.

⁴⁸ Δ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου, *Η αρχή του δυαδισμού της δικαιοσύνης*, 1973, σελ. 134.

⁴⁹ Πρβλ. Αθ. Τσιφρώνά, *Οι συγκρούσεις λειτουργικών και δικαιοδοσιών*, ό.π., σελ. 417 επ.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ Απ. Γέροντας, *Επιτομή διοικητικού δικονομικού δικαίου*, 2020, σελ. 17 επ., καθώς και σελ. 482 επ.

χαρακτηρίζεται ως ειδικό δικαστήριο κατά την άσκηση των αρμοδιοτήτων του, οι οποίες απαιτούν και τη συμμετοχή καθηγητών πανεπιστημίου⁵².

Ως προς το (β) ερώτημα, έχει υποστηριχθεί η άποψη ότι το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο δεν συνιστά *ad hoc* συγκροτούμενο όργανο, αλλά αποτελεί διαρκές δικαστήριο, το οποίο, παρά το γεγονός ότι δεν διαθέτει δικό του δικαστικό προσωπικό, συγκροτείται τακτικώς και, πάντως, όχι «κάθε φορά για την εκδίκαση μιας ορισμένης διαφοράς»⁵³. Να σημειωθεί ότι το γεγονός ότι το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο αποτελεί μόνιμο ή διαρκές δικαστήριο δεν αναιρεί το χαρακτήρα του ως ειδικού δικαστηρίου, από τη στιγμή που η δικαιοδοσία του είναι εξαιρετικά οριοθετημένη και η συγκρότηση, καθώς και η εν γένει οργάνωσή του σπηρίζεται στα λοιπά τακτικά δικαστήρια⁵⁴.

II. ΟΙ ΑΡΜΟΔΙΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΑΝΩΤΑΤΟΥ ΕΙΔΙΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ

Με την ίδρυση του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου, για πρώτη φορά το 1975, ο συντακτικός νομοθέτης ανέθεσε στο κρατικό όργανο αυτό ετερόκλητες μεν διαφορές⁵⁵, οι οποίες, όμως, μπορούν να διακριθούν σε δύο από τις σημαντικότερες και πιο ευαίσθητες⁵⁶ κατηγορίες διαφορών που δύναται να ανακύψουν σε μία έννομη τάξη. Συγκεκριμένα, πρόκειται, από τη μία πλευρά, για υποθέσεις που επιλύουν εκλογικά ζητήματα και, από την άλλη πλευρά, υποθέσεις που επιλύουν τις διαφωνίες μεταξύ των Ανωτάτων Δικαστηρίων της Χώρας⁵⁷. Στην πρώτη κατηγορία διαφορών ανήκει η εκδίκαση των ενστάσεων για τον έλεγχο και το κύρος των βουλευτικών εκλογών, η κρίση για τα ασυμβίβαστα ή την έκπτωση βουλευτή, καθώς και ο έλεγχος του κύρους και των αποτελεσμάτων δημοψηφίσματος⁵⁸. Στη δεύτερη κατηγορία ανήκει η άρση των συγκρούσεων μεταξύ των δικαστηρίων και των διοικητικών αρχών ή μεταξύ των δικαστηρίων που ανήκουν σε διαφορετικούς δικαιοδοτικούς κλάδους, η άρση

⁵² Δηλαδή στις περιπτώσεις (δ) και (ε) της παραγράφου 1 του άρθρου 100 του Συντάγματος.

⁵³ Αθ. Ράικος, *Γενική Πολιτειολογία & Συνταγματικό Δίκαιο, Οργανωτικό Μέρος II*, ό.π., σελ. 397 επ., σελ. 403, κατά τον οποίο «ο μόνιμος χαρακτήρας του Δικαστηρίου προκύπτει σαφώς από τη σύνθεσή του από τους κάθε φορά Προέδρους των τριών Ανωτάτων Δικαστηρίων και από τη διετή θητεία των άλλων μελών του». Πρβλ. Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο*, 2014, σελ. 236 επ., καθώς και σελ. 239 επ.

⁵⁴ Αθ. Τσιρωνάς, *Οι συγκρούσεις λειτουργιών και δικαιοδοσιών*, ό.π., σελ. 417 επ.

⁵⁵ Βλ., ενδεικτικά, Π. Λαζαράτο, *Διοικητικό δικονομικό δίκαιο*, 2021, σελ. 73 επ.

⁵⁶ Έτσι Αθ. Τσιρωνάς, *Οι συγκρούσεις λειτουργιών και δικαιοδοσιών*, ό.π., σελ. 244-45.

⁵⁷ Όπως έχει επισημανθεί, «κύριο έργο του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου είναι αφενός η αποκατάσταση της ενότητας της νομολογίας και αφετέρου η επίλυση ζητημάτων που αφορούν την εκλογή και σύνθεση της Βουλής». Βλ. Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 224 επ.

⁵⁸ Βλ. τις διατάξεις του άρθρου 100 παράγραφος 1 περιπτώσεις (α), (β) και (γ) του Συντάγματος.

της αμφισβήτησης για την ουσιαστική αντισυνταγματικότητα ή την έννοια διατάξεων τυπικού νόμου εφόσον εκδόθηκαν αντίθετες αποφάσεις των Ανωτάτων Δικαστηρίων, καθώς και η άρση της αμφισβήτησης για τον χαρακτηρισμό κανόνων του διεθνούς δικαίου ως γενικά παραδεδεγμένων⁵⁹.

- 20 Ο συντακτικός νομοθέτης υπήγαγε τις ως άνω αρμοδιότητες στο Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο, συνεκτιμώντας τα δεδομένα της ελληνικής συνταγματικής ιστορίας και, κυρίως, ότι το προϋφιστάμενο Δικαστήριο Συγκρούσεως Καθηκόντων συμπλήρωνε τότε σχεδόν μισό αιώνα λειτουργίας, ότι υπήρχε εμπειρία από τη λειτουργία ενός ειδικού δικαστηρίου ως Εκλογοδικείου και ότι, παρά τη σχετική πρόταση ήδη από το σχέδιο «βαθείας τομής» στους θεσμούς το 1963, η ελληνική έννομη τάξη ήταν απρόθυμη να αποδεχθεί την ίδρυση συνταγματικού δικαστηρίου⁶⁰. Είναι αξιοσημείωτο ότι την οργάνωση του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου, με τις τόσο διαφορετικές, αλλά ιδιαζόντως ευαίσθητες αρμοδιότητες, την καθόρισε το ίδιο το Σύνταγμα, μη αφήνοντάς την στην ευχέρεια του κοινού νομοθέτη⁶¹. Συναφώς, έχει κριθεί ότι η απαρίθμηση των αρμοδιοτήτων του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου στο άρθρο 100 παρ. 1 Σ. του 1975 είναι περιοριστική. Ωστόσο, δεν απαγορεύεται η ανάθεση επιπλέον αρμοδιοτήτων στο Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο, συναφών ή παρόμοιων με εκείνες που προβλέπονται στο Σύνταγμα⁶².

1. Η εκδίκαση ενστάσεων κατά το άρθρο 58 του Συντάγματος

- 21 Από τον συνδυασμό των διατάξεων των άρθρων 58 και 100 παρ. 1 στοιχ. α΄ του Συντάγματος προκύπτει ότι στο Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο ανήκει αποκλειστικά, ενόψει της συνταγματικής αποστολής του ως θεματοφύλακα της νομιμότητας των βουλευτικών εκλογών, ο έλεγχος του κύρους των εν λόγω εκλογών⁶³. Ειδικότερα, σύμφωνα με το άρθρο 58 Σ., *«[ο] έλεγχος και η εκδίκαση των βουλευτικών εκλογών, κατά του κύρους των οποίων ασκούνται ενστάσεις που αναφέρονται είτε σε εκλογικές παραβάσεις σχετικές με την ενέργεια των εκλογών είτε σε έλλειψη των νόμιμων προ-*

⁵⁹ Βλ., αντίστοιχα, τις διατάξεις του άρθρου 100 παράγραφος 1 περιπτώσεις (δ), (ε) και (στ) του Συντάγματος.

⁶⁰ Βλ. Γ. Χουβαρδά, *Το Ανώτατον Ειδικόν Δικαστήριο*, ό.π., σελ. 1048. Βλ. επίσης Μ. Κυπραίο, *Το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο (Όργανο συνταγματικής δικαιοσύνης κατά το άρθρο 100 παρ. 1ε του Συντάγματος)*, ό.π., σελ. 253, καθώς και Κ. Μπακογιάννη, «Ο θεσμός του ΑΕΔ: Απολογισμός της εικοσαετίας», ό.π., σελ. 313.

⁶¹ Αθ. Τσιφωνάς, *Οι συγκρούσεις λειτουργιών και δικαιοδοσιών*, ό.π., σελ. 244-45.

⁶² Βλ. ΑΕΔ 10/1982, 27-28/1982, 47-50/1989.

⁶³ ΑΕΔ 21/1994, 12/2005.

σόντων, ανατίθενται στο Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο του άρθρου 100». Όσον αφορά την υπό εξέταση αρμοδιότητα, το ΑΕΔ διαδέχθηκε το Εκλογοδικείο, το οποίο προέβλεπαν τα Συντάγματα του 1911 και του 1952⁶⁴, ενώ πριν από το Σύνταγμα του 1911 ίσχυε το σύστημα της κοινοβουλευτικής εξέλεξης των εκλογών⁶⁵. Σύμφωνα με τη σχετική νομολογία, η κατά τις διατάξεις των άρθρων 58 και 100 παρ. 1 στοιχ. α΄ του Συντάγματος καθιερούμενη δικαιοδοσία του ΑΕΔ και το αναγνωριζόμενο από αυτές δικαίωμα υποβολής ενστάσεων κατά του κύρους των βουλευτικών εκλογών αποσκοπούν στον εξ αντικειμένου έλεγχο της νόμιμης συγκρότησης του νομοθετικού σώματος, ως έγκυρης και γνήσιας έκφρασης της κυρίαρχης λαϊκής βούλησης, κατά το άρθρο 52 του Συντάγματος, όχι δε στη θεραπεία οποιωνδήποτε δικαιωμάτων ή συμφερόντων είτε του εκλογέα, είτε του βουλευτή⁶⁶.

A. Καθ' ύλην πεδίο εφαρμογής της διάταξης

Η υπό εξέταση αρμοδιότητα του ΑΕΔ καλύπτει τον έλεγχο του κύρους των βουλευτικών εκλογών, οι οποίες αποτελούν το ρυθμιστικό αντικείμενο του άρθρου 58 του Συντάγματος⁶⁷. Έγινε δεκτό ότι το ΑΕΔ έχει αρμοδιότητα και για τον έλεγχο του κύρους των ευρωεκλογών και της έλλειψης των σχετικών νόμιμων προσόντων των υποψηφίων⁶⁸.

⁶⁴ Άρθρο 73 του Συντάγματος του 1952: «Η εξέλεξις και εκδίκασις των βουλευτικών εκλογών, κατά του κύρους των οποίων εγείρονται ενστάσεις, αναφερόμεναι είτε εις εκλογικάς παραβάσεις περί την ενέργειαν τούτων, είτε εις έλλειψιν προσόντων, ανατίθενται εις ειδικόν δικαστήριον συγκροτούμενον εκ του προέδρου του Συμβουλίου της Επικρατείας ή του αναπληρωτού αυτού και εξ ίσου αριθμού συμβούλων της Επικρατείας και μελών του Αρείου Πάγου, λαμβανομένων δια κληρώσεως. Του Δικαστηρίου προεδρεύει ο πρόεδρος του Συμβουλίου της Επικρατείας, τούτου δε κωλυμένου, ο πρόεδρος του Αρείου Πάγου, εφόσον μετέχει αυτού. ...». Πάντως, σύμφωνα με το άρθρο 72 εδ. 3 του ίδιου Συντάγματος, «[η] Βουλή αποφαινείται περί των περιπτώσεων, καθ' ας... επέρχεται έκπτωσις του βουλευτικού αξιώματος». Βλ. συναφώς Π. Τζιφρα, *Αρμοδιότης του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου προς εξέλεξιν του κύρους των βουλευτικών εκλογών (Εσωτερικός Κανονισμός του ΑΕΔ)*, ΕλλΔνη 1977, σελ. 545- Αθ. Τσιρώνά, *Οι συγκρούσεις λειτουργιών και δικαιοδοσιών και η επίλυσή τους από το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο*, ό.π., σελ. 243- Γ. Χουβαρδά, *Το Ανώτατον Ειδικόν Δικαστήριον*, ό.π., σελ. 1041.

⁶⁵ Βλ. διεξοδικά Γ. Σωτηρέλη, «Άρθρο 58», σε Σπ. Βλαχοπούλου/Ξ. Κοντιάδης/Γ. Τασόπουλος, *Σύνταγμα. Ερμηνεία κατ' άρθρο*, www.syntagmawatch.gr, 2023, αρ. περ. 1, με περαιτέρω βιβλιογραφικές παραπομπές.

⁶⁶ ΑΕΔ 16/2009, 12/2003.

⁶⁷ Αντίθετα, οι διαφορές που αναφέρονται κατά την εφαρμογή της νομοθεσίας, η οποία αφορά το κύρος των δημοτικών εκλογών και των αρχαιρεσιών για την ανάδειξη των οργάνων διοίκησης των ΝΠΔΔ υπάγονται στη δικαιοδοσία των ΤΔΔ ως διαφορές ουσίας (άρθρο 1 παρ. 2 ζ' του ν. 1406/1986).

⁶⁸ Κ. Γιαννακόπουλος, «Άρθρο 100», σε Φ. Σπυρόπουλος/Ξ. Κοντιάδης/Χ. Ανθόπουλος/Γ. Γεραπερίτης, *Σύνταγμα. Κατ' άρθρο ερμηνεία*, 2017, αρ. περ. 20, με περαιτέρω βιβλιογραφικές παραπομπές.

Πράγματι, κρίθηκε ότι το άρθρο 8 παρ. 2 του ν. 1180/1981⁶⁹ που προέβλεπε τον έλεγχο αυτό δεν είναι αντισυνταγματικό, με το σκεπτικό ότι η περιοριστική απαρίθμηση των αρμοδιοτήτων στο άρθρο 100 του Συντάγματος δεν απαγορεύει την ανάθεση επιπλέον αρμοδιοτήτων στο ΑΕΔ, συναφών ή παρόμοιων με εκείνες που προβλέπονται στο Σύνταγμα⁷⁰.

- 23** Όπως συνάγεται από το γράμμα του άρθρου 58 Σ. στο οποίο παραπέμπει το άρθρο 100 παρ. 1 α' Σ., αντικείμενο των ενστάσεων των οποίων επιλαμβάνεται το ΑΕΔ είναι, κατ' αρχάς, οι εκλογικές παραβάσεις που αφορούν την ενέργεια των εκλογών. Πρόκειται για παραβάσεις του εκλογικού νόμου που συντελούνται τόσο κατά την ημέρα διεξαγωγής των εκλογών όσο και οποτεδήποτε από την προκήρυξη των εκλογών μέχρι και την ανακήρυξη των εκλεγέντων⁷¹ και από τις οποίες προκύπτει αμφιβολία περί του τελικού αποτελέσματος της ψηφοφορίας⁷². Έτσι, οι εκλογικές παραβάσεις μπορεί να αφορούν το περιεχόμενο των ψηφοδελτίων⁷³, τον μη υπολογισμό των εγκύρων λευκών για την εξαγωγή του εκλογικού μέτρου⁷⁴, την εσφαλμένη εφαρμογή του εκλογικού νόμου από την Ανώτατη Εφορευτική Επιτροπή κατά το ενώπιόν της στάδιο της εκλογικής διαδικασίας για την κατανομή των βουλευτικών εδρών⁷⁵. Εδώ εντάσσονται και τα λάθη σχετικά με την αρίθμηση των ψήφων⁷⁶, εφόσον υπάρχει αμφιβολία περί του τελικού αποτελέσματος της ψηφοφορίας⁷⁷.
- 24** Περαιτέρω, το ΑΕΔ έχει την αποκλειστική αρμοδιότητα για τον έλεγχο της παράνομης ανακήρυξης των υποψήφιων βουλευτών λόγω συνδρομής κωλύματος

⁶⁹ Περί εκλογής αντιπροσώπων εις την Συνέλευσιν των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (Ευρωπαϊκόν Κοινοβούλιον), ΦΕΚ Α' 188. Βλ. τώρα άρθρο 8 παρ. 2 του ν. 4255/2014, Εκλογή μελών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και άλλες διατάξεις, ΦΕΚ Α' 88.

⁷⁰ ΑΕΔ 10/1982, 27-28/1982, 47-50/1989. Σύμφωνα με τη νεότερη σχετική νομολογία του ΑΕΔ, κατά την έννοια του άρθρου 100 του Συντάγματος και του άρθρου 8 του ν. 4255/2014, το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο είναι το ανώτατο εκλογικό όργανο, αρμόδιο για την εκδίκαση των ενστάσεων που στρέφονται κατά του κύρους των διεξαγόμενων σε όλη την Επικράτεια εκλογών για την ανάδειξη αντιπροσώπων είτε στη Βουλή (άρθρα 58 και 100) είτε στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, εφόσον στη δεύτερη περίπτωση, οι εγειρόμενες αμφισβητήσεις βάση έχουν τις εθνικές για την εκλογή διατάξεις και δεν αφορούν την περίπτωση της παρ. 1 του άρθρου 8 του ν. 4255/2014 (ΑΕΔ 5, 6/2015, 12/2020).

⁷¹ ΑΕΔ 52/1985. Βλ., αντί πολλών, Γ. Σωτηρέλη, «Άρθρο 58», ό.π., αρ. περ. 6.

⁷² Άρθρο 32 παρ. 2 του ν. 345/1076, άρθρο 126 του ΠΔ 26/2012, ΑΕΔ 32/1994.

⁷³ Ψηφοδέλτια με δηλωτικά σημεία.

⁷⁴ ΑΕΔ 12/2005.

⁷⁵ ΑΕΔ 12/2005.

⁷⁶ Άρθρο 32 παρ. 3 του ν. 345/1976.

⁷⁷ Άρθρο 126 του ΠΔ 26/2012.

εκλογιμότητας⁷⁸. Η ανακήρυξη των συνδυασμών και των υποψήφιων βουλευτών γίνεται πλέον από το Πρώτο (Α΄) Τμήμα του Αρείου Πάγου, σε δημόσια συνεδρίαση⁷⁹. Κατά την πάγια νομολογία του ΑΕΔ, η νομιμότητα της απόφασης του Πρώτου Τμήματος του Αρείου Πάγου που ανακηρύσσει τους υποψήφιους βουλευτές, ως αναγόμενη στην εκλογική προδικασία, ελέγχεται από το ΑΕΔ⁸⁰. Η ερμηνεία αυτή έχει γίνει δεκτή και από το Συμβούλιο της Επικρατείας, το οποίο έκρινε ότι αποκλειστικώς αρμόδιο για τον έλεγχο της νομιμότητας της απόφασης του Πρώτου Τμήματος του Αρείου Πάγου είναι το ΑΕΔ⁸¹. Επισημάνθηκε, επιπλέον, ότι η συνδρομή κωλύματος εκλογιμότητας δεν μπορεί να ελεγχθεί ή να κριθεί από τα πολιτικά δικαστήρια⁸² κατά την ανακήρυξη των υποψήφιων βουλευτών, η οποία τους έχει ανατεθεί παραδοσιακά ως αρμοδιότητα διοικητικής φύσης (άρθρο 94 παρ. 4 Σ.) από την εκλογική νομοθεσία και όχι ως εκλογική διαφορά⁸³. Με άλλα

⁷⁸ Βλ. τη σχετική γνωμοδότηση του Ευ. Βενιζελου, *Ο έλεγχος των κωλυμάτων εκλογιμότητας κατά την ανακήρυξη των υποψηφίων βουλευτών*, Κοινοβουλευτική Επιθεώρηση, 4/1990, σελ. 24 επ.· τον ίδιο, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, 2021, σελ. 481. Βλ., επίσης, Κ. Χρυσόγονο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 454 επ.

⁷⁹ Βλ. άρθρο 35 του ΠΔ 26/2012, όπως τροποποιήθηκε με το άρθρο 34 του ν. 4648/2019, Διευκόλυνση άσκησης εκλογικού δικαιώματος εκλογέων που βρίσκονται εκτός Ελληνικής Επικράτειας και τροποποίηση της εκλογικής διαδικασίας (ΦΕΚ Α΄ 205).

⁸⁰ ΑΕΔ 52/1985, 48/1989, 10/2000, 25/2001.

⁸¹ ΣτΕ 213/2004 εν συμβουλίω: *κατά πάγια νομολογία* (πρβλ. ΣτΕ [2190/2001](#), [3668/1996](#), [2423/1992](#), [2172/1990](#) κ.ά.), από το άρθρο 95 παρ. 1 του Συντάγματος συνάγεται ότι οι πράξεις των δικαστικών αρχών, ακόμη και όταν αφορούν σε διοικητικής φύσεως αντικείμενα, δεν μπορούν να ελεγχθούν στο πλαίσιο της ακυρωτικής δίκης ούτε εμμέσως, επ' ευκαιρία δηλαδή της προσβολής πράξεων διοικητικών αρχών, οι οποίες (πράξεις) ερείδονται επ' αυτών. Συνεπώς, επί αιτήσεως ακυρώσεως κατά προκηρύξεως, εκδοθείσης κατά το άρθρο 3 παρ. 8 του ν. 1180/1981, απαραδέκτως προβάλλονται λόγοι ακυρώσεως, οι οποίοι δεν αναφέρονται σε ίδια και αυτοτελή ελαττώματα αυτής, αλλά ανάγονται σε ζητήματα, περί των οποίων έκρινε το Α΄ Τμήμα του Αρείου Πάγου με την οικεία απόφασή του. Η νομιμότητα της αποφάσεως αυτής μπορεί να ελεγχθεί από το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο κατά την άσκηση της κατ' άρθρο 100 παρ. 1 περίπτ. α' του Συντάγματος αρμοδιότητάς του επί εκλογικών διαφορών (πρβλ. ΑΕΔ [52/1985](#), [48/1989](#), [10/2000](#), [25/2001](#), ΣτΕ [3187/1982](#) επταμ.).

⁸² Κατά το προηγούμενο νομοθετικό καθεστώς (άρθρα 32 και 33 του ΠΔ 26/2012, ΦΕΚ Α΄ 57), τους υποψήφιους βουλευτές ανακήρυσσε το κατά τόπον αρμόδιο Πρωτοδικείο με τη διαδικασία της εκούσιας δικαιοδοσίας.

⁸³ Βλ. διεξοδικά Ευ. Βενιζέλο, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, ό.π., σελ. 481. Έτσι και ο Θ. Ξηρός, *Όταν η αυτάρεσκη δημοκρατία μας δεν προνοεί και δεν αντιδρά εγκαίρως, καταλήγει να νομοθετεί «φωτογραφικά» για να αντιμετωπίσει τους εχθρούς της*, www.constitutionalism.gr: Αν και το Α1 Τμήμα του Αρείου Πάγου είναι δικαστικός σχηματισμός, όταν εμπλέκεται στην εκλογική διαδικασία, ασκεί διοικητικής φύσης αρμοδιότητες.

λόγια, κατά την ανακήρυξη των υποψήφιων βουλευτών και των συνδυασμών, τα πολιτικά δικαστήρια περιορίζονται στον έλεγχο της συνδρομής των τυπικών προϋποθέσεων της πρότασης ή της αίτησης υποψηφιότητας⁸⁴. Σύμφωνα με την πρόσφατη δικονομική τροποποίηση του άρθρου 32 παρ. 1 του ΠΔ 26/2012⁸⁵, με το άρθρο 35 του ν. 5043/2023⁸⁶, η συνδρομή των προϋποθέσεων που πρέπει να πληροί ένα κόμμα προκειμένου να λάβει μέρος στις εκλογές ελέγχεται αυτεπαγγέλτως από το Πρώτο Τμήμα του Αρείου Πάγου, στη σύνθεση του οποίου συμμετέχουν ο Πρόεδρος αυτού και όλα τα μέλη του, το οποίο λαμβάνει ή δύναται να ζητεί σχετική τεκμηρίωση από τις κατά περίπτωση αρμόδιες δικαστικές ή άλλες αρχές⁸⁷. Η διάταξη αυτή επικρίθηκε έντονα από μεγάλη μερίδα της θεωρίας, πρώτον, ως αντίθετη στις αρχές της καλής νομοθέτησης, λόγω της κατάθεσης προς ψήφιση δύο εβδομάδες πριν από τη διάλυση της Βουλής, δεύτερον, ως στοιχειοθετούσα παρέμβαση στη λειτουργία του Αρείου Πάγου, αφού ορίζει ως αρμόδια για τη λήψη της επίμαχης απόφασης την Ολομέλεια του Πρώτου Τμήματος, αντί για την πενταμελή σύνθεση αυτού και, τρίτον, ως μεταθέτουσα στον δικαστή την ευθύνη απαγόρευσης καθόδου ενός πολιτικού κόμματος στις εκλογές⁸⁸. Εν προκειμένω, το Πρώτο Τμήμα του

⁸⁴ Υπό το πρίσμα της παραπάνω άποψης, ο Άρειος Πάγος υπερέβη μια αρμοδιότητα διοικητικής φύσης (ανακήρυξη συνδυασμών και υποψήφιων βουλευτών επικρατείας) που του είχε ανατεθεί με τον εκλογικό νόμο (άρθρο 35 του ΠΔ 96/2007), όταν με την απόφαση ΑΠ 4/2007, απέρριψε την αίτηση ανακήρυξης υποψήφιου βουλευτή επικρατείας, επειδή στο πρόσωπό του συνέτρεχε το κώλυμα του τελευταίου εδαφίου της παραγράφου 1 του άρθρου 56 Σ, που δεν αίρεται με την υποβολή παραίτησης από την κρίσιμη ιδιότητα. Υποστηρίζεται, πάντως, και η αντίθετη άποψη περί προληπτικού ελέγχου της νομιμότητας των υποψηφιοτήτων από τα πολιτικά δικαστήρια. Βλ. συναφώς Θ. Ξηρό, *Ο έλεγχος των κωλυμάτων εκλογιμότητας κατά την ανακήρυξη των υποψηφίων στις γενικές βουλευτικές εκλογές*, ΕΔΔΔ 4/2002, σελ. 732 επ.· Φ. Σπυρόπουλο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, 2020, σελ. 192.

⁸⁵ Η διάταξη του άρθρου 32 τροποποιήθηκε με το άρθρο 29 του ν. 4804/2019 (ΦΕΚ Α΄ 205) και, στη συνέχεια, η παράγραφος 1 αυτού αντικαταστάθηκε από το άρθρο 102 του ν. 5019/ 2023 (ΦΕΚ Α΄ 27), το οποίο τροποποιήθηκε με το άρθρο 35 του ν. 5043/2023 (ΦΕΚ Α΄ 91).

⁸⁶ Ρυθμίσεις σχετικά με τους Οργανισμούς Τοπικής Αυτοδιοίκησης α΄ και β΄ βαθμού - Διατάξεις για την ευζωία των ζώων συντροφιάς - Διατάξεις για το ανθρώπινο δυναμικό του δημοσίου τομέα - Λοιπές ρυθμίσεις του Υπουργείου Εσωτερικών και άλλες επείγουσες διατάξεις (ΦΕΚ Α΄ 91).

⁸⁷ Με τη διάταξη του άρθρου 102 του ν. 5019/2023 (ΦΕΚ Α΄ 24), σε συνδυασμό με αυτή του άρθρου 35 του ν. 5043/2023, που τροποποίησαν το άρθρο 32 του ΠΔ 26/2012, ανατίθεται επιπλέον στη δικαστική εξουσία η ευθύνη απαγόρευσης καθόδου ενός πολιτικού κόμματος στις εκλογές.

⁸⁸ Όπως επισημαίνει ο Αντ. Μανιτάκης (*Συνταγματικά θεμιτή, αν και κομματικά υστερόβουλη και δικαιοπολιτικά αμφιλεγόμενη*, www.constitutionalism.gr), η ως άνω ανάθεση αποτελεί μετάθεση ευθύνης στα δικαστήρια και δίκοπο μαχαίρι για την πολιτική εξουσία: διότι μόνον εφόσον υπάρξουν επαρκή και αδιάσειστα στοιχεία νομιμοποιείται ο δικαστής να απορρίψει την αίτηση.

Αρείου Πάγου κλήθηκε να εφαρμόσει για πρώτη φορά, ενόψει των εκλογών της 21ης Μαΐου 2023, τις νέες διατάξεις περί απαγόρευσης συμμετοχής κομμάτων στις εκλογές⁸⁹, οπότε θα μπορούσε να ανακύψει το ερώτημα αν, σε περίπτωση που τις έκρινε αντισυνταγματικές, θα όφειλε να παραπέμψει το ζήτημα στην Ολομέλεια του Αρείου Πάγου, σύμφωνα με το άρθρο 100 παρ. 5 Σ., το οποίο, πάντως, οριοθετεί με

Το πιθανότερο είναι να τη δεχτεί, οπότε, όμως, ακυρώνεται ο δηλωμένος, πολιτικός, στόχος του νομοθετήματος και έτσι αποτρέπεται ένας ενδεχόμενος κίνδυνος έντονης πολιτικής ή και συνταγματικής αμφισβήτησης της επίδικης ρύθμισης. Περαιτέρω, τα περιθώρια εκτίμησης του δικαστή είναι, στην προκειμένη περίπτωση, πολύ περιορισμένα. Διότι, εν αμφιβολία ή εν απουσία αποδείξεων, οφείλει ο δικαστής, επειδή πρόκειται για προσβολή πολιτικού δικαιώματος, να μην αποκλείσει τον εκλογικό συνδυασμό από τις εκλογές. Κατά τον Θ. Ξηρό, *Όταν η αυτάρεσκη δημοκρατία μας δεν προνοεί και δεν αντιδρά εγκαίρως, καταλήγει να νομοθετεί «φωτογραφικά» για να αντιμετωπίσει τους εχθρούς της*, www.constitutionalism.gr, η κρίση περί πραγματικής ηγεσίας του κόμματος προϋποθέτει αξιολογήσεις που εκφεύγουν των ασκούμενων, *αμιγώς διοικητικής φύσης*, εκλογικών καθηκόντων του Α1 Τμήματος του Αρείου Πάγου. Ο Σ. Βλαχόπουλος, *Η πολιτικοποίηση της Δικαιοσύνης*, Το Βήμα, της 23.04.2023, Νέες εποχές, σελ. 2, εκτιμά ότι οι συγκυριακές και συνεχώς τροποποιούμενες νομοθετικές διατάξεις καθιστούν τον δικαστή κριτή της πολιτικής ζωής, αφού τον καλούν να αποφασίσει αν η δράση και η λειτουργία ενός κόμματος εξυπηρετούν την ελεύθερη λειτουργία του πολιτεύματος και να εντοπίσει την πραγματική και την εικονική ηγεσία ενός κόμματος, στα ασφικτικά χρονικά πλαίσια που προβλέπονται για την ανακήρυξη των υποψηφίων από τον Άρειο Πάγο. Τέλος, ειδικά ως προς την αλλαγή της σύνθεσης του δικαστικού οργάνου που είναι αρμόδιο για την ανακήρυξη των συνδυασμών, ο Σ. Ρίζος, *Απαγορεύσεις Κομμάτων: Το συνταγματικό πρόβλημα των εκλογών*, SyntagmaWatch.gr, 28/04/2023, υποστηρίζει ότι η διάταξη του άρθρου 35 του ν. 5043/2023 εισάγει συνταγματική διαφορά σε Τμήμα του ΑΠ με ειδική σύνθεση και συνοπτική διαδικασία που, αν και δεν αποτελεί δίκη, μπορεί να καταλήξει σε απαγόρευση πολιτικού κόμματος. Με άλλα λόγια πρόκειται για πολύ ισχυρότερη αρμοδιότητα από αυτές που ασκεί, κατά το Σύνταγμα, στο πλαίσιο κανονικής δίκης και μετεκλογικά, το ΑΕΔ. Αυστηρή κριτική της διάταξης ασκεί και ο Ξ. Κοντιάδης. Βλ. συναφώς, *Συνέντευξη για την απαγόρευση εκλογικής συμμετοχής πολιτικού κόμματος*, SyntagmaWatch.gr, 11.04.2023. Στο ίδιο πνεύμα, χωρίς, ωστόσο, να αμφισβητεί τη συνταγματικότητα της διάταξης, ο Χ. Τσιλιώτης, *Ο Άρειος Πάγος και το δράμα της συμμετοχής του «κόμματος Κασιδιάρη» στις εκλογές. Μία ακόμα πράξη μέχρι την τελική κάθαρση*, SyntagmaWatch.gr, 11.04.2023.

⁸⁹ Με την απόφαση ΑΠ 8/2023 αποκλείσθηκε εντέλει από τις εκλογές το κόμμα «Εθνικό κόμμα ΕΛΛΗΝΕΣ». Βλ. Χ. Τσιλιώτη, *Σχόλιο στην ΑΠ 8/2023 (Α1 Τμήμα) σχετικά με τον αποκλεισμό του κόμματος «Εθνικό κόμμα ΕΛΛΗΝΕΣ» από τις εκλογές της 21.5.2023*, ο οποίος παρατηρεί ότι, με την απόφαση ΑΠ 8/2023, η Ελλάδα πέρασε από την όχθη της φιλελεύθερης και ανεκτικής έναντι των εχθρών της Δημοκρατίας, όπως την ήθελε η Ε΄ Αναθεωρητική Βουλή, σε αυτήν της μαχόμενης Δημοκρατίας. Βλ., επίσης, Συνέντευξη Ξ. Κοντιάδη: *Κίνδυνος στο μέλλον να αποκλείονται κόμματα με γνώμονα την ιδεολογία τους*, SyntagmaWatch.gr, 11.05.2023.

σαφήνεια τη σχετική υποχρέωση⁹⁰. Εν πάση περιπτώσει, η τελική και οριστική κρίση ανήκει στο ΑΕΔ⁹¹.

- 25 Αντίθετα, το ΑΕΔ δεν έχει δικαιοδοσία να ακυρώσει το προεδρικό διάταγμα για τη διάλυση της Βουλής και την προκήρυξη εκλογών⁹², αλλά μπορεί, κατά την άσκηση της δικαιοδοσίας του προς αξιολόγηση των ενστάσεων κατά του κύρους των εκλογών, να το ελέγξει παρεμπιπτόντως, μόνο ως προς τα στοιχεία της εξωτερικής νομιμότητάς του, στα οποία δεν εμπίπτει η αναγραφή σ' αυτό του λόγου διάλυσης της Βουλής⁹³. Από τη σχετική νομολογία προκύπτει ότι ως στοιχεία που αφορούν την εξωτερική νομιμότητα του σχετικού διατάγματος θεωρούνται οι υπογραφές των μελών του Υπουργικού Συμβουλίου που παρέστησαν στη συνεδρίασή του κατά την οποία αποφασίστηκε η υποβολή πρότασης στον ΠτΔ για τη διάλυση της Βουλής και την προκήρυξη γενικών βουλευτικών εκλογών για την ανανέωση της λαϊκής εντολής, προκειμένου να αντιμετωπιστεί το εξαιρετικής σημασίας εθνικό θέμα, η αναφορά του εξαιρετικής σημασίας εθνικού θέματος στην πράξη του Υπουργικού Συμβουλίου, η πρόβλεψη για διάλυση της Βουλής, η διεξαγωγή εκλογών σε συγκεκριμένη ημερομηνία εντός 30 ημερών από τη διάλυση της Βουλής, η ημερομηνία σύγκλησης της νέας Βουλής που θα προκύψει από τις εκλογές εντός 30 ημερών από την ημέρα διεξαγωγής των εκλογών. Τέλος, το κύρος των διοικητικών πράξεων που αφορούν την προπαρασκευή και διεξαγωγή των εκλογών κρίνεται ευθέως από το Συμβούλιο της Επικρατείας και μόνον παρεμπιπτόντως από το ΑΕΔ, εφόσον δεν υπάρχει δέσμευση από το δεδικασμένο που πηγάζει από απόφαση δικαστηρίου το οποίο έχει κύρια αρμοδιότητα επί

⁹⁰ Εν προκειμένω, το Πρώτο Τμήμα του Αρείου Πάγου δεν ασκεί δικαιοδοτικό έργο, αλλά διοικητικής φύσης αρμοδιότητα. Όπως αναλύεται κατωτέρω (τμήμα V), η υποχρέωση των Τμημάτων των ανώτατων δικαστηρίων να παραπέμπουν στην Ολομέλεια τα ζητήματα αντισυνταγματικότητας νομοθετικής διάταξης που ανακύπτουν ενώπιόν τους αφορά την άσκηση του δικαιοδοτικού τους έργου. Περαιτέρω, ο συντακτικός νομοθέτης αναφέρθηκε ρητά στην επεξεργασία των κανονιστικών διαταγμάτων, όχι όμως και στην άσκηση άλλων διοικητικής φύσης καθηκόντων των δικαστικών σχηματισμών.

⁹¹ Όπως επισημάνθηκε, σε περίπτωση αντίθετων αποφάσεων του Πρώτου Τμήματος του Αρείου Πάγου ως προς τη συμμετοχή συγκεκριμένου συνδυασμού στις εκλογές και του ΑΕΔ, μετά τη διεξαγωγή των εκλογών, θα δημιουργηθεί μείζον ζήτημα, αφού, ανάλογα με την περίπτωση, θα ανακατανεμηθούν οι έδρες των λοιπών στη Βουλή κομμάτων, εφόσον ακυρωθεί εκ των υστέρων η συμμετοχή συνδυασμού στις εκλογές, ή θα διενεργηθούν επαναληπτικές εκλογές σε όλη την επικράτεια. Βλ., συναφώς, Χρ. Γεραρή, *Το Εκλογοδικείο θα αποφασίσει για το «κόμμα Κασσιδιάρη»*, ΝΕΑ Σαββατοκύριακο, 15.04.2023.

⁹² Το οποίο, κατά πάγια νομολογία του ΣτΕ, είναι κυβερνητική πράξη μη υποκείμενη σε αίτηση ακύρωσης, καθόσον ανάγεται στη διαχείριση της πολιτικής εξουσίας.

⁹³ ΑΕΔ 16/2010, 8/2008, 30/2004, 47/2000, 36/1999, 50, 74/1997, 37/1995, 31/1994.

του θέματος⁹⁴. Θα μπορούσαν να αναφερθούν συναφώς το προβλεπόμενο στο άρθρο 54 παρ. 2 του Συντάγματος προεδρικό διάταγμα, που ορίζει τον αριθμό των βουλευτών κάθε εκλογικής περιφέρειας, καθώς και οι υπουργικές αποφάσεις που καθορίζουν τις προϋποθέσεις της τακτικής ή εκλογικής κρατικής επιχορήγησης των κομμάτων.

Στο πλαίσιο των ενστάσεων που αφορούν εκλογικές παραβάσεις, το ΑΕΔ ελέγχει 26 παρεμπιπτόντως και τη συνταγματικότητα των διατάξεων που καθορίζουν το εκλογικό σύστημα⁹⁵. Χαρακτηριστική περίπτωση συναφώς αποτελεί η απόφαση ΑΕΔ 5/2005, με την οποία κρίθηκε⁹⁶ ότι οι σχετικές διατάξεις (άρθρα 98 παρ. 4 και 99 παρ. 3 και 4) της τότε ισχύουσας εκλογικής νομοθεσίας (ΠΔ 351/2003) με την οποία διεξήχθησαν οι βουλευτικές εκλογές του 2004 ήταν αντίθετες προς την αρχή της ισότητας της ψήφου (άρθρα 4 παρ. 1 και 51 παρ. 3 Σ.), καθώς αφαιρούσαν από τις έγκυρες ψήφους τις λευκές και τις ταύτιζαν με τις άκυρες. Το ΑΕΔ παραμέρισε τις διατάξεις αυτές ως αντισυνταγματικές και προέβη σε επανυπολογισμό των έγκυρων ψήφων, συμπεριλαμβάνοντας τις λευκές, άρα σε νέο υπολογισμό του εκλογικού μέτρου και σε ανακατανομή των εδρών στη μείζονα εκλογική περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας⁹⁷. Στο ίδιο

⁹⁴ ΑΕΔ 75/1997, 21-22/1994, 18/2004, 5/2005, 26/2009, 25/2011, 27/2012.

⁹⁵ Ευ. Βενιζέλος, *Δικαστικός Έλεγχος της Συνταγματικότητας των Νόμων και Ερμηνεία του Συντάγματος. Μαθήματα εμβάθυνσης στο Συνταγματικό Δίκαιο*, 2022, σελ. 149: Το ΑΕΔ, ασκώντας τις αρμοδιότητες Εκλογοδικείου (περιπτώσεις α΄, β΄ και γ΄ του άρθρου 100 παρ. 1 Σ.), προβαίνει σε παρεμπιπτόντως έλεγχο της συνταγματικότητας, όπως και τα άλλα δικαστήρια. Βλ. ΑΕΔ 76/1985, 12/2005: Ναι μεν ο καθορισμός του εκλογικού συστήματος ανήκει στον εκλογικό νομοθέτη, η ευχερεία του όμως έχει ως ελάχιστο συνταγματικό ανυπέβλητο όριο την υποχρέωσή του να μην θίγει τον πυρήνα του εκλογικού δικαιώματος, ήτοι να χρησιμοποιεί ως βάση υπολογισμού για τον προσδιορισμό των βουλευτικών εδρών το σύνολο των έγκυρων ψήφων, θετικών και λευκών. Εναπόκειται δε περαιτέρω σ' αυτόν να καθορίσει, εντός πάντοτε των συνταγματικών πλαισίων, άλλους ειδικότερους τρόπους με τους οποίους η λευκή ψήφος θα λαμβάνεται υπόψη για τη διαμόρφωση του εκλογικού αποτελέσματος. Επομένως, κατά τη γνώμη που πλειοψήφησε στο Δικαστήριο, οι διατάξεις των άρθρων 98 παρ. 4 και 99 παρ. 3 και 4 του εκλογικού νόμου (ΠΔ 351/2003), καθόσον δεν επιβάλλουν τον υπολογισμό και των λευκών ψηφοδελτίων στην εξαγωγή του εκλογικού μέτρου παρά το ότι αυτά γίνονται με άλλες διατάξεις ίδιου νόμου δεκτά ως έγκυρες ψήφοι, θίγουν τον πυρήνα της λαϊκής κυριαρχίας και την ισότητα της ψήφου και είναι αντίθετες προς τις ανωτέρω συνταγματικές διατάξεις.

⁹⁶ Με οριακή πλειοψηφία 6-5 μελών.

⁹⁷ Όπως επισημαίνει συναφώς ο Ευ. Βενιζέλος, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, ό.π., σελ. 443, το πρακτικό αποτέλεσμα της απόφασης αυτής του ΑΕΔ ήταν να μειωθούν κατά μία οι έδρες του ΠΑΣΟΚ, να αυξηθούν κατά μία οι έδρες της Νέας Δημοκρατίας, να αφαιρεθεί η δεύτερη έδρα του ΠΑΣΟΚ στην εκλογική περιφέρεια του νομού Πέλλης και η τρίτη έδρα του ΠΑΣΟΚ στην εκλογική περιφέρεια του νομού Σερρών (υπέρ, και στις δύο αυτές περιπτώσεις, της Νέας Δημοκρατίας), τέλος δε να αφαιρεθεί η πέμπτη έδρα της Νέας Δημοκρατίας στην εκλογική περιφέρεια Β΄ Θεσσαλονίκης

πνεύμα, θα πρέπει να αναφερθεί η απόφαση ΑΕΔ 30/1990, με την οποία κρίθηκε⁹⁸ ως αντισυνταγματική και παραμεριστέα η ρύθμιση του ν. 1847/1989, με βάση την οποία στις μονοεδρικές περιφέρειες η μοναδική έδρα παραχωρείται στον συνδυασμό που συγκέντρωσε τις περισσότερες έγκυρες ψήφους (τη σχετική πλειοψηφία), ενώ τα χρησιμοποιήσιμα υπόλοιπα της εκλογικής δύναμης των άλλων συνδυασμών δεν συνυπολογίζονται στο επίπεδο της μείζονος περιφέρειας, γιατί οι έδρες των μονοεδρικών περιφερειών εξ ορισμού διατίθενται από την Α΄ κατανομή, και, επομένως, λόγω της αριθμητικής τους ιδιομορφίας, δεν μετέχουν στο σύστημα των πολλαπλών κατανομών που ισχύει για όλες τις άλλες περιφέρειες⁹⁹. Κατά την πλειοψηφούσα γνώμη του ΑΕΔ, η συνταγματικότητα της ρύθμισης αυτής ελέγχθηκε ενόψει του δεδηλωμένου (στην εισηγητική έκθεση του ν. 1847/1989) σκοπού του εκλογικού νόμου, που ήταν η καλύτερη δυνατή διασφάλιση της αναλογίας ψήφων και εδρών με κριτήριο την αρχή της ισοδυναμίας της ψήφου¹⁰⁰. Ωστόσο, σε γενικές γραμμές, το ΑΕΔ, ως εκλογοδικείο, αναγνωρίζει ευρύτητα περιθώρια εκτίμησης και διακριτικής ευχέρειας στον νομοθέτη όσον αφορά τον καθορισμό του εκλογικού συστήματος¹⁰¹. Ευστόχως επισημάνθηκε, συναφώς, ότι η ανατροπή του εκλογικού συστήματος βάσει του οποίου διενεργήθηκαν

υπέρ του ΠΑΣΟΚ, που απέκτησε έτσι μία ακόμη (δεύτερη) έδρα στην περιφέρεια αυτή. Επιπλέον λόγω του δικονομικού συστήματος του κατασταλτικού και συγκεκριμένου ελέγχου της νομιμότητας των εκλογών (άρθρα 58 και 100 Σ.) από το ΑΕΔ, η κατανομή των εδρών στην Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας έγινε τελικά με εκλογικό σύστημα διαφορετικό από αυτό που ίσχυε στις άλλες 12 μείζονες περιφέρειες της χώρας. Παρά την απόφαση του ΑΕΔ, ο νομοθέτης επέμεινε στη θέση του. Επιβεβαιώθηκε νομοθετικά (άρθρο 1 του ν. 3434/2006, που τώρα έχει περιληφθεί ως παράγραφος 8 του άρθρου 98 του ΠΔ 26/2012 στη διοικητική κωδικοποίηση της εκλογικής νομοθεσίας) ο μη συνυπολογισμός των λευκών ψήφων στις έγκυρες με το σχήμα της αυθεντικής ερμηνείας της παραγράφου 5 του άρθρου του άρθρου 98 και των άρθρων 99 και 100 του ίδιου κωδικοποιητικού διατάγματος, έτσι ώστε να επιβεβαιωθεί ότι κατά την εξαγωγή του εκλογικού αποτελέσματος τα λευκά ψηφοδέλτια δεν προσμετρώνται στα έγκυρα.

⁹⁸ Με αφορμή την Β΄ κατανομή στις εκλογές του 1990 στη μείζονα περιφέρεια των Ιονίων νήσων, στην οποία όλες οι ελάσσονες περιφέρειες, εκτός από την Κέρκυρα, είναι μονοεδρικές.

⁹⁹ Ευ. Βενιζέλος, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, ό.π., σελ. 460.

¹⁰⁰ Βλ. κριτική της απόφασης από Ευ. Βενιζέλο, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, ό.π., σελ. 460.

¹⁰¹ Ευ. Βενιζέλος, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, ό.π., σελ. 461, με παραπομπή σε σχετική νομολογία ΑΕΔ 30/2010, 18/2017, για την πιο έντονη από τις πριμοδοτήσεις του πρώτου κόμματος, ΑΕΔ 34/1999, 3/2015, για το όριο του 3% των έγκυρων ψήφων ως κατώφλι εισόδου κόμματος στη Βουλή ή το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο κ.λπ. Για εξαιρετικά επιδερμικό, αν όχι προσχηματικό, έλεγχο συνταγματικότητας κάνει λόγο μερίδα της θεωρίας. Βλ. συναφώς Γ. Σωτηρέλη, «Άρθρο 58» ό.π., αρ. περ. 13.

οι ελεγχόμενες εκλογές δημιουργεί θεσμικές δυσχέρειες¹⁰². Για την αντιμετώπιση των δυσχερειών αυτών, προτάθηκε η πρόβλεψη στον νόμο, υπό ειδικές προϋποθέσεις παραδεκτού, μιας μορφής ένστασης του άρθρου 58 Σ με αντικείμενο τον έλεγχο από το ΑΕΔ της συνταγματικότητας του εκλογικού νόμου μετά τη θέση του σε ισχύ αλλά πριν από τη διενέργεια εκλογών. Επιπλέον, το ΑΕΔ ελέγχει και τυχόν παράβαση των συνταγματικών εκλογικών αρχών, όπως της αμεσότητας, της καθολικότητας, της μυστικότητας, της ταυτόχρονης διεξαγωγής, της ανόθευτης εκδήλωσης της λαϊκής βούλησης και της ισότητας¹⁰³.

Όσον αφορά την έλλειψη των νόμιμων προσόντων, το ΑΕΔ, επιλαμβανόμενο σχετικών ενστάσεων, ελέγχει λόγους που ανάγονται είτε σε έλλειψη θετικών προσόντων (άρθρο 55 παρ. 1 Σ.) είτε σε συνδρομή κωλυμάτων (άρθρο 56 παρ. 1, 3, 4 Σ.) εκλογιμότητας¹⁰⁴. Σύμφωνα με το άρθρο 55 Σ., θετικά προσόντα εκλογιμότητας είναι η ελληνική ιθαγένεια, η νόμιμη ικανότητα του εκλέγειν, η οποία αναλύεται σε δικαιοπρακτική ικανότητα και σε μη στέρψη πολιτικών δικαιωμάτων λόγω αμετάκλητης ποινικής καταδίκης και η συμπλήρωση του ελάχιστου ηλικιακού ορίου (των εικοσιπέντε ετών). Τυχόν εκλογή προσώπου, το οποίο, κατά την ημέρα της εκλογής, στερείται οποιοδήποτε από τα προσόντα αυτά, αντίκειται στο Σύνταγμα και ελέγχεται δικαστικώς από το ΑΕΔ σύμφωνα με τα άρθρα 58 και 100 παρ. 1 α΄ Σ.¹⁰⁵. Ως κωλύματα νοούνται οι περιορισμοί του δικαιώματος του εκλέγεσθαι που συνδέονται με την κατοχή ορισμένων θέσεων και ιδιοτήτων πριν από τη διεξαγωγή των εκλογών και αποβλέπουν, κυρίως, στην αποτροπή του αθέμιτου επηρεασμού των πολιτών ως προς τη διαμόρφωση και εκδήλωση του εκλογικού τους φρονήματος καθώς και στη διασφάλιση της ισότητας των όπλων μεταξύ κομμάτων και υποψηφίων. Στη νομολογία του ΑΕΔ δίδεται αρχικά έμφαση «στην αποτροπή της προπαρασκευής της πολιτικής σταδιοδρομίας όσων αναφέρονται στο άρθρο 56, με εκμετάλλευση της θέσεώς τους» καθώς και «στην πληρέστερη

¹⁰² Κ. Γιαννακόπουλος, «Άρθρο 100», ό.π., αρ. περ. 7, με περαιτέρω βιβλιογραφικές παραπομπές.

¹⁰³ ΑΕΔ 76/1985.

¹⁰⁴ Για την ερμηνευτική πρόσληψη της ratio των κωλυμάτων από το ΑΕΔ (αλλά και από το ΕΔΔΑ) βλ., αντί πολλών, Γ. Σωτηρέλη, *Κωλύματα εκλογιμότητας και ασυμβίβαστα βουλευτών στο μεταίχμιο δύο συνταγματικών αναθεωρήσεων*, 2006, σελ. 7 με περαιτέρω βιβλιογραφικές και νομολογιακές παραπομπές. Περαιτέρω, Φ. Σπυρόπουλος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 203· Αντ. Παντελής, *Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου*, ό.π., σελ. 345· Κ. Παπανικολάου, «Άρθρο 56», σε Φ. Σπυρόπουλος/Ξ. Κοντιάδης/Χ. Ανθόπουλος/Γ. Γεραπετρίτης, *Σύνταγμα. Κατ' άρθρο ερμηνεία*, ό.π.

¹⁰⁵ Για τη δυνατότητα προληπτικού ελέγχου της συνδρομής των προσόντων εκλογιμότητας ήδη κατά το στάδιο της ανακήρυξης και τη σχετική θεωρητική διαφωνία, Κ. Παπανικολάου, «Άρθρο 55», σε *Σύνταγμα. Κατ' άρθρο ερμηνεία*, ό.π., αρ. περ. 13 επ.

διασφάλιση της πολιτικής ουδετερότητας αυτών κατά την άσκηση των καθηκόντων τους»¹⁰⁶, ενώ στη μεταγενέστερη νομολογία του το Δικαστήριο συνέδεσε ευθέως τη *ratio* των κωλυμάτων του άρθρου 56 Σ. με την «ελεύθερη και ανόθευτη εκδήλωση της λαϊκής θέλησης» του άρθρου 52 Σ. Απόρροια της συνδρομής ενός κωλύματος είναι η μη εκλογιμότητα του συγκεκριμένου πολίτη στο αξίωμα του βουλευτή, έστω και αν πληροί τις προϋποθέσεις του άρθρου 55 Σ. Επομένως, στην περίπτωση αυτή, είτε δεν θα ανακηρυχθεί ως υποψήφιος βουλευτής από το αρμόδιο πολιτικό δικαστήριο, είτε η τυχόν εκλογή του θα ακυρωθεί από ΑΕΔ, μετά από άσκηση της σχετικής ένστασης, κατ' εφαρμογή των άρθρων 58 και 100 παρ. 1α' Σ.

Β. Δικονομικές ρυθμίσεις σχετικά με την άσκηση των ενστάσεων

- 28** Η εκδίκαση της ένστασης ρυθμίζεται διεξοδικά στον Κώδικα «περί του κατά το άρθρο 100 του Συντάγματος Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου», ο οποίος κυρώθηκε με το άρθρο πρώτο του ν. 345/1976 (Α' 141) και αποτελεί ένα από τα μακροβιότερα δικονομικά νομοθετήματα στην Ελλάδα. Ως γνωστόν, κατά το άρθρο 7 του εν λόγω Κώδικα, το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο επιλαμβάνεται των υποθέσεων που υπάγονται στη δικαιοδοσία του ύστερα από αίτηση ή περιέλευση σε αυτό παραπεμπτικής απόφασης άλλου δικαστηρίου. Η ένσταση-αίτηση κατά του κύρους των βουλευτικών εκλογών ασκείται εντός δεκαπέντε ημερών από τη δημοσίευση της δικαστικής απόφασης ανακήρυξης βουλευτών ή αναπληρωματικών¹⁰⁷, προκειμένου να εκκαθαρίζεται ταχέως το ζήτημα της νόμιμης συγκρότησης της Βουλής¹⁰⁸. Κατά τη σχετική νομολογία του ΑΕΔ, η ένσταση δεν μπορεί να ασκηθεί σε χρονικό σημείο προγενέστερο της δημοσίευσης της δικαστικής απόφασης ανακήρυξης των εκλεγέντων, καθώς η απόφαση αυτή είναι η πράξη με την οποία περαιώνεται η εκλογική διαδικασία¹⁰⁹. Η ένσταση πρέπει να αφορά πάντοτε παραβάσεις σχετικές με βουλευτικές εκλογές που έχουν ήδη διεξαχθεί και όχι με μελλοντικές εκλογές¹¹⁰. Η άσκηση της ένστασης δεν έχει ανασταλτικό αποτέλεσμα¹¹¹.

¹⁰⁶ ΑΕΔ 33/1982, 47/1985, 2, 47/1990, 9/1991, 3/1994, 29, 35, 52, 55/1997, 6, 7, 9, 11, 14, 15, 20, 22/2000, 30/2004, 12/2005, 11/2010.

¹⁰⁷ Άρθρο 25 παρ. 1 του ν. 345/1976. Εντός της ίδιας προθεσμίας επιτρέπεται και η υποβολή πρόσθετων λόγων (άρθρο 25 παρ. 2 ν. 345/1976).

¹⁰⁸ Φ. Σπυρόπουλος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 415.

¹⁰⁹ ΑΕΔ 20/1982, 5/2005.

¹¹⁰ ΑΕΔ 61/1995, 9/2007, 15/2007.

¹¹¹ Άρθρο 25 παρ. 4 του ν. 345/1976.

Κατά τα άρθρα 25 παρ. 1, 27¹¹² και 28 του ν. 345/1976, στη δίκη που έχει ως αντικείμενο τον έλεγχο του κύρους των βουλευτικών εκλογών η αίτηση στρέφεται κατά συγκεκριμένης απόφασης, με την οποία ανακηρύχθηκαν βουλευτές ή αναπληρωματικοί. Διάδικοι στη δίκη αυτή είναι, πλην του αιτούντος, οι βουλευτές ή οι αναπληρωματικοί που ανακηρύχθηκαν με την προσβαλλόμενη απόφαση και κατά των οποίων στρέφεται η ένσταση, καθώς και εκείνοι οι αναπληρωματικοί, στην ανακήρυξη των οποίων μπορεί να επιδράσει η απόφαση του ΑΕΔ¹¹³. Οι προπαρασκευαστικές πράξεις, όπως οι αποφάσεις του Πρώτου Πολιτικού Τμήματος του Αρείου Πάγου, περί ανακήρυξης υποψηφίων, ελέγχονται παρεμπιπτόντως, οπότε απαραδέκτως προσβάλλονται αυτοτελώς¹¹⁴. Οι καθ' ων η αίτηση διάδικοι δικαιούνται, δέκα τουλάχιστον ημέρες πριν από τη συζήτηση, να καταθέσουν στον Γραμματέα του ΑΕΔ τις αντενστάσεις τους και μπορούν, προς τούτο, να επικαλεσθούν οποιοδήποτε πραγματικό γεγονός¹¹⁵. Από τις διατάξεις αυτές, σε συνδυασμό προς εκείνες των άρθρων 58 και 100 παρ. 1 περ. α του Συντάγματος, 6 περ. α, 24, 29¹¹⁶ και 32 του ν. 345/1976, συνάγεται ότι η ένσταση κατά του κύρους βουλευτικών εκλογών πρέπει να στρέφεται κατά συγκεκριμένης απόφασης, με την οποία ανακηρύσσονται βουλευτές και κατά ορισμένου προσώπου που ανακηρύχθηκε με την προσβαλλόμενη απόφαση βουλευτής ή αναπληρωματικός βουλευτής και ο οποίος πρέπει να προσδιορίζεται ονομαστικά από τον ενιστάμενο¹¹⁷ και καθίσταται εκ του νόμου διάδικος στην εκλογική δίκη. Περαιτέρω η ένσταση πρέπει να περιέχει αίτημα ακύρωσης της ανακήρυξης του καθ' ού ως βουλευτή ή αναπληρωματικού βουλευτή για κάποιο νόμιμο λόγο¹¹⁸. Εάν λείπουν οι δικονομικές αυτές προϋποθέσεις, οι οποίες δεν συνιστούν τυπικές παραλείψεις, δυνάμενες να συμπληρωθούν με παρέμβαση του εισηγητή της υπόθεσης κατά τα άρθρα 4 και 29 του ν. 345/1976, η ένσταση είναι अपαράδεκτη, τούτο δε λαμβάνεται υπόψη αυτεπαγγέλτως¹¹⁹.

¹¹² Όπως το άρθρο 27 αντικαταστάθηκε με το άρθρο 1 παρ. 2 του ν. 2479/1997, ΦΕΚ Α΄ 67.

¹¹³ Άρθρο 27 του ν. 345/1976.

¹¹⁴ ΑΕΔ 6/2015, 16, 29/2010.

¹¹⁵ Άρθρο 28 παρ. 1 του ν. 345/1976.

¹¹⁶ Όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 1 παρ. 3 του ν. 2479/1997.

¹¹⁷ ΑΕΔ 2/2021, 22/2008, 29-39/2000, 28/2000, 37/1999.

¹¹⁸ ΑΕΔ 2/2021, 22/2008, 29-39/2000, 90/1997.

¹¹⁹ Κατά τα άρθρα 31 παρ. 1 του ν. 345/1976 και 73 και 159 παρ. 1 του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, εφαρμοζόμενα αναλόγως, σύμφωνα με το άρθρο 23 του ν. 345/1976, στη διαδικασία ενώπιον του ΑΕΔ (ΑΕΔ 2, 8/2021, 6, 7/2016, 21/2013, 27/2012, 1, 8, 25/2011, 22/2008, 28, 29-39/2000). Έτσι, με την ΑΕΔ 22/2008, απορρίφθηκε προεχόντως ως απάραδεκτη η αίτηση-ένσταση με την οποία ο αιτών-ενιστάμενος αμφισβήτησε τη νομιμότητα της αιτιολογίας της μη έγκρισης, με την απόφαση 4/2007 του Α΄ Τμήματος του Αρείου Πάγου, του δηλωθέντος ονόματος «ΝΕΟΣ ΦΑΣΙΣΜΟΣ» και

- 30 Ένσταση μπορεί να ασκήσει ο ανακηρυχθείς υποψήφιος που δεν εξελέγη, καθώς και κάθε εκλογέας της ίδιας εκλογικής περιφέρειας, ο οποίος, ωστόσο, δεν νομιμοποιείται να προβάλει λόγους που αναφέρονται σε λάθη στην αρίθμηση των ψήφων¹²⁰. Είναι απαραίτητο να υπάρχει νομιμοποίηση του ενιστάμενου όχι μόνο κατά τον χρόνο άσκησης αλλά και κατά τον χρόνο της τελευταίας συζήτησης της υπόθεσης¹²¹. Ο αναπληρωματικός βουλευτής, την ανακήρυξη του οποίου είναι δυνατόν να επηρεάσει η απόφαση επί της εκλογικής δίκης, έχει δικαίωμα να ασκήσει σε αυτήν πρόσθετη παρέμβαση¹²². Τέλος, εκείνος που ανακηρύχθηκε βουλευτής δεν νομιμοποιείται να ασκήσει ένσταση με την ιδιότητά του αυτή¹²³ και να προβάλει είτε παράβαση του νόμου κατά τη διεξαγωγή της εκλογής, είτε λάθος στην αρίθμηση των ψήφων, ώστε να φαίνεται ότι έχει εκλεγεί με περισσότερες ψήφους, ακόμη κι αν επικαλείται προς τούτο ικανοποίηση ηθικού συμφέροντος¹²⁴.
- 31 Ένσταση κατά του κύρους εκλογής βουλευτών ασκείται παραδεκτώς μόνον όταν, αφενός, στρέφεται κατά συγκεκριμένης απόφασης, με την οποία ανακηρύσσονται βουλευτές, και κατά ορισμένου, ονομαστικώς προσδιοριζόμενου, προσώπου, το οποίο ανακηρύχθηκε με την προσβαλλόμενη απόφαση βουλευτής ή αναπληρωματικός βουλευτής και, αφετέρου, περιέχει αίτημα ακύρωσης της ανακήρυξης του προσώπου αυτού ως βουλευτή ή αναπληρωματικού βουλευτή¹²⁵ σε συγκεκριμένη εκλογική περιφέρεια και όχι όταν στρέφεται κατά του κύρους των εκλογών σε ολόκληρη την ελληνική επικράτεια¹²⁶. Υποψήφιος βουλευτής μιας εκλογικής περιφέρειας νομιμοποιείται να προβάλει εκλογικές παραβάσεις που σημειώθηκαν σε άλλη εκλογική

ζήτησε να αναγνωρισθεί για το μέλλον το δικαίωμά του να χρησιμοποιεί το ως άνω όνομα. Το παράδεκτο οφειλόταν στην ακυρότητα του δικογράφου της αίτησης, καθόσον αυτό δεν στρεφόταν κατά συγκεκριμένου προσώπου, που ανακηρύχθηκε βουλευτής ή αναπληρωματικός βουλευτής, και δεν περιείχε αίτημα ακύρωσης της ανακήρυξης ορισμένου προσώπου ως βουλευτού ή αναπληρωματικού βουλευτού στην οικεία εκλογική περιφέρεια.

¹²⁰ Άρθρο 125 του ΠΔ 26/2012. Φ. Σπυρόπουλος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 415.

¹²¹ Έτσι κρίθηκε ότι σε περίπτωση κατά την οποία ενιστάμενος, ο οποίος επιδιώκει με την ένσταση την ανακήρυξή του ως βουλευτή, έχει ήδη εκλεγεί Πρόεδρος της Δημοκρατίας, από την ορκωμοσία του εκλείπει, πλέον, το έννομο συμφέρον του για τη συνέχιση της ενώπιον του ΑΕΔ δίκης, και η ένσταση απορρίπτεται, για τον λόγο αυτό, ως απαράδεκτη (ΑΕΔ 11/2005). Βλ. και ΑΕΔ 12/2003, 31/1997, 25/1994, 34/1991, 43, 58/1989, Εκλογοδικείου 26/1964.

¹²² Άρθρο 27 του ν. 345/1976.

¹²³ ΑΕΔ 16/2009, [43/2000](#), [64-66/1997](#), [14/1995](#).

¹²⁴ ΑΕΔ 16/2009, [43/2000](#), πρβλ. ΑΕΔ [44/1990](#).

¹²⁵ ΑΕΔ 1, 8/2021, 18/2017, 21/2013, 1, 24, 30/2011, 22/2008, 6/2004.

¹²⁶ ΑΕΔ 8/2021, 17/2013, 10/2012, 8/2011, 47/2000, 8/2011.

περιφέρεια, μόνον όταν στοιχειοθετείται νομικός και πραγματικός δεσμός της επιδιωκόμενης εκλογής στην περιφέρειά του προς το αποτέλεσμα της άλλης περιφέρειας, ώστε οι καταλογιζόμενες εκλογικές παραβάσεις να ασκούν επιρροή στην εκλογή στη δική του περιφέρεια¹²⁷. Ο εκλογέας, με την ιδιότητά του αυτή, νομιμοποιείται να ζητήσει την ακύρωση της εκλογής ενός ή περισσότερων από τους βουλευτές που ανακηρύχθηκαν στην εκλογική περιφέρεια της οποίας είναι εκλογέας, για έλλειψη προσόντων των εκλεγέντων ή για παραβάσεις της εκλογικής νομοθεσίας. Συνεπώς, ο εκλογέας ορισμένης εκλογικής περιφέρειας δύναται να στραφεί, κατά κανόνα, μόνο κατά της εκλογής των ανακηρυχθέντων βουλευτών της αυτής εκλογικής περιφέρειας και όχι κατά της εκλογής βουλευτών άλλης εκλογικής περιφέρειας. Κατ' εξαίρεση, μπορεί να στραφεί και κατά της εκλογής ανακηρυχθέντος βουλευτή άλλης εκλογικής περιφέρειας, όταν προβάλλει παράβαση της εκλογικής νομοθεσίας που έχει επίπτωση επί της κοινοβουλευτικής εκπροσώπησης της εκλογικής περιφέρειας, της οποίας είναι εκλογέας, η παράβαση δε αυτή της εκλογικής νομοθεσίας ή κακή ερμηνεία των διατάξεων του εκλογικού νόμου οδήγησε στην εκλογή του συγκεκριμένου βουλευτή άλλης εκλογικής περιφέρειας¹²⁸. Ένσταση μπορεί παραδεκτώς να ασκηθεί και κατά της ανακήρυξης βουλευτή επικρατείας, ο οποίος εξελέγη με τις ψήφους όλης της χώρας, εφόσον ο εκλογέας που την ασκεί είναι εγγεγραμμένος σε περιφέρεια της Χώρας¹²⁹. Η ένσταση δεν στρέφεται κατά πολιτικών κομμάτων, δοθέντος ότι αυτά δεν νομιμοποιούνται παθητικώς στην εκλογική δίκη¹³⁰.

Το δικόγραφο της ένστασης πρέπει να περιλαμβάνει τουλάχιστον έναν ειδικό και ορισμένο λόγο ακύρωσης της εκλογής¹³¹. Όπως συνάγεται από την εκλογική νομοθεσία, λόγοι ένστασης κατά του κύρους βουλευτικής εκλογής είναι α) έλλειψη νόμιμων προσόντων αυτών που ανακηρύχθηκαν βουλευτές ή η συνδρομή κωλυμάτων στο πρόσωπό τους, β) παράβαση του νόμου κατά τη διεξαγωγή της εκλογής, γ) λάθος στην αρίθμηση των ψήφων¹³². Ο καθ' ού η ένσταση μπορεί να υποβάλει αντενστάσεις δέκα ημέρες πριν από τη συζήτηση¹³³. Η προβολή πραγματικών περιστατικών που θεμελιώνουν λόγους ένστασης κατά του κύρους των βουλευτικών εκλογών μπορεί να γίνει παραδεκτώς μόνο με τα δικόγραφα της ένστασης και των προσθέτων λόγων, μέσα

¹²⁷ ΑΕΔ 16, 18/2013, 8/2008, 12/2005, 47/2000, 21/1994.

¹²⁸ ΑΕΔ 12/2016, 22/2013, 17/2013, 8/2011, 33/2008.

¹²⁹ ΑΕΔ 8/2008.

¹³⁰ ΑΕΔ 12/2016, 4/2015, 17/2013, 8/2011, 33/2008.

¹³¹ Π. Τζιφρα, *Το Ανώτατον Ειδικόν Δικαστήριον (άρθρο 100 του Συντάγματος 1975)*, ό.π., σελ. 546.

¹³² ΑΕΔ 16/2009.

¹³³ Άρθρο 28 του ν. 345/1976.

στην οριζόμενη από το άρθρο 25 του ν. 345/1976 προθεσμία για την κατάθεση των δικογράφων αυτών, και όχι με τα υπομνήματα, με τα οποία δεν επιτρέπεται η προβολή νέων πραγματικών γεγονότων¹³⁴. Εξάλλου, με τα υπομνήματα δεν επιτρέπεται η διεύρυνση του αντικειμένου της δίκης¹³⁵, ήτοι η μεταβολή της νομικής βάσης του αρχικού δικογράφου, π.χ. με την επαύξηση της διαφοράς ψήφων υπέρ του καταθέτοντος αυτά, τέτοιοι δε λόγοι προβαλλόμενοι το πρώτον με υπομνήματα είναι απορριπτέοι ως απαράδεκτοι¹³⁶. Ούτε επιτρέπεται η κατάθεση δικογράφου προσθέτων λόγων μετά την ως άνω προθεσμία¹³⁷, χωρίς τη συνδρομή λόγου ανωτέρας βίας¹³⁸.

- 33 Σύμφωνα με το άρθρο 18 του ν. 345/1976, δεν επιτρέπεται παραίτηση από το ένδικο βοήθημα της ένστασης και η τυχόν υποβληθείσα δεν εμποδίζει την πρόοδο της δίκης. Πάντως, το ΑΕΔ έκρινε συναφώς ότι η δήλωση αυτή είναι νομικώς ουσιώδης για τη στήριξη της έλλειψης έννομου συμφέροντος προς έρευνα της ένστασης, υπό την έννοια ότι εκφράζεται σαφώς η βούληση του δηλούντος να μην εκλεγεί βουλευτής. Επομένως, με την παραίτηση εξέλιπε το έννομο συμφέρον του ενισταμένου για τη συνέχιση της δίκης και την έκδοση από το Δικαστήριο απόφασης με το εκτιθέμενο στην ένσταση περιεχόμενο, οπότε η ένσταση θα πρέπει να απορριφθεί ως απαράδεκτη¹³⁹.

Γ. Συμπλήρωση δικονομικών κενών

- 34 Παρά την έλλειψη ρητής κατοχύρωσης στην ειδική για τις εκλογικές διαφορές νομοθεσία (διατάξεις της εκλογικής νομοθεσίας και του ν. 345/1976) αυτοτελούς δικαιώματος πρόσβασης στο εκλογικό υλικό στους έχοντες έννομο συμφέρον να ασκήσουν ένδικο βοήθημα στο πλαίσιο μιας εκλογικής διαφοράς (ψηφοδέλτια, βιβλία πράξεων της εφορευτικής επιτροπής κ.λπ.), το ΑΕΔ δέχθηκε ότι από το σύνολο των διατάξεων που διέπουν την έννομη τάξη συνάγεται η αρχή της ελεύθερης πρόσβασης των διαδίκων στο υλικό της δίκης¹⁴⁰. Το δικαίωμα αυτό, το οποίο συνδέεται με τη λυσιτελή άσκηση του δικαιώματος άμυνας¹⁴¹, ερείδεται στο άρθρο 20 παρ. 1 του Συντάγματος, καθώς και στην κατοχυρωμένη στο άρθρο 4 παρ. 1 του Συντάγματος αρχή της ισότητας των διαδίκων (αρχή της δικονομικής ισότητας). Επίσης, σύμφωνα και με το

¹³⁴ ΑΕΔ 14/2020, 25, 8/2011, 14/1997.

¹³⁵ ΑΕΔ 14/2020, 10/2012.

¹³⁶ ΑΕΔ 14/2020, ΑΕΔ 85/1997, 1/1978, πρβλ. ΑΕΔ 13/1997.

¹³⁷ ΑΕΔ 27/2008.

¹³⁸ ΑΕΔ 14/2020, 12/2005.

¹³⁹ ΑΕΔ 11/2005.

¹⁴⁰ ΑΕΔ 14/2020 με παραπομπή σε ΣτΕ 3631/2002 7μ, Ολ 19/2013.

¹⁴¹ ΣτΕ 2365/2013 7μ.

ΕΔΔΑ, η αρχή της ισότητας των όπλων απαιτεί να έχουν οι αιτούντες στη διάθεσή τους όλο το υλικό της δίκης¹⁴², αλλιώς υπάρχει παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ¹⁴³. Περαιτέρω, όσον αφορά ειδικότερα στο δικαίωμα πρόσβασης στο εκλογικό υλικό, εκτός του ότι τούτο συνιστά αναγκαίο και αυτονόητο περιεχόμενο του δικαιώματος παροχής δικαστικής προστασίας, κατά το άρθρο 20 παρ. 1 του Συντάγματος, τείνει, επίσης, στη διαφύλαξη της ελεύθερης και ανόθευτης εκδήλωσης της λαϊκής θέλησης, ως έκφρασης της λαϊκής κυριαρχίας, που κατοχυρώνεται στο άρθρο 3 του Πρώτου Προσθέτου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ. Κατά συνέπεια, η άρνηση πρόσβασης στα πρόσωπα που έχουν έννομο συμφέρον να ασκήσουν ένδικο βοήθημα στο πλαίσιο μιας εκλογικής διαφοράς δεν είναι σύμφωνη προς τις ως άνω συνταγματικές και υπερνομοθετικής ισχύος διατάξεις, στην περίπτωση που, εξαιτίας της, καθίσταται αδύνατη ή ιδιαίτερος δυσχερής η αναζήτηση αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας. Συντρέχει δε τέτοια περίπτωση όταν, εξαιτίας της άρνησης πρόσβασης στα εν λόγω στοιχεία, ο ενδιαφερόμενος δεν δύναται να προβάλει ενώπιον του ΑΕΔ κατά τρόπο αποτελεσματικό τους ισχυρισμούς του για την προστασία των τυχόν θιγόμενων δικαιωμάτων του¹⁴⁴. Το ΑΕΔ έκρινε συναφώς ότι ο Προϊστάμενος του οικείου Πρωτοδικείου οφείλει, σε περίπτωση που υποβάλλεται νομοτύπως αίτηση από πρόσωπο που έχει κατ' αρχήν έννομο συμφέρον προς άσκηση ενστάσεως (ή αντενστάσεως) στο πλαίσιο μίας εκλογικής διαφοράς, να επιτρέψει σε αυτό την ακώλυτη πρόσβαση στο αιτούμενο εκλογικό υλικό¹⁴⁵.

Περαιτέρω, το ΑΕΔ αντιμετώπισε την έλλειψη ειδικών δικονομικών διατάξεων αναφορικά με τις προϋποθέσεις και τη διαδικασία για την παροχή έννομης προστασίας στον έχοντα κατ' αρχήν έννομο συμφέρον για την άσκηση ένστασης ή αντένστασης σε περίπτωση που απορριφθεί, με πράξη του Προέδρου Πρωτοδικών, αίτημά του για πρόσβαση στο εκλογικό υλικό. Κατά το ΑΕΔ, ενόψει των διατάξεων των άρθρων 20 παρ. 1 του Συντάγματος και 3 του Πρώτου Προσθέτου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, δεν επιτρέπεται η έλλειψη τέτοιων ρυθμίσεων να καταστήσει αδύνατη ή ιδιαίτερος

¹⁴² Πρβλ. ΕΔΔΑ απόφαση της 06.11.2009, *Κ.Η. κ.ά. κατά Σλοβακίας*, αριθμός προσφυγής 32881/04, σκέψεις 59 έως 67.

¹⁴³ Πρβλ. ΕΔΔΑ απόφαση της 09.06.1998, *Mc Ginley και Egan κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, σκέψη 86· απόφαση της 19.07.1995 *Kerojarvi κατά Φινλανδίας*, αριθμός προσφυγής 17506/90, σκέψη 42· απόφαση της 24.02.1995, *McMichael κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, αριθμός προσφυγής 16424/90, σκέψη 80.

¹⁴⁴ Πρβλ. ΣτΕ 1590/2012, ΕΔΔΑ, απόφαση της 06.11.2009, *Κ.Η. κ.ά. κατά Σλοβακίας*, αριθμός προσφυγής 32881/04, σκέψεις 59 έως 67.

¹⁴⁵ ΑΕΔ 14/2020.

δυσχερή την αναζήτηση από τον ενδιαφερόμενο της δικαστικής προστασίας που κατοχυρώνεται στο άρθρο 58 του Συντάγματος. Με τα δεδομένα αυτά, η απορριπτική πράξη του Προέδρου Πρωτοδικών δεν υπόκειται μεν σε αυτοτελή προσβολή ενώπιον του ΑΕΔ¹⁴⁶, δεδομένου, όμως, ότι εντάσσεται στη διαδικασία επίλυσης εκλογικής διαφοράς του άρθρου 58 του Συντάγματος¹⁴⁷, ελέγχεται η νομιμότητά της παρεμπιπτόντως από το ΑΕΔ¹⁴⁸, το οποίο είναι το μόνο αρμόδιο για την εξέταση όλων των ζητημάτων που αφορούν στο παραδεκτό και στο βάσιμο των ασκουμένων στο πλαίσιο των εκλογικών διαφορών ενστάσεων και αντενστάσεων.

- 36** Ειδικότερα, ενόψει του νομοθετικού κενού και για όσο χρόνο δεν υφίσταται σχετική νομοθετική ρύθμιση, το ΑΕΔ έκρινε ότι, σε περίπτωση απόρριψης αίτησης για πρόσβαση στο εκλογικό υλικό στο πλαίσιο εκλογικής διαφοράς, ο έχων προς τούτο έννομο συμφέρον δύναται, κατ' επιταγή των άρθρων 20 παρ. 1 του Συντάγματος και 3 του Πρώτου Προσθέτου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, να προβάλλει τα σχετικά παράπονά του ενώπιον του ΑΕΔ, είτε με την ένστασή του (και, αντιστοίχως, την αντένστασή του) είτε με απλή αίτηση προς τον Πρόεδρο του ΑΕΔ, ζητώντας ειδικώς να του επιτραπεί η πρόσβαση στο εκλογικό υλικό και η, κατόπιν του αιτουμένου ελέγχου, προβολή των ισχυρισμών του κατά παρέκταση της προβλεπόμενης προθεσμίας. Προκειμένου δε να μην καταστρατηγηθούν οι ανατρεπτικές προθεσμίες που θέτει ο κώδικας περί ΑΕΔ, το ως άνω αίτημα κατατίθεται εντός της προβλεπόμενης για την ένσταση (και, αντιστοίχως, για την αντένσταση) προθεσμίας. Ακολούθως, στη μεν περίπτωση υποβολής του ως άνω αιτήματος με την ένσταση, το ΑΕΔ, προς τον σκοπό της οικονομίας της δίκης, επιλαμβάνεται του αιτήματος είτε εν συμβουλίω είτε με την έκδοση προδικαστικής απόφασης, στη δε περίπτωση υποβολής απλής αίτησης επιλαμβάνεται ο Πρόεδρος με απλή πράξη του. Σε περίπτωση αποδοχής του αιτήματος, αφενός, διατάσσεται η πρόσβαση του διαδίκου στο αιτηθέν εκλογικό υλικό και, αφετέρου, παρέχεται σ' αυτόν η δυνατότητα να προβάλλει με κύριο δικόγραφο, κατά παρέκταση της προβλεπόμενης προθεσμίας, και νέους πραγματικούς ισχυρισμούς, ερειδόμενους στην κατά τα ανωτέρω έρευνα του εκλογικού υλικού. Περαιτέρω, ενόψει της αρχής της αντιμωλίας, παρέχεται και στους λοιπούς διαδίκους η δυνατότητα να προβούν, κατ' ανάλογη εφαρμογή και των λοιπών διατάξεων του ν. 345/1976, σε έλεγχο του αυτού εκλογικού υλικού και, αφού λάβουν γνώση των νέων δικογράφων, να υποβάλουν προσηκόντως τους ισχυρισμούς τους.

¹⁴⁶ Πρβλ. ΑΕΔ 29/2010.

¹⁴⁷ Πρβλ. ΣτΕ 1342/2020.

¹⁴⁸ ΑΕΔ 14/2020, (πρβλ. ΑΕΔ 37/1995, 52/1985).

Δ. Οι συνέπειες της απόφασης του ΑΕΔ επί εκλογικών ενστάσεων

Οι συνέπειες των αποφάσεων του ΑΕΔ ρυθμίζονται στο άρθρο 32 του ν. 345/1976. **37**

Ειδικότερα, η έλλειψη νόμιμου προσόντος ανακηρυχθέντος βουλευτή ή αναπληρωματικού ή ο εντοπισμός νόμιμου κωλύματος προς ανακήρυξη αυτού επιφέρει την ακύρωση της ανακήρυξης¹⁴⁹. Περαιτέρω, η διαπίστωση παράβασης νόμου περί την ενέργεια της εκλογής, συνεπεία της οποίας γεννάται αμφιβολία ως προς το αν το τελικό αποτέλεσμα της ψηφοφορίας θα ήταν το ίδιο χωρίς το διαπιστωθέν ελάττωμα, επιφέρει την ακύρωση της ανακήρυξης των καθ' ων η αίτηση βουλευτών ή αναπληρωματικών και την επανάληψη της ψηφοφορίας μεταξύ αυτών και των λοιπών υποψηφίων¹⁵⁰. Στην περίπτωση αυτή, η ίδια η απόφαση του ΑΕΔ διατάσσει την επανάληψη της ψηφοφορίας είτε σε ολόκληρη την εκλογική περιφέρεια είτε σε ορισμένα τμήματα αυτής, ανάλογα με την έκταση της παράβασης. Τέλος, η διαπίστωση λάθους στην αρίθμηση των ψήφων επιφέρει την ακύρωση της ανακήρυξης και, συνακολούθως, την ανακήρυξη εκείνων που πλειοψήφησαν κατά την ορθή αρίθμηση¹⁵¹. Η διάταξη αυτή εφαρμόζεται αναλόγως και σε κάθε άλλη περίπτωση ακύρωσης μιας ανακήρυξης, εφόσον, ενόψει της φύσης της εκλογικής παράβασης, κατά την κρίση του ΑΕΔ, είναι προφανώς περιττή η επανάληψη της ψηφοφορίας¹⁵².

Η απόφαση ΑΕΔ με την οποία ακυρώνεται η ανακήρυξη βουλευτή δεν καθιστά αναδρομικώς μη νόμιμη τη συγκρότηση και τη λειτουργία της Βουλής¹⁵³. Για πρώτη φορά επήλθε μετακίνηση έδρας από το ΑΕΔ σε διαφορετικό πολιτικό συνδυασμό, με αποτέλεσμα τον ανακαθορισμό των συσχετισμών των πολιτικών κομμάτων στη Βουλή το 1990, με την απόφαση ΑΕΔ 36/1990. Μέχρι τότε η νομολογία του ΑΕΔ περιοριζόταν σε ανακατατάξεις υποψηφίων του ίδιου συνδυασμού. Το ίδιο έγινε με την απόφαση ΑΕΔ 12/2005. **38**

2. Ο έλεγχος του κύρους και των αποτελεσμάτων δημοψηφίσματος που ενεργείται κατά το άρθρο 44 παρ. 2 του Συντάγματος

Ο εκ των υστέρων έλεγχος του κύρους του δημοψηφίσματος¹⁵⁴ και του αποτελέσματος της ψηφοφορίας ανήκει στην αρμοδιότητα του ΑΕΔ, το οποίο διαδέχθηκε το Εκλο- **39**

¹⁴⁹ Άρθρο 32 παρ. 1.

¹⁵⁰ Άρθρο 32 παρ. 2.

¹⁵¹ Άρθρο 32 παρ. 3.

¹⁵² Φ. Σπυρόπουλος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 415· Αντ. Παντελής, *Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου*, ό.π., σελ. 405.

¹⁵³ ΑΕΔ 25/1994.

¹⁵⁴ Για το δημοψήφισμα ως θεσμό άμεσης δημοκρατίας βλ., αντί πολλών, Ευ. Βενιζέλο, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, ό.π., σελ. 336 επ.

γοδικείο των προηγούμενων Συνταγμάτων¹⁵⁵. Τα σχετικά ζητήματα ρυθμίζονται από τα άρθρα 35 επ. του ν. 345/1976 καθώς και από τον ν. 4023/2011, περί οργάνωσης διαδικασίας προσφυγής σε Δημοψήφισμα¹⁵⁶.

- 40 Σύμφωνα με τις ανωτέρω διατάξεις, ενστάσεις κατά του κύρους και των αποτελεσμάτων δημοψηφίσματος που διεξήχθη κατά το άρθρο 44 παρ. 2 του Συντάγματος δικαιούται να ασκήσει με αίτηση ενώπιον του ΑΕΔ κάθε εκλογέας εγγεγραμμένος στους εκλογικούς καταλόγους οποιασδήποτε εκλογικής περιφέρειας. Στη δίκη μπορεί ομοίως να παρέμβει υπέρ του κύρους του δημοψηφίσματος κάθε εκλογέας εγγεγραμμένος στους εκλογικούς καταλόγους οποιασδήποτε εκλογικής περιφέρειας. Η ένσταση ασκείται εντός δέκα ημερών από την κατά νόμο δημοσίευση του τελικού αποτελέσματος του δημοψηφίσματος. Ως λόγοι ένστασης μπορούν να προβληθούν είτε η παράβαση του νόμου περί τη διενέργεια του δημοψηφίσματος είτε λάθος περί την αρίθμηση των ψήφων¹⁵⁷. Οι ενστάσεις κατά του κύρους του δημοψηφίσματος και του αποτελέσματος της ψηφοφορίας συζητούνται κατά προτίμηση και πάντως εντός μηνός από τη διεξαγωγή της ψηφοφορίας.
- 41 Η διατύπωση του ερωτήματος δεν ελέγχεται από το ΑΕΔ, διότι δεν εμπίπτει στο κύρος και τα αποτελέσματα του δημοψηφίσματος¹⁵⁸. Η εξέταση του αν πράγματι υφίσταται ή όχι κρίσιμο εθνικό θέμα και κατά πόσον είναι συνταγματικώς ορθό να τεθεί συγκεκριμένο ερώτημα σε δημοψήφισμα φαίνεται ανέφικτη κατά το ισχύον Σύνταγμα. Πράγματι, με βάση το υφιστάμενο νομικό πλαίσιο, η αρμοδιότητα του ΑΕΔ οριοθετείται αυστηρά στο κύρος του θεσμού, έννοια που συνδέεται περισσότερο με την προπαρασκευαστική διαδικασία και τον τρόπο διεξαγωγής (καλύπτει δηλαδή χρονικά την περίοδο από τη δημοσίευση του Π.Δ. στο Φ.Ε.Κ. μέχρι και το αποτέλεσμα της ψηφοφορίας) παρά με

¹⁵⁵ Άρθρο 115 παρ. 2 στοιχ. β΄ του Συντάγματος του 1975.

¹⁵⁶ ΦΕΚ Α΄ 220/24-10-2011, όπως τροποποιήθηκε με τον ν. 4648/2019. Για τον έλεγχο του κύρους και του αποτελέσματος της ψηφοφορίας από το ΑΕΔ, βλ. άρθρο 20 του ν. 4023/2011.

¹⁵⁷ Άρθρο 36 του ν. 345/1976.

¹⁵⁸ Αντ. Παντελής, *Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου*, ό.π., σελ. 405. Βλ. και Χ. Τσιλιώτη, *Νέα ενδιαφέροντα δημοσιολογικά ζητήματα μέσα από την επιβεβαίωση μίας παγιωμένης νομολογίας – Σχόλιο στην ΟΛΣΤΕ 2787/2015*, ΘΠΔΔ 7/2015, σελ. 649, ο οποίος επισημαίνει ότι το ζήτημα του χαρακτηρισμού ερωτήματος ως κρίσιμου εθνικού θέματος εκφεύγει του δικαστικού ελέγχου, κατά μείζονα λόγο διότι το ΑΕΔ, κατά την άσκηση των αρμοδιοτήτων του κατ' άρθρο 100 παρ. 1 στοιχ. α΄ και β΄ Σ., δεν ενεργεί ως Συνταγματικό Δικαστήριο, έστω και οιοσδήποτε, όπως κατά την άσκηση της αρμοδιότητάς του εκ του στοιχ. ε΄ της ίδιας παραγράφου, αλλά ως Εκλογοδικείο, περιορίζεται δε κατά την αρμοδιότητά του αυτή σε έλεγχο της ουσιαστικής συνταγματικότητας των νόμων κατ' άρθρο 93 παρ. 4 Σ., όπως και κάθε Δικαστήριο. Στον έλεγχο αυτό δεν εμπίπτει η κρίση περί της έννοιας του «κρίσιμου εθνικού θέματος» κατ' άρθρο 44 παρ. 2 εδ. α΄ Σ.

την καθαυτή νομική φύση του ερωτήματος η οποία πρέπει να ελεγχθεί απαραίτητως πριν περατωθεί η διαδικασία του άρθρου 44 παρ. 2 του Συντάγματος. Υποστηρίζεται, πάντως, και η άποψη ότι το ΑΕΔ ελέγχει τόσο τη συνταγματικότητα της προκήρυξης όσο και τη νομιμότητα της διεξαγωγής του¹⁵⁹.

Με αφορμή το Δημοψήφισμα της 5ης Ιουλίου 2015, η Ολομέλεια του Συμβουλίου της Επικρατείας έκρινε, με την απόφαση ΣτΕ Ολ 2787/2015, ότι το διάταγμα περί προκήρυξης δημοψηφίσματος για κρίσιμο εθνικό θέμα, και, συγκεκριμένα, για να εγκριθεί ή να απορριφθεί το σχέδιο συμφωνίας, το οποίο κατέθεσαν η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο στο Eurogroup της 25.06.2015, εκδοθέν βάσει του άρθρου 44 παρ. 2 του Συντάγματος, όπως και η προσβαλλόμενη πράξη του Υπουργικού Συμβουλίου περί υποβολής πρότασης διενέργειας δημοψηφίσματος για κρίσιμο εθνικό θέμα κατά το άρθρο 44 παρ. 2 εδ. α΄ του Συντάγματος, συνιστούσαν κυβερνητικές πράξεις αναγόμενες στη διαχείριση της πολιτικής εξουσίας κατά την έννοια του άρθρου 45 παρ. 5 του Π.Δ. 18/1989. Επομένως, η αίτηση ακύρωσης απορρίφθηκε ως απαράδεκτη αφού οι ως άνω πράξεις, ως κυβερνητικές πράξεις, δεν υπόκεινται στον ακυρωτικό έλεγχο του Συμβουλίου της Επικρατείας. Η Ολομέλεια επισήμανε ότι, σε κάθε περίπτωση, ο έλεγχος του κύρους και των αποτελεσμάτων του δημοψηφίσματος υπάγεται, σύμφωνα με το άρθρο 100 παρ. 1 περ. β΄ του Συντάγματος, στην αρμοδιότητα του ΑΕΔ. Κατά τη συγκλίνουσα γνώμη ορισμένων μελών του Δικαστηρίου, η αίτηση ακύρωσης, με την οποία αμφισβητείται το κύρος του προκηρυχθέντος με το προσβαλλόμενο προεδρικό διάταγμα δημοψηφίσματος, είναι απορριπτέα ως απαράδεκτη, ελλείψει δικαιοδοσίας του Συμβουλίου της Επικρατείας, διότι, κατά το άρθρο 100 παρ. 1 περ. β΄ του Συντάγματος, ο έλεγχος του κύρους (και των αποτελεσμάτων) δημοψηφίσματος που διενεργείται κατά το άρθρο 44 παρ. 2 του Συντάγματος υπάγεται στην αρμοδιότητα του ΑΕΔ¹⁶⁰.

Όσον αφορά, ειδικότερα, την έκταση ελέγχου του διατάγματος προκήρυξης δημοψηφίσματος, θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι το ΑΕΔ ελέγχει, όπως και στην περίπτωση του διατάγματος διάλυσης της Βουλής, στοιχεία της εξωτερικής νομιμότητας, όπως είναι η πρόταση της Κυβέρνησης για διενέργεια δημοψηφίσματος με τη σχετική ΠΥΣ, στην οποία περιέχεται το κρίσιμο εθνικό θέμα, για την αντιμετώπιση του οποίου διενεργείται το δημοψήφισμα, οι υπογραφές των μελών του Υπουργικού Συμβουλίου στην απόφαση, η οποία θα πρέπει να έχει ληφθεί με την απαιτούμενη απαρτία και πλειοψηφία, η απόφαση της Βουλής με την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού

¹⁵⁹ Κ. Γιαννακόπουλος, «Άρθρο 100», ό.π., αρ. περ. 24, με σχετικές βιβλιογραφικές παραπομπές.

¹⁶⁰ Βλ. διεξοδικά Χ. Τσιλιώτη, *Νέα ενδιαφέροντα δημοσιολογικά ζητήματα*, ό.π., σελ. 649.

των Βουλευτών και η αναφορά του ερωτήματος που τίθεται στον Λαό, δηλαδή όλα τα στοιχεία που προβλέπει το άρθρο 44 παρ. 2 εδ. α΄ Σ., καθώς και τα άρθρα 2 του ν. 4023/2011 και 115 ΚτΒ¹⁶¹.

- 44 Σύμφωνα με το άρθρο 37 του ν. 346/1976, σε περίπτωση διαπίστωσης παράβασης νόμου που καθιστά αμφίβολο το τελικό αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος, το ΑΕΔ διατάσσει την επανάληψή του στην εκλογική περιφέρεια ή τις εκλογικές περιφέρειες, στις οποίες έγινε η παράβαση. Σε περίπτωση διαπίστωσης λάθους περί την αρίθμηση των ψήφων, το ΑΕΔ μεταρρυθμίζει αντιστοίχως το τελικό αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος.

3. Η κρίση για τα ασυμβίβαστα ή την έκπτωση βουλευτή κατά τα άρθρα 55 παρ. 2 και 57 Σ.

- 45 Ως προς την αρμοδιότητα αυτή, το ΑΕΔ διαδέχθηκε τη Βουλή, στην οποία ανήκε, κατά τα προγενέστερα του ισχύοντος Συντάγματος, η κρίση περί της συνδρομής λόγου έκπτωσης βουλευτών¹⁶². Εφόσον ο έλεγχος του κύρους των εκλογών γίνεται από το ΑΕΔ, ορθό είναι το τελευταίο να κρίνει και τα περί της έκπτωσης των βουλευτών. Είναι επίσης αρμόδιο και για την κρίση περί της έκπτωσης των ευρωβουλευτών¹⁶³.
- 46 Σημειώνεται ότι η έννοια του ασυμβιβάστου, που αποτυπώνεται στο άρθρο 57 του Συντάγματος, διακρίνεται από την έννοια του κωλύματος που αποτυπώνεται στο άρθρο 56 αυτού. Τα κωλύματα εκλογιμότητας (56 Σ.) αποκλείουν όχι μόνο την ανάδειξη κάποιου στο βουλευτικό αξίωμα, αλλά και τη δυνατότητα έγκυρης θέσης υποψηφιότητας. Αντίθετα, τα ασυμβίβαστα των βουλευτών, τα οποία αποκαλούνται ήδη από τις πρώτες λέξεις της πρώτης παραγράφου του άρθρου 57 Σ. με το όνομά τους, είναι ορισμένα έργα ή ιδιότητες που δεν πρέπει να συντρέχουν στο πρόσωπο του βουλευτή μετά την εκλογή του και δεν πρέπει να συνυπάρχουν με τη βουλευτική

¹⁶¹ Άλλα ζητήματα που θα μπορούσε να εξετάσει το ΑΕΔ είναι το κατά πόσον το ερώτημα που περιέχεται στην απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου είναι σαφές και σύντομο υπό την έννοια του άρθρου 3 παρ. 2 ν. 4023/2011 και του άρθρου 115 παρ. 2 ΚτΒ ή κατά πόσον η βραχύβια προεκλογική περίοδος των 5 εργασίμων ημερών είναι σύμφωνη με τις αρχές της λαϊκής κυριαρχίας (άρθρο 1 παρ. 2 και 3 Σ.) και της ελεύθερης και ανόθευτης έκφρασης της λαϊκής βούλησης ως έκφραση της λαϊκής κυριαρχίας (άρθρο 52 Σ.). Βλ. αναλυτικά Χ. Τσιλιώτη, *Νέα ενδιαφέροντα δημοσιολογικά ζητήματα*, ό.π., σελ. 649, με πλούσιες περαιτέρω παραπομπές.

¹⁶² Επ. Σπηλιωτόπουλος/Β. Κονδύλης, *Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου*, Τόμ. 2, ό.π., σελ. 59· Π. Τζίφρας, *Αρμοδιότης του ΑΕΔ προς εξέλεξιν του κύρους των βουλευτικών εκλογών (Εσωτερικός Κανονισμός του ΑΕΔ)*, ό.π., σελ. 545· Αθ. Τσιρωνάς, *Οι συγκρούσεις λειτουργιών και δικαιοδοσιών*, ό.π., σελ. 243· Γ. Χουβαρδός, *Το Ανώτατον Ειδικόν Δικαστήριο*, ό.π., σελ. 1041.

¹⁶³ Φ. Σπυρόπουλος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π. σελ. 416.

ιδιότητα. Το ασυμβίβαστο, επομένως, σε αντίθεση προς τα κωλύματα εκλογιμότητας, απαγορεύει απλά την ταυτόχρονη άσκηση του ασυμβίβαστου έργου και των βουλευτικών καθηκόντων και δεν εμποδίζει την ανακήρυξη των υποψηφιοτήτων και τη νόμιμη εκλογή στο βουλευτικό αξίωμα. Δεν στερεί δηλαδή, όπως τα κωλύματα, τον φορέα των συγκεκριμένων ιδιοτήτων από το δικαίωμα του εκλέγεσθαι, ο οποίος, εφόσον διαθέτει τα προσόντα του εκλόγιμου, δύναται να εκλεγεί νόμιμα ως βουλευτής. Θα πρέπει, όμως, εντός 8 ημερών από την οριστική εκλογή του, να επιλέξει ανάμεσα στο ασυμβίβαστο έργο και τη βουλευτική ιδιότητα, διαφορετικά εκπίπτει αυτοδικαίως από το βουλευτικό αξίωμα. Δίνεται, επομένως, περιθώριο χρόνου στους βουλευτές να απαλλαγούν από τυχόν ασυμβίβαστες ιδιότητες με τις οποίες βαρύνονται. Τυχόν συνδρομή περίπτωσης ασυμβίβαστων έργων μετά την κτήση του βουλευτικού αξιώματος οδηγεί σε αυτοδίκαιη έκπτωση και όχι σε ακύρωση εκλογής όπως προβλέπεται για τα κωλύματα, ενώ ως δικλείδα ασφαλείας λειτουργεί η ως άνω παρ. 2 του άρθρου 57 του Συντάγματος.

Σύμφωνα με το άρθρο 39 του ν. 345/1976, δικαίωμα να ζητήσει την έκπτωση με υποβολή σχετικής αίτησης έχει α) κάθε βουλευτής, συμπεριλαμβανομένου και εκείνου για τον οποίο δημιουργήθηκε η αμφισβήτηση, β) ο δικαιούμενος να καταλάβει τη βουλευτική έδρα που θα κενωθεί συνεπεία της έκπτωσης του βουλευτή και γ) κάθε εκλογέας εγγεγραμμένος στους εκλογικούς καταλόγους της εκλογικής περιφέρειας στην οποία εξελέγη ο βουλευτής για τον οποίο δημιουργήθηκε η αμφισβήτηση. Η τελευταία αυτή διάταξη, με την οποία θεσπίζεται το δικαίωμα εκλογέως, εγγεγραμμένου στους καταλόγους της εκλογικής περιφέρειας στην οποία εκλέγεται βουλευτής, να ζητήσει από το ΑΕΔ την επίλυση αμφισβήτησης ως προς την έκπτωση του εν λόγω βουλευτή από το αξίωμά του, αποβλέπει στην εξασφάλιση της σύμφωνης με το Σύνταγμα και τους νόμους συγκρότησης της Βουλής, η οποία αποτελεί τον εκφραστή της κυρίαρχης λαϊκής βούλησης¹⁶⁴. Κατά το ΑΕΔ, ενόψει του επιδιωκόμενου με την ανωτέρω διάταξη σκοπού, η διάταξη αυτή δεν αντίκειται στα άρθρα 51 παρ. 2 και 60 παρ. 1 του Συντάγματος, εκ των οποίων το πρώτο ορίζει ότι οι βουλευτές αντιπροσωπεύουν το Έθνος, και όχι τους κατ' ίδιαν εκλογείς, και το δεύτερο ότι οι βουλευτές έχουν απεριόριστο το δικαίωμα της γνώμης και ψήφου κατά συνείδηση¹⁶⁵. Η νομιμοποίηση των εκλογέων να ασκούν αίτηση έκπτωσης βουλευτή θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι ισοδυναμεί με δικαίωμά τους να τους ανακαλούν¹⁶⁶.

¹⁶⁴ ΑΕΔ 11/2003, 34/1991.

¹⁶⁵ ΑΕΔ 13/2020.

¹⁶⁶ Φ. Σπυρόπουλος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 416.

- 48 Διάδικοι στη δίκη που εγείρεται με την υποβολή της αίτησης είναι ο αιτών και ο καθ' ού η αίτηση βουλευτής. Η άσκηση της αίτησης δεν έχει ανασταλτικό αποτέλεσμα¹⁶⁷.
- 49 Για να επέλθει η έκπτωση από το βουλευτικό αξίωμα, είτε λόγω επιγενόμενης απώλειας της ελληνικής ιθαγένειας ή του ενεργητικού εκλογικού δικαιώματος (άρθρο 55 παρ. 2 Σ.), είτε λόγω αποδοχής εκ μέρους βουλευτή καθηκόντων ή έργων που αποτελούν κώλυμα για την υποψηφιότητα βουλευτή (άρθρο 57 παρ. 3 σε συνδυασμό με άρθρο 56 Σ.), απαιτείται προηγούμενη κρίση του ΑΕΔ περί συνδρομής λόγου έκπτωσης. Η έκπτωση, σύμφωνα με το τελευταίο εδάφιο της παρ. 1 του άρθρου 57 του Συντάγματος (ομοίως και στο άρθρο 57 παρ. 3), μετά την αναθεώρηση του 2001, δεν ανατρέχει αυτοδικαίως στον χρόνο που διαπιστώνεται η άσκηση ασυμβίβαστης επαγγελματικής δραστηριότητας αλλά επέρχεται με τη δημοσίευση της δικαστικής απόφασης¹⁶⁸. Πριν, πάντως, από την αναθεώρηση των άρθρων 56 και 57 παρ. 1 και 3 Σ., γινόταν δεκτό ότι, εάν το ΑΕΔ διαπιστώσει τη συνδρομή τέτοιου λόγου, η έκπτωση επέρχεται υποχρεωτικώς και αναδρομικώς από τον χρόνο κατά τον οποίο, σύμφωνα με την απόφαση του ΑΕΔ, συνέτρεξε ο λόγος της έκπτωσης¹⁶⁹. Οι βουλευτικές έδρες που κενώνονται πληρώνονται από τους ανακρουθέντες αναπληρωματικούς του ίδιου συνδυασμού στην ίδια εκλογική περιφέρεια, οι οποίοι καλούνται από τον Πρόεδρο της Βουλής για την πλήρωση της έδρας που κενώθηκε κατά τη σειρά της ανακήρυξής τους.
- 50 Την κεφαλαιώδους σημασίας για τη νομιμότητα της συγκρότησης της Βουλής και, κατά συνεκδοχή, για τη λειτουργία της δημοκρατίας κρίση, ότι συντρέχει λόγος έκπτωσης βουλευτή, το Σύνταγμα εμπιστεύθηκε μόνο στο ΑΕΔ, το οποίο αποφαινεται κυρίως και όχι παρεμπιπτόντως. Η σχετική αρμοδιότητα του ΑΕΔ είναι αποκλειστική, παρεμπίπτουσα δε εξέταση από άλλο όργανο δεν επιτρέπει το Σύνταγμα, είτε πρόκειται για έκπτωση βάσει του άρθρου 55 παρ. 2 (επιγενόμενη απώλεια ελληνικής ιθαγένειας ή ενεργητικού εκλογικού δικαιώματος), είτε πρόκειται για έκπτωση λόγω αποδοχής έργων ή καθηκόντων που αποτελούν κώλυμα για την υποψηφιότητα βουλευτή κατά το άρθρο 57 παρ. 3 σε συνδυασμό με το άρθρο 56 Σ.), είτε πρόκειται για έκπτωση λόγω επέλευσης περίπτωσης ασυμβίβαστου των καθηκόντων του βουλευτή προς ορισμένα έργα ή ιδιότητες (άρθρο 57 Σ.). Το Σύνταγμα μεταχειρίζεται ταυτοσήμως όλες τις περιπτώσεις έκπτωσης (άρθρο 100 παρ. 1 στοιχ. γ' Σ.) και για όλες απαιτεί κρίση του ΑΕΔ. Εφόσον δεν έχει εκδοθεί απόφαση του ΑΕΔ που να διαπιστώνει την

¹⁶⁷ Άρθρο 40 του ν. 345/1976.

¹⁶⁸ ΑΕΔ 13/2020, 1/2018, 5/2006, 7/2002 (με μειοψηφία που παραπέμπει σε προηγούμενη νομολογία).

¹⁶⁹ ΑΕΔ 7/2002, 23/2001, 2/1996, 42, 45, 59/1995, 42/1995, 1/1992.

έκπτωση, όλα τα πολιτειακά όργανα οφείλουν να θεωρούν ότι ο εκλεγείς Βουλευτής έχει τη βουλευτική ιδιότητα. Στην πιο πάνω ερμηνευτική εκδοχή περί της έννοιας των μνημονευμένων συνταγματικών διατάξεων στηρίζεται και ο Κανονισμός της Βουλής, ο οποίος, στο άρθρο 4 παρ. 1, ορίζει ότι οι βουλευτές κατά των οποίων εκκρεμούν ενστάσεις για την εγκυρότητα της εκλογής τους κατά το άρθρο 58 του Συντάγματος και τον εκάστοτε εκλογικό νόμο, ή αιτήσεις έκπτωσης από το βουλευτικό αξίωμα κατά τα άρθρα 55 παρ. 2 και 57 Σ., συμμετέχουν νόμιμα στις συνεδριάσεις της Βουλής έως τη δημοσίευση της οριστικής απόφασης του ΑΕΔ με την οποία ακυρώθηκε η εκλογή ή διαπιστώθηκε η έκπτωση από το βουλευτικό αξίωμα¹⁷⁰.

Το ΑΕΔ είναι αρμόδιο και για την έκπτωση βουλευτή λόγω υπέρβασης των εκλογικών δαπανών. Στην περίπτωση αυτή, προϋπόθεση του παραδεκτού της αίτησης κατά το άρθρο 39 του ν. 345/1976 είναι η προηγούμενη υποβολή σχετικής γραπτής και επώνυμης καταγγελίας στον Τοπική Επιτροπή Ελέγχου Εκλογικών Παραβάσεων, κατά τις ειδικότερες διατάξεις του άρθρου 21 παρ. 9 του ν. 3023/2002¹⁷¹. Η οριστική απόφαση του ΑΕΔ κοινοποιείται αμελλητί στον Πρόεδρο της Βουλής, ο οποίος φροντίζει για την εκτέλεσή της, παράγει δε δεδικασμένο έναντι πάντων¹⁷².

51

4. Η άρση των συγκρούσεων μεταξύ των δικαστηρίων και των διοικητικών αρχών ή μεταξύ δικαστηρίων

A. Συστήματα επίλυσης συγκρούσεων καθηκόντων και δικαιοδοσιών

Τα βασικά συστήματα επίλυσης συγκρούσεων καθηκόντων και δικαιοδοσιών είναι τρία. Η ίσως πλέον προφανής μέθοδος επίλυσης μιας διαφωνίας που ανακύπτει μεταξύ δύο αρχών διαφορετικών εξουσιών ή δύο δικαστηρίων διαφορετικών δικαιοδοτικών κλάδων για τη ρύθμιση ή την εκδίκαση ορισμένης διαφοράς είναι η πρόβλεψη ενός ειδικού οργάνου ή μιας ειδικής αρχής, κύρια αποστολή της οποίας θα είναι να παρεμβαίνει και να αίρει τη διαφωνία¹⁷³. Η αρχή που συνήθως προβλέπεται ως αρμόδια για

52

¹⁷⁰ ΑΕΔ 1/1992 (με αντίθετη μειοψηφία).

¹⁷¹ «Χρηματοδότηση των πολιτικών κομμάτων από το κράτος. Έσοδα και δαπάνες, προβολή, δημοσιότητα και έλεγχος των οικονομικών των πολιτικών κομμάτων και των υποψήφιων βουλευτών», ΦΕΚ Α΄ 146, όπως τροποποιήθηκε με τον ν. 4954/2022.

¹⁷² Άρθρο 41 του ν. 345/1976. Βλ. αυστηρή κριτική των διατάξεων του ν. 3023/2002 από τον Γ. Σωτηρέλη «Άρθρο 58», ό.π., αρ. περ. 30.

¹⁷³ Η πρόβλεψη ειδικής διαδικασίας επίλυσης των συγκρούσεων είναι αναγκαία συνέπεια του συστήματος χωριστών λειτουργιών και δικαιοδοσιών (ιδίως πολιτικών και διοικητικών δικαστηρίων) και αποσκοπεί στην άρση των αποδοκιμαζόμενων από την έννομη τάξη δυσλειτουργιών και παρενεργειών του εν λόγω συστήματος, όπως είναι η καταφατική και η αποφαιτική σύγκρουση

την επίλυση αυτών των συγκρούσεων μπορεί να είναι ένα ειδικό δικαστήριο¹⁷⁴ ή ένα τμήμα ενός ανωτάτου δικαστηρίου, στο οποίο έχει ειδικά ανατεθεί και η εν λόγω εξουσία¹⁷⁵. Υποστηρίζεται, πάντως, ότι τόσο στις περιπτώσεις σύγκρουσης καθηκόντων όσο και στις περιπτώσεις σύγκρουσης δικαιοδοσιών, η αρχή που επιφορτίζεται με την άρση των οικείων διαφωνιών θα πρέπει να είναι κατ' αρχήν δικαστήριο, προκειμένου να είναι σε θέση να δεσμεύει τα εμπλεκόμενα στη σύγκρουση δικαστήρια και, κατά συνέπεια, να αίρει αποτελεσματικά την αμφισβήτηση¹⁷⁶.

- 53 Το σύστημα της επίλυσης συγκρούσεων από ένα τρίτο δικαστήριο παρουσιάζει, περαιτέρω, δύο κυρίως παραλλαγές. Είτε το δικαστήριο αυτό συστάθηκε και λειτουργεί αποκλειστικά ως δικαστήριο συγκρούσεως¹⁷⁷ είτε υπηρετεί κατά κύριο λόγο έναν άλλο βασικό προορισμό, λόγου χάριν πρόκειται για Συνταγματικό Δικαστήριο¹⁷⁸, Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο, Ειδικό Δικαστήριο. Στην τελευταία εκδοχή, είτε ανατίθεται σε ένα Ανώτατο Δικαστήριο το πρόσθετο δικονομικό έργο της επίλυσης συγκρούσεων είτε ένα Ειδικό Δικαστήριο έχει ιδρυθεί με αποστολή ευρύτερη (π.χ. εκλογοδικείο,

---

καθηκόντων και δικαιοδοσιών. Βλ. ΑΕΔ 15/2005, καθώς και την άποψη της μειοψηφίας στην ίδια απόφαση.

¹⁷⁴ Η λύση αυτή υιοθετήθηκε σε χώρες όπως η Γαλλία, το Λουξεμβούργο, η Βουλγαρία, η Λιθουανία, η Τσεχία και η Ελλάδα. Βλ. ΕΔΔΑ απόφαση της 20ης Οκτωβρίου 2011, *Nedjet Şahin και Perihan Şahin κατά Τουρκίας* (σκέψη 34).

¹⁷⁵ Επί παραδείγματι, στην Ιταλία ο νόμος παρέχει αυτή την εξουσία στο Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο, ενώ στην Αυστρία και στην Ανδόρα στο Συνταγματικό Δικαστήριο, και στο Μονακό στο Ανώτατο Δικαστήριο. Βλ. ΕΔΔΑ απόφαση της 20ης Οκτωβρίου 2011, *Nedjet Şahin και Perihan Şahin κατά Τουρκίας* (σκέψη 34).

¹⁷⁶ Έτσι J. Lemasurier, *Le contentieux administratif en droit comparé*, Economica, 2001, σελ. 3.

¹⁷⁷ Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του γαλλικού Δικαστηρίου Συγκρούσεως (*Tribunal des conflits*). Βλ., εκτενώς, Αθ. Τσιρωνά, *Οι συγκρούσεις λειτουργιών και δικαιοδοσιών*, ό.π., σελ. 198-210, καθώς και τις εκεί παρατιθέμενες βιβλιογραφικές παραπομπές.

¹⁷⁸ Συχνά, η αρμοδιότητα επίλυσης των συγκρούσεων ανατίθεται στα Συνταγματικά Δικαστήρια, όπου, βέβαια, τέτοια δικαστήρια προβλέπονται. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Αυστρίας, στην οποία, σύμφωνα με το Ομοσπονδιακό Σύνταγμα (βλ. άρθρο 138 παρ. 1 του *Bundesverfassungsgesetz* [B-VG]), και τον Οργανισμό του Συνταγματικού Δικαστηρίου (βλ. τις §§ 42 έως 52 του *Verfassungsgerichtshofgesetz* [VfGG]), η επίλυση των συγκρούσεων ανατίθεται στο Συνταγματικό Δικαστήριο, το οποίο είναι, έτσι, ταυτοχρόνως και Δικαστήριο Συγκρούσεως. Συγκεκριμένα, το Συνταγματικό Δικαστήριο της Αυστρίας ως Δικαστήριο Συγκρούσεως είναι επιφορτισμένο με την άρση συγκρούσεων που αναφύονται είτε μεταξύ των δικαστηρίων και των διοικητικών αρχών, είτε μεταξύ των πολιτικών και ποινικών δικαστηρίων και των διοικητικών δικαστηρίων, είτε μεταξύ του ίδιου του Συνταγματικού Δικαστηρίου και όλων των άλλων δικαστηρίων, είτε τέλος μεταξύ της ομοσπονδιακής κυβέρνησης και μιας τοπικής κυβέρνησης ή μεταξύ των τοπικών κυβερνήσεων.

διευθέτηση των δυσλειτουργιών στις σχέσεις μεταξύ των ανωτάτων δικαστηρίων) και αναλαμβάνει, εκτός των άλλων, και την επίλυση συγκρούσεων μεταξύ των εξουσιών και των δικαιοδοσιών¹⁷⁹.

Η άρση των συγκρούσεων χωρίς τη δυνατότητα προσφυγής σε ειδικό δικαστήριο συγκρούσεως παραπέμπει σε ένα δικονομικό σύστημα που δεν προβλέπει καμία παρέμβαση τρίτου οργάνου για τη ρύθμιση της αρμοδιότητας μεταξύ των εξουσιών και των δικαιοδοσιών. Στις συγκεκριμένες έννομες τάξεις ούτε έχει ιδρυθεί ένα αμιγές Δικαστήριο Συγκρούσεως¹⁸⁰ ούτε λειτουργεί άλλο ανώτατο δικαστήριο, το οποίο, εκτός των λοιπών αρμοδιοτήτων που του έχουν ανατεθεί, αναλαμβάνει και την επίλυση των συγκρούσεων. Η άρση των συγκρούσεων δικαιοδοσιών¹⁸¹ χωρίς την παρέμβαση ενός τρίτου και μη εμπλεκόμενου στη σύγκρουση δικαστηρίου επιτυγχάνεται κατ' αρχάς με τη θέσπιση δικονομικών κανόνων για την επίλυση των συγκρούσεων αυτών μόνο μεταξύ των δικαστηρίων των δύο δικαιοδοσιών, δηλαδή είτε μεταξύ των ίδιων των εμπλεκόμενων στη σύγκρουση δικαστηρίων είτε μεταξύ των ανωτάτων δικαστηρίων κάθε δικαιοδοτικού κλάδου.

Στις έννομες τάξεις με διακριτές δικαιοδοσίες, όπου ανατίθεται στα ίδια τα εμπλεκόμενα δικαστήρια η άρση των μεταξύ τους συγκρούσεων, η πλέον αποτελεσματική δικονομική λογική για τον οίκοθεν κανονισμό των δικαιοδοσιών τους στηρίζεται στην «αρχή της προτεραιότητας», μια λύση που προϋποθέτει τη δυνατότητα δικονομικής

¹⁷⁹ B. Seiller, "La saisine du Tribunal des conflits", σε *Tribunal des conflits, Bilan et perspectives, Thèmes et commentaires*, 2009, σελ. 61 επ.· S. Amrani Mekki, "La procédure de jugement devant le Tribunal des conflits", σε *Tribunal des conflits, Bilan et perspectives, Thèmes et commentaires*, 2009, σελ. 73 επ.

¹⁸⁰ Αμιγές Δικαστήριο Συγκρούσεως διαθέτουν μόνο η Γαλλία και η Τουρκία, ενώ η Ελλάδα διέθετε υπό το καθεστώς λειτουργίας του Δικαστηρίου Συγκρούσεως προ της θέσης σε ισχύ του Συντάγματος του 1975. Βλ. ΕΔΔΑ απόφαση της 20^{ης} Οκτωβρίου 2011, *Nedjet Şahin και Perihan Şahin κατά Τουρκίας*.

¹⁸¹ Και όχι (και) καθηκόντων, καθώς στις έννομες τάξεις, όπου κατοχυρώνεται μεν ο ακώλυτος δικαστικός έλεγχος της διοίκησης, αλλά δεν προβλέπεται η επίλυση συγκρούσεων καθηκόντων, η διοίκηση δεν μπορεί να διεκδικήσει καμία υπόθεση από κανένα δικαστήριο. Και τούτο, διότι η έννοια των συγκρούσεων καθηκόντων μεταξύ διοίκησης και δικαστηρίων είναι σύμφυτη με την ίδρυση και λειτουργία ενός δικαστηρίου, που έχει ως αποστολή την επίλυση των συγκρούσεων αυτών. Η ευχέρεια της διοίκησης να απαιτήσει την εξαίρεση από τον δικαστικό έλεγχο ενός τμήματος της δραστηριότητάς της υφίσταται ακριβώς επειδή προβλέπεται ένα δικαστήριο ενώπιον του οποίου θα διεκδικήσει την αποκλειστικότητα του λειτουργικού της πεδίου. Εάν, αντιθέτως, προβλεπόταν η δυνατότητα εξαίρεσης της διοίκησης από τον δικαστικό έλεγχο με μονομερή απόφασή της, τότε δεν θα υφίστατο κατοχυρωμένο σύστημα ακώλυτου δικαστικού ελέγχου της νομιμότητας των διοικητικών πράξεων. Έτσι Αθ. Σιρωνάς, *Οι συγκρούσεις λειτουργιών και δικαιοδοσιών*, ό.π., σελ. 210-11.

επικοινωνίας των δικαστηρίων των διακριτών δικαιοδοσιών και την παράλληλη δέσμευση αμοτέρων από τις εκατέρωθεν παραπεμπτικές αποφάσεις¹⁸². Πιο αναλυτικά, η αρχή της προτεραιότητας συνίσταται σε ένα σύστημα κανόνων, που περιλαμβάνει τέσσερις βασικές κανονιστικές προϋποθέσεις δικονομικής φύσεως, επί τη βάσει των οποίων αποφεύγεται κάθε περίπτωση σύγκρουσης δικαιοδοσίας¹⁸³. Οι τέσσερις αυτοί κανόνες, συνοπτικά, είναι οι ακόλουθοι¹⁸⁴: (1) το δικαστήριο που πρώτο θα αποφανθεί ότι διαθέτει δικαιοδοσία επίλυσης της διαφοράς δεσμεύει με την κρίση του περί δικαιοδοσίας κάθε δικαστήριο οποιουδήποτε άλλου δικαιοδοτικού κλάδου, (2) το δικονομικό απαράδεκτο άσκησης νέου ή δεύτερου ενδίκου βοηθήματος επί του αυτού αντικειμένου της διαφοράς και μεταξύ των αυτών διαδίκων, ισχύει, εφόσον υπάρχει εκκρεμοδικία, και για τα δικαστήρια των λοιπών κλάδων, (3) το δικαστήριο που θα αποφανθεί πρώτο ότι δεν διαθέτει δικαιοδοσία επίλυσης της διαφοράς μπορεί να παραπέμψει σε δικαστήριο της άλλης δικαιοδοσίας και (4) το δικαστήριο που θα παραπέμψει πρώτο δεσμεύει το δικαστήριο της άλλης δικαιοδοσίας να δεχθεί τη διαφορά και, επομένως, το δικαστήριο που την υποδέχεται υποχρεούται να δικάσει την υπόθεση^{185, 186}.

- 56 Τέλος, ένας μάλλον αυτονόητος τρόπος άρσης των συγκρούσεων, χωρίς την προσφυγή σε ειδικό δικαστήριο, είναι και η πλήρης αποφυγή κάθε δικαιοδοτικής αμφισβητήσεως. Και αυτό μπορεί να συμβεί μόνο στις έννομες τάξεις της ενιαίας δικαστικής δικαιοδοσίας, στις οποίες λειτουργεί ένα και μοναδικό ανώτατο δικαστήριο¹⁸⁷.

¹⁸² Αθ. Τσιρωνάς, *Οι συγκρούσεις λειτουργιών και δικαιοδοσιών*, ό.π., σελ. 211.

¹⁸³ Οι δικονομικοί αυτοί κανόνες υφαίνουν ένα ρυθμιστικό πλαίσιο, το οποίο υποκαθιστά το δικαστήριο επίλυσης συγκρούσεων μέσω της αλληλοδέσμευσης των δικαστηρίων, που ανήκουν σε διαφορετικούς κλάδους, από τις αποφάσεις που κρίνουν σχετικά με την ύπαρξη ή μη δικαιοδοσίας. Βλ. Δ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου, *Η αρχή του δυαδισμού της δικαιοσύνης*, ό.π., σελ. 139.

¹⁸⁴ Βλ. εκτενώς C. Autexier, *La dualité du droit applicable à l'administration et la pluralité de juridiction en matière administrative en Allemagne*, RFDA 1990, σελ. 863 επ.

¹⁸⁵ Εκ των τεσσάρων αυτών κανόνων, οι δύο πρώτοι αποσκοπούν στην αποφυγή της θετικής (καταφατικής) σύγκρουσης δικαιοδοσιών, ενώ οι δύο επόμενοι εμποδίζουν την αρνητική (αποφατική) σύγκρουση δικαιοδοσιών. Οι εν λόγω κατηγορίες συγκρούσεων αναλύονται κατωτέρω υπό II (4.Β).

¹⁸⁶ Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί η Γερμανία, η οποία θέσπισε ένα δικονομικό σύστημα απόλυτης αποφυγής των συγκρούσεων δικαιοδοσίας, εφαρμόζοντας την αρχή της προτεραιότητας και την αρχή της δέσμευσης των δικαστηρίων της μιας δικαιοδοσίας από το δεδικασμένο των παραπεμπτικών αποφάσεων της άλλης, και μάλιστα με τόση δικονομική επιτυχία, ώστε δεν χρειάστηκε ποτέ την παρέμβαση ενός Δικαστηρίου Συγκρούσεως. Βλ. αναλυτικά Αθ. Τσιρωνάς, *Οι συγκρούσεις λειτουργιών και δικαιοδοσιών*, ό.π., σελ. 214 επ., όπου παρατίθεται η οικεία δικονομική νομοθεσία, καθώς και περαιτέρω βιβλιογραφικές παραπομπές.

¹⁸⁷ Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Ηνωμένου Βασιλείου. Για τις εξελίξεις στο Ηνωμένο

Υπό το φως των ανωτέρω, ο Έλληνας συντακτικός νομοθέτης, ιδρύοντας το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο, φαίνεται να ακολούθησε, κατ' αρχήν, το γαλλικό πρότυπο άρσης με δεσμευτική απόφαση ειδικού δικαστηρίου συγκρούσεως, συνεχίζοντας την παράδοση που είχε διαμορφωθεί υπό τα Συντάγματα του 1911 (άρθρο 101 παρ. 2), του 1927 (άρθρο 105 παρ. 3) και του 1952 (άρθρο 85), στο πλαίσιο των οποίων η σχετική αρμοδιότητα ανήκε στο Δικαστήριο Συγκρούσεως Καθηκόντων. Το τελευταίο είχε ιδρυθεί με τον ν. 406/1914, ο οποίος συνέχισε να ισχύει, δυνάμει του άρθρου 115 παρ. 2 στοιχείο (γ) Σ. του 1975, και καταργήθηκε με το άρθρο 58 του ν. 345/1975¹⁸⁸. Αξίζει να σημειωθεί ότι, σε αντίθεση με το Δικαστήριο Συγκρούσεως Καθηκόντων, το οποίο ακολούθησε πιστά το γαλλικό πρότυπο, κατά το μέτρο που αποτελούσε δικαστήριο επιφορτισμένο αποκλειστικά με την άρση συγκρούσεων, όπως το γαλλικό *Tribunal des conflits*, το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο συνιστά παραλλαγή του εν λόγω συστήματος, καθώς διαθέτει και άλλες αρμοδιότητες πέραν της άρσης συγκρούσεων καθηκόντων και δικαιοδοσιών.

Β. Ορολογικές-εννοιολογικές διευκρινίσεις και διαδικαστικές παράμετροι

Μολονότι η θεωρία, τα προϊσχύοντα Συντάγματα και ο ν. 345/1976 κάνουν λόγο για «σύγκρουση καθηκόντων»¹⁸⁹, κατ' ακριβολογία πρόκειται για συγκρούσεις αρμοδιοτήτων¹⁹⁰, είτε μεταξύ διοικητικών και δικαστικών αρχών, οπότε συνήθως γίνεται λόγος για σύγκρουση καθηκόντων, είτε μεταξύ δικαστηρίων οπότε συνήθως γίνεται λόγος για σύγκρουση δικαιοδοσιών¹⁹¹. Δέον να υπογραμμιστεί ότι το Σύνταγμα δεν προβλέπει την άρση της σύγκρουσης δικαιοδοσίας μεταξύ του ίδιου του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου και οποιουδήποτε άλλου δικαστηρίου¹⁹². Παράλληλα, δεν υπάρχουν ειδικές αρχές ή δικαστήρια προς άρση συγκρούσεων αρμοδιοτήτων μεταξύ των διαφόρων διοικητικών αρχών. Στην περίπτωση αυτή, οι αμφισβητήσεις αίρονται από τον αρμόδιο Υπουργό ή τον Πρωθυπουργό, αλλά τελικός κριτής παραμένει το Συμβούλιο της Επικρατείας¹⁹³.

Βασίλειο και την επίλυση των συγκρούσεων στην ενιαία δικαιοδοσία, βλ. Αθ. Τσιρώνά, *Οι συγκρούσεις λειτουργιών και δικαιοδοσιών*, ό.π., σελ. 218 επ.

¹⁸⁸ Π. Τζιφρας, *Το Ανώτατον Ειδικόν Δικαστήριον (άρθρο 100 του Συντάγματος 1975)*, ό.π., σελ. 27.

¹⁸⁹ Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 146 επ., καθώς και σελ. 224 επ.

¹⁹⁰ Φ. Σπυρόπουλος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 417.

¹⁹¹ Αν. Τάχος, *Ελληνικό Διοικητικό Δίκαιο*, 2008, σελ. 216 και σελ. 219.

¹⁹² Σε αντίθεση, λόγου χάριν, με το αυστριακό Σύνταγμα, για το οποίο έγινε λόγος ανωτέρω υπό II (4.Α).

¹⁹³ Π. Δαγτόγλου, *Γενικό Διοικητικό Δίκαιο*, 2015, σελ. 444.

- 59 Ενόψει και των εξειδικεύσεων που επιφέρει ο ν. 345/1976, η σύγκρουση, είτε μεταξύ διοικητικών και δικαστικών αρχών είτε μεταξύ δικαστηρίων, μπορεί να είναι θετική (άλλως καταφατική) ή αρνητική (άλλως αποφατική). Η καταφατική ή θετική μορφή της σύγκρουσης καθηκόντων και δικαιοδοσιών συνίσταται στη διαφωνία μεταξύ των εμπλεκόμενων οργάνων, η οποία προκύπτει από την αποδοχή της ανάληψης μιας υπόθεσης ή τη θετική διεκδίκηση μιας εριζόμενης αρμοδιότητας από αμφότερα τα ως άνω όργανα. Ειδικότερα, καταφατική σύγκρουση καθηκόντων υπάρχει όταν αμφότερα τα όργανα των δύο εμπλεκόμενων εξουσιών, ήτοι μια διοικητική αρχή και ένα δικαστήριο, διεκδικούν να ρυθμίσουν κατ' αποκλειστικότητα την ίδια έννομη σχέση¹⁹⁴. Με την ίδια λογική, καταφατική σύγκρουση δικαιοδοσιών αναφέρεται όταν δύο δικαστήρια, τα οποία ανήκουν σε διαφορετικούς δικαιοδοτικούς κλάδους, διεκδικούν να επιλύσουν την ίδια διαφορά¹⁹⁵. Η καταφατική σύγκρουση είτε μεταξύ εξουσιών είτε μεταξύ δικαιοδοσιών πρέπει να αντιμετωπισθεί και να αρθεί, καθώς οδηγεί στην έκδοση δύο αποφάσεων επί της ίδιας υπόθεσης από δύο διαφορετικά όργανα ή δικαστήρια και, άρα, εγκυμονεί τον κίνδυνο να οδηγήσει στην έκδοση διαφορετικών ή και αντίθετων αποφάσεων για την αυτή έννομη σχέση¹⁹⁶.
- 60 Η αποφατική ή αρνητική μορφή της σύγκρουσης καθηκόντων και δικαιοδοσιών συνίσταται στη διαφωνία μεταξύ αρχών ή δικαστηρίων, η οποία προκύπτει από την απόρριψη μιας υπόθεσης από αμφότερα τα εμπλεκόμενα όργανα ή δικαστήρια λόγω άρνησης της αρμοδιότητας. Πιο συγκεκριμένα, αποφατική σύγκρουση καθηκόντων υπάρχει όταν αμφότερα τα όργανα των δύο εμπλεκόμενων εξουσιών, δηλαδή μία διοικητική αρχή και ένα δικαστήριο, αρνούνται να ρυθμίσουν την ίδια έννομη σχέση. Από την άλλη πλευρά, αποφατική σύγκρουση δικαιοδοσιών ανακύπτει όταν και τα δύο δικαστήρια, στα οποία

¹⁹⁴ Για να ανακύψει καταφατική σύγκρουση καθηκόντων, δεν απαιτείται, κατ' αρχήν, να έχουν αποφανθεί τα όργανα αμφοτέρων των λειτουργιών επί της ουσίας της υπόθεσης. Αρκεί είτε να έχουν αποφανθεί και τα δύο ότι η υπόθεση ανήκει στην αρμοδιότητά τους είτε το ένα τουλάχιστον να έχει εκδώσει απόφαση ότι διαθέτει την εριζόμενη αρμοδιότητα, ενώ το άλλο να μην έχει αποφανθεί ότι στερείται αρμοδιότητας και, άρα, η υπόθεση να εκκρεμεί ενώπιον αρχών ή οργάνων αμφοτέρων των εξουσιών.

¹⁹⁵ Η θετική σύγκρουση δικαιοδοσιών δεν προϋποθέτει, κατ' αρχήν, την έκδοση οριστικής απόφασης από αμφότερα τα δικαστήρια. Αρκεί το ένα από τα δικαστήρια, στα οποία έχει παραλλήλως εισαχθεί η υπόθεση, να έχει εκδώσει απόφαση με την οποία δέχεται ότι διαθέτει δικαιοδοσία, ενώ το άλλο δεν έχει αποφανθεί ότι στερείται δικαιοδοσίας και, άρα, η υπόθεση εξακολουθεί να είναι εκκρεμής και ενώπιόν του.

¹⁹⁶ Για την καταφατική – θετική σύγκρουση καθηκόντων και δικαιοδοσιών, βλ., αναλυτικά, Αθ. Τσιρώνας, *Οι συγκρούσεις λειτουργιών και δικαιοδοσιών*, ό.π., σελ. 76 επ.

είχε εισαχθεί παραλλήλως η ίδια υπόθεση, εκδώσουν αποφάσεις, με τις οποίες κρίνουν ότι στερούνται δικαιοδοσίας στην υπόθεση αυτή¹⁹⁷.

Η αποφατική σύγκρουση μεταξύ εξουσιών καταλήγει στην άρνηση ρύθμισης μιας σχέσης και από τη διοίκηση και από τη δικαιοσύνη, ενώ η αποφατική σύγκρουση δικαιοδοσιών καταλήγει στην αρνησιδικία, μια από τις σοβαρότερες μορφές παράβασης του δικαιώματος δικαστικής προστασίας (20 παρ. 1 Σ.). Επομένως, η άρση της άρνησης δύο οργάνων ή δύο δικαστηρίων να διευθετήσουν μία διαφορά δεν αποτελεί απλή ανάγκη εφαρμογής των κανόνων καθορισμού της αρμοδιότητας ή της δικαιοδοσίας, αλλά ανάγκη εξυπηρέτησης της απρόσκοπτης άσκησης του δικαιώματος έννομης προστασίας του πολίτη¹⁹⁸.

Σύμφωνα με το άρθρο 46 παρ. 1 του ν. 345/1976, τόσο στην περίπτωση σύγκρουσης καθηκόντων όσο και στην περίπτωση σύγκρουσης δικαιοδοσιών, διάδικοι ενώπιον του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου είναι οι αιτούντες και οι διάδικοι στις δίκες που προκαλούν τη σύγκρουση¹⁹⁹. Επιπροσθέτως, η αίτηση άρσης κοινοποιείται και στον Υπουργό Δικαιοσύνης, ο οποίος δικαιούται να μετέχει της συζήτησης δίχως καμία άλλη διατύπωση²⁰⁰. Η απόφαση του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου επιλύει το ζήτημα της δικαιοδοσίας, εξαφανίζει την εσφαλμένη απόφαση ή διοικητική πράξη και παρέμπει το ζήτημα στο δικαστήριο ή τη διοικητική αρχή που έχει δικαιοδοσία. Τέλος, κατά το άρθρο 45 παρ. 4 του ν. 345/1976, η κρίση του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου είναι δεσμευτική τόσο για όλα τα εμπλεκόμενα δικαστήρια και τις διοικητικές αρχές όσο και για τους διαδίκους.

Γ. Σύγκρουση καθηκόντων μεταξύ διοίκησης και δικαστηρίων

α. Καταφατική-θετική σύγκρουση καθηκόντων

Η καταφατική σύγκρουση καθηκόντων ρυθμίζεται στο άρθρο 42 του ν. 345/1976. Σύμφωνα με τις διατάξεις του εν λόγω άρθρου, οι προϋποθέσεις που πρέπει να πληρούνται για τη συνδρομή καταφατικής σύγκρουσης καθηκόντων μεταξύ διοίκησης και δικαστηρίων είναι οι ακόλουθες τέσσερις: (1) Η ίδια υπόθεση έχει εισαχθεί κατόπιν

¹⁹⁷ Επειδή οι αποφάσεις των δικαστηρίων υπόκεινται και σε ένδικα μέσα, αποτελεί ζήτημα αντιμετώπισης της αρνητικής σύγκρουσης από τον νομοθέτη, εάν και σε ποιο βαθμό κρίσης μιας επίδικης υπόθεσης θα παρεμβάλει τη διαδικασία άρσης της σύγκρουσης, εάν, δηλαδή, αρκεί η έκδοση οριστικών αποφάσεων ή απαιτείται και η άσκηση τακτικών ενδίκων μέσων ή ακόμη και η εξάντληση όλων των προβλεπόμενων (τακτικών και εκτάκτων) ενδίκων μέσων.

¹⁹⁸ Για την αποφατική – αρνητική σύγκρουση καθηκόντων και δικαιοδοσιών, βλ., αναλυτικά, Αθ. Τσιρώνά, *Οι συγκρούσεις λειτουργιών και δικαιοδοσιών*, ό.π., σελ. 78-79.

¹⁹⁹ Βλ. και ΑΕΔ 22/2009.

²⁰⁰ Άρθρο 45 παρ. 2 του ν. 345/1976.

άσκησης του σχετικού ενδίκου βοηθήματος σε οποιοδήποτε δικαστήριο, διοικητικό, πολιτικό ή ποινικό²⁰¹, (2) ένα διοικητικό όργανο θεωρεί ότι η υπόθεση αυτή ανήκει στην αρμοδιότητά του κατ' αποκλεισμό της δικαιοδοσίας του δικαστηρίου, (3) το δικαστήριο δεν έχει εκδώσει ακόμη απόφαση, με την οποία να αποφαινεται ότι στερείται δικαιοδοσίας και (4) η υπόθεση παραμένει εκκρεμής²⁰² ενώπιον τόσο του δικαστηρίου όσο και της διοικητικής αρχής²⁰³. Ως ήδη ελέχθη, η άρση της καταφατικής σύγκρουσης καθκόντων μεταξύ διοίκησης και δικαστηρίων αποβλέπει στη διασφάλιση της διάκρισης μεταξύ εκτελεστικής και δικαστικής εξουσίας. Την ίδια στιγμή, κρίνεται αναγκαία εν γένει για την αρμονική λειτουργία των διοικητικών και δικαιοδοτικών οργάνων της έννομης τάξης. Πάντως, πρόκειται για ένα μάλλον σπάνιο φαινόμενο²⁰⁴.

- 64 Αναφορικά με τις διαδικαστικές παραμέτρους της καταφατικής σύγκρουσης, εάν η διοίκηση θεωρεί ότι έχει αποκλειστική αρμοδιότητα να επιλύσει μια διαφορά, η οποία παράλληλως εκκρεμεί ενώπιον δικαστηρίου, η σύγκρουση αίρεται, κατ' αρχήν, με επιμέλεια του αρμόδιου Γενικού Γραμματέα Αποκεντρωμένης Διοίκησης ή με επιμέλεια του αρμόδιου Υπουργού, εάν η υπόθεση εκκρεμεί ενώπιον κάποιου εκ των τριών Ανωτάτων Δικαστηρίων²⁰⁵. Πιο συγκεκριμένα, ο Γενικός Γραμματέας Αποκεντρωμένης Διοίκησης ή ο Υπουργός, ανάλογα με την περίπτωση, πρέπει να υποβάλουν αίτηση

²⁰¹ Π. Τζίφρας, *Το Ανώτατον Ειδικόν Δικαστήριο (άρθρο 100 του Συντάγματος 1975)*, ό.π., σελ. 28-29.

²⁰² Κατά την έννοια της παραγράφου 3 του άρθρου 47 του ν. 345/1976, σύμφωνα με την οποία «[υ]ποθέσεις είναι, κατά την έννοιαν του παρόντος Κεφαλαίου, εκκρεμής: α) ενώπιον διοικητικής αρχής, εφ' όσον εξεδόθη παρ' αυτής οιασδήποτε, έστω και μη εκτελεστή πράξις, ενέχουσα ανάμειξιν ταύτης ή εκκρεμεί κατ' εκτελεστής πράξεως της διοικητικής αρχής ενδικοφανής προσφυγή ή ένδικον μέσον ενώπιον δικαστηρίου, περιλαμβανομένης και της αιτήσεως ακυρώσεως, β) ενώπιον των ποινικών δικαστηρίων από της εκδόσεως κλητηρίου θεσπίσματος ή βουλεύματος ή της ενεργείας ετέρας πράξεως υποδηλούσης άσκησιν της ποινικής αγωγής, γ) ενώπιον παντός ετέρου δικαστηρίου από της ασκήσεως της αγωγής ή ενδίκου μέσου, περιλαμβανομένης και της αιτήσεως αναίρέσεως ή της ασκήσεως παντός ενδίκου βοηθήματος».

²⁰³ Π. Τζίφρας, *Το Ανώτατον Ειδικόν Δικαστήριο (άρθρο 100 του Συντάγματος 1975)*, ό.π., σελ. 29-30.

²⁰⁴ Ο Αθ. Τσιρωνάς, *Οι συγκρούσεις λειτουργιών και δικαιοδοσιών*, ό.π., σελ. 126 επ. εξετάζει ενδελεχώς, ως πεδία ενδεχόμενης σύγκρουσης δικαστηρίων και διοικητικών αρχών, τα εξής: (1) κυβερνητικές πράξεις, (2) υποχρεωτική τήρηση διοικητικής προδικασίας – ενδικοφανή προσφυγή, (3) επιβολή κυρώσεων από τη διοίκηση, (4) δικαστική ακύρωση των αρνητικών πράξεων και των παραλείψεων της διοίκησης, (5) εξουσία του δικαστηρίου να τροποποιεί τη διοικητική πράξη στις διοικητικές διαφορές ουσίας, (6) ακυρωτικό έλεγχο της αδυναμίας αιτιολόγησης μιας διοικητικής πράξης. Καταλήγει δε στο συμπέρασμα ότι σε ένα σύστημα πλήρους δικαστικού ελέγχου της διοίκησης δεν φαίνεται να υπάρχει προφανές δικονομικό υπόβαθρο για τη δημιουργία σύγκρουσης καθκόντων στις προαναφερθείσες περιπτώσεις.

²⁰⁵ Βλ. άρθρο 42 παρ. 1 του ν. 345/1976.

στο δικαστήριο, ενώπιον του οποίου εκκρεμεί η επίμαχη υπόθεση, απευθύνοντάς την κατά όλων των διαδίκων. Αίτημα είναι η διάγνωση της έλλειψης δικαιοδοσίας του δικαστηρίου²⁰⁶. Δικάσιμος ορίζεται εντός είκοσι ημερών από την κατάθεση της αίτησης, ενώ η απόφαση εκδίδεται εντός δεκαπέντε ημερών από τη συζήτηση²⁰⁷. Σε περίπτωση που το δικαστήριο κρίνει ότι είναι αναρμόδιο, αίτηση άρσης της σύγκρουσης ενώπιον του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου μπορεί να υποβάλει κάθε διάδικος, με τη σχετική προθεσμία να είναι εξήντα ημέρες και την κατάθεση της αίτησης να έχει ανασταλτικό αποτέλεσμα²⁰⁸. Τέλος, εάν δεν ασκηθεί εμπροθέσμως η αίτηση άρσης της σύγκρουσης, η απόφαση του δικαστηρίου για τη δικαιοδοσία του ή μη καθίσταται δεσμευτική για τη διοίκηση και τους λοιπούς διαδίκους²⁰⁹.

β. Αποφατική-αρνητική σύγκρουση καθηκόντων

Η αποφατική σύγκρουση καθηκόντων μεταξύ διοίκησης και δικαστηρίων ρυθμίζεται στο άρθρο 43 του ν. 345/1976. Οι προϋποθέσεις²¹⁰ που πρέπει να πληρούνται για τη συνδρομή αποφατικής σύγκρουσης καθηκόντων είναι οι ακόλουθες δύο: (1) Ορισμένη υπόθεση έχει εισαχθεί σε οποιοδήποτε δικαστήριο, το οποίο, με απόφασή του που κατέστη τελεσίδικη με οποιονδήποτε νόμιμο τρόπο²¹¹ και όχι με απόφαση στο πλαίσιο προσωρινής δικαστικής προστασίας, έκρινε ότι στερείται δικαιοδοσίας, με το σκεπτικό ότι η υπόθεση ανήκει στην αρμοδιότητα διοικητικού οργάνου και (2) για την ίδια υπόθεση, ένα διοικητικό όργανο έχει εκδώσει αρνητική πράξη (έστω και μη εκτελεστή), με την αιτιολογία ότι η υπόθεση δεν υπάγεται στην αρμοδιότητά του, αλλά στη δικαιοδοσία ορισμένου δικαστηρίου²¹². Διά της άρσης αποφατικής σύγκρουσης επιτυγχάνεται η προστασία του διοικουμένου, καθώς διασφαλίζεται η άσκηση της διοικητικής αρμοδιότητας που τον ενδιαφέρει.

Εφόσον συντρέχει αποφατική σύγκρουση καθηκόντων, οποιοσδήποτε δικαιούται να ζητήσει την άρση της σύγκρουσης, με την κατάθεση αίτησης ενώπιον του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου, εντός ενενήντα ημερών από τη δημοσίευση της δικαστικής απόφασης ή από την κοινοποίηση ή την πλήρη γνώση της διοικητικής πράξης, αναλόγως

²⁰⁶ Βλ. άρθρο 42 παρ. 2 του ν. 345/1976.

²⁰⁷ Βλ. άρθρο 42 παρ. 3, 4 του ν. 345/1976.

²⁰⁸ Βλ. άρθρο 42 παρ. 4, 5 του ν. 345/1976.

²⁰⁹ Βλ. άρθρο 42 παρ. 4 του ν. 345/1976.

²¹⁰ Βλ. άρθρο 43 παρ. 1 του ν. 345/1976.

²¹¹ Π. Τζιφρας, *Το Ανώτατον Ειδικόν Δικαστήριο (άρθρο 100 του Συντάγματος 1975)*, ό.π., σελ. 32.

²¹² Βλ. ΑΕΔ 8/2006.

ποια από τις δύο έπεται της άλλης²¹³. «Οποιοσδήποτε» σημαίνει κάθε διάδικος, καθώς και ο διοικούμενος τον οποίο αφορά η αρνητική πράξη του διοικητικού οργάνου. Τέλος, η εκκίνηση της προθεσμίας απαιτεί την ύπαρξη τελεσίδικης απόφασης²¹⁴.

Δ. Σύγκρουση δικαιοδοσιών μεταξύ δικαστηρίων

α. *Raison d' être* της επίμαχης ρύθμισης

- 67 Η διαδικασία άρσης των συγκρούσεων δικαιοδοσιών, δηλαδή των συγκρούσεων που προκύπτουν μεταξύ δικαστηρίων, εξυπηρετεί πολλαπλούς και μείζονος σημασίας σκοπούς σε μία έννομη τάξη. Κατ' αρχάς, με τον τρόπο αυτό καλύπτονται τα όποια κενά δύναται να αφήσει το σύστημα παροχής δικαστικής προστασίας των διακριτών δικαιοδοσιών. Περαιτέρω, εναρμονίζονται οι ρυθμίσεις των άρθρων 92 έως και 98 του Συντάγματος, ενώ εξειδικεύεται και μια σημαντική πτυχή της επιταγής του άρθρου 20 παρ. 1 του Συντάγματος περί αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας²¹⁵. Ειδικά η άρση της καταφατικής σύγκρουσης δικαιοδοσιών είναι αναγκαία για την εφαρμογή των κανόνων καθορισμού της δικαιοδοσίας των διαφόρων δικαστηρίων, καθώς και για την αποφυγή έκδοσης αντιφατικών αποφάσεων για την ίδια υπόθεση²¹⁶. Όσον αφορά στην άρση της αποφατικής σύγκρουσης δικαιοδοσιών, η οποία επέρχεται κατασταλτικώς²¹⁷, αποσκοπεί στην αποτροπή της αρνησιδικίας²¹⁸. Αξίζει να σημειωθεί ότι η άρση της αποφατικής σύγκρουσης δικαιοδοσιών ήταν συχνότερη κατά τον πρώτο καιρό μετά την ολοκλήρωση της δικαιοδοσίας των διοικητικών δικαστηρίων έναντι των πολιτικών, οπότε ο χαρακτηρισμός μιας διαφοράς ως διοικητικής ή ιδιωτικής είχε προσλάβει ιδιαίτερη βαρύτητα²¹⁹.

β. Τι δεν συνιστά «σύγκρουση δικαιοδοσιών»

- 68 Η συνδρομή σύγκρουσης δικαιοδοσιών προϋποθέτει ότι η ίδια υπόθεση, μεταξύ των ίδιων διαδίκων, εκκρεμεί παραλλήλως σε δύο δικαστήρια, τα οποία ανήκουν

²¹³ Βλ. άρθρο 43 παρ. 2 του ν. 345/1976.

²¹⁴ Βλ. ΑΕΔ 1/1989, 93/1991.

²¹⁵ Αθ. Τσιρωνάς, *Οι συγκρούσεις λειτουργιών και δικαιοδοσιών*, ό.π., σελ. 250-51.

²¹⁶ Π. Τζιφρας, *Το Ανώτατον Ειδικόν Δικαστήριο (άρθρο 100 του Συντάγματος 1975)*, ό.π., σελ. 27· Φ. Σπυρόπουλος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 417.

²¹⁷ Αθ. Τσιρωνάς, *Οι συγκρούσεις λειτουργιών και δικαιοδοσιών*, ό.π., σελ. 258.

²¹⁸ ΑΕΔ 47/1995, Π. Τζιφρας, *Το Ανώτατον Ειδικόν Δικαστήριο (άρθρο 100 του Συντάγματος 1975)*, ό.π., σελ. 27. Βλ., επίσης, Φ. Σπυρόπουλο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 417.

²¹⁹ ΑΕΔ 11/1992.

σε διαφορετικούς δικαιοδοτικούς κλάδους²²⁰. Ως χωριστή δικαιοδοσία νοείται και το Ελεγκτικό Συνέδριο²²¹.

Αντιθέτως, δεν μπορεί να γίνει λόγος για σύγκρουση δικαιοδοσιών: (α) Μεταξύ αστικών και ποινικών δικαστηρίων ή μεταξύ ποινικών δικαστηρίων²²², (β) μεταξύ του Συμβουλίου της Επικρατείας και των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων²²³, (γ) όταν υπάρχει αντίθεση μεταξύ πλειοψηφίας και μειοψηφίας σε απόφαση ανωτάτου δικαστηρίου²²⁴ ή (δ) όταν υπάρχει αντίθεση μεταξύ απόφασης ανωτάτου δικαστηρίου και γνωμοδότησης του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους²²⁵.

Επιπροσθέτως, διευκρινίζεται ότι αμφισβήτηση αναφορικά με τον χαρακτήρα των διατάξεων που διέπουν την επίδικη σχέση ως ιδιωτικού ή διοικητικού δικαίου συνδέεται με αμφισβήτηση της δικαιοδοσίας των αντίστοιχων δικαστηρίων και, κατά συνέπεια, αποτελεί περίπτωση εφαρμογής των διατάξεων για άρση της σύγκρουσης δικαιοδοσιών και όχι για άρση της αμφισβήτησης για την έννοια τυπικού νόμου²²⁶. Επομένως, εν προκειμένω δεν συντρέχει περίπτωση παραπομπής στο Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο, αλλά η άρση μπορεί να ζητηθεί μόνο με επιμέλεια ενός εκ των διαδίκων²²⁷.

γ. Καταφατική-θετική σύγκρουση δικαιοδοσιών

Η καταφατική σύγκρουση δικαιοδοσιών ρυθμίζεται στο άρθρο 44 του ν. 345/1976. Πιο αναλυτικά, καταφατική σύγκρουση δικαιοδοσιών μεταξύ δικαστηρίων συντρέχει όταν η ίδια υπόθεση μεταξύ των ίδιων διαδίκων εκκρεμεί σε δύο δικαστήρια διαφορετικών δικαιοδοσιών και το ένα από τα δύο αυτά δικαστήρια δεν αποφάνθηκε ότι στερείται δικαιοδοσίας²²⁸. Το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο, διά της νομολογίας του, έχει

²²⁰ ΑΕΔ 20/1997, 27-28/2013.

²²¹ ΑΕΔ 27/2013. Βλ. και Π. Τζιφρα, *Το Ανώτατον Ειδικόν Δικαστήριο (άρθρο 100 του Συντάγματος 1975)*, ό.π., σελ. 33-34.

²²² ΑΕΔ 27/2013, 28/2013.

²²³ ΑΕΔ 1/1988.

²²⁴ ΑΕΔ 17/1997. Βλ. και Αν. Τάχο, *Ελληνικό Διοικητικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 219.

²²⁵ ΑΕΔ 17/1997. Βλ. και Αν. Τάχο, *Ελληνικό Διοικητικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 219.

²²⁶ ΣτΕ 1170/1992. Βλ. και Κ. Χιώλο, *Το κατ' άρθρο 100 του Συντάγματος Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο*, Αρμ. 1992, σελ. 1274.

²²⁷ Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 600-606, ο οποίος παραπέμπει περαιτέρω στην ΣτΕ 4288/1980, Ολ., σημειώνοντας, όμως, ότι η άποψη της μειοψηφίας (υπέρ της παραπομπής) είναι ορθότερη, γιατί αποφεύγει την επιμήκυνση του δικαστικού αγώνα και της αβεβαιότητας του δικαίου.

²²⁸ Βλ. άρθρο 44 παρ. 1 του ν. 345/1976.

αυστηροποιήσει τις προβλεπόμενες στο άρθρο 44 του ν. 345/1976 προϋποθέσεις²²⁹. Έτσι, η εν λόγω σύγκρουση μπορεί να επιλυθεί προληπτικώς, δηλαδή μόνο εφόσον η υπόθεση είναι εκκρεμής στα εμπλεκόμενα δικαστήρια. Άπαξ και εκδοθεί οριστική απόφαση δικαστηρίου, η σύγκρουση δεν μπορεί να επιλυθεί²³⁰. Επιπλέον, έχει κριθεί ότι, προκειμένου να δημιουργηθεί καταφατική σύγκρουση δικαιοδοσιών, δεν αρκεί μία απόφαση του ενός από τα δύο δικαστήρια, στα οποία εκκρεμεί η υπόθεση, αλλά απαιτείται να έχει εκδοθεί προδικαστική απόφαση που δέχεται τη δικαιοδοσία και από το δικαστήριο του άλλου κλάδου δικαιοδοσίας²³¹.

- 72** Εφόσον συντρέχει καταφατική σύγκρουση δικαιοδοσιών, αυτή αίρεται με επιμέλεια κάθε διαδίκου²³². Συγκεκριμένα, ο διάδικος πρέπει να καταθέσει αίτηση ενώπιον του δικαστηρίου για το οποίο θεωρεί ότι στερείται δικαιοδοσίας²³³. Εν συνεχεία, μπορεί να ασκηθεί αίτηση ενώπιον του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου, ως προς την οποία εφαρμόζονται τα οριζόμενα στο άρθρο 42 του ν. 345/1976²³⁴. Από τις ρυθμίσεις του τελευταίου αυτού άρθρου προκύπτει ότι εάν η ίδια υπόθεση, μεταξύ των αυτών διαδίκων, είναι εκκρεμής ενώπιον δικαστηρίων διαφορετικής δικαιοδοσίας, ο νομοθέτης επιδιώκει να αντιμετωπίσει, πρώτον, το ενδεχόμενο καταφατικής σύγκρουσης, η οποία θα προκύψει εάν αμφότερα τα δικαστήρια εκδικάσουν το ασκθέν ενώπιον εκάστου ένδικο βοήθημα, δεχόμενα εμμέσως τη δικαιοδοσία τους, με κίνδυνο να εκδοθούν αντιφατικές αποφάσεις για την ίδια υπόθεση και, δεύτερον, αντιμετωπίζεται το ενδεχόμενο αποφαιτικής σύγκρουσης²³⁵. Σημειωτέον ότι η κατάθεση της αίτησης αναστέλλει την πρόοδο αμφοτέρων των εκκρεμών δικών²³⁶.

δ. Αποφατική-αρνητική σύγκρουση δικαιοδοσιών

- 73** Η αποφατική σύγκρουση δικαιοδοσιών μεταξύ δικαστηρίων ρυθμίζεται στο άρθρο 46 του ν. 345/1976. Ειδικότερα, αποφατική σύγκρουση δικαιοδοσιών συντρέχει όταν τα δύο δικαστήρια, με αποφάσεις τους στο πλαίσιο οριστικής και όχι προσωρινής

²²⁹ Αθ. Τσιφωνάς, *Οι συγκρούσεις λειτουργιών και δικαιοδοσιών*, ό.π., σελ. 349 επ.

²³⁰ ΑΕΔ 2/1980, 33/1993, 20/1997, 44/1997, 78/1997, 1/2001.

²³¹ ΑΕΔ 47/1995, 14/2007, 8/2009.

²³² Βλ. άρθρο 44 παρ. 1 του ν. 345/1976.

²³³ Βλ. άρθρο 44 παρ. 2 του ν. 345/1976, καθώς και ΑΕΔ 46/1995.

²³⁴ Έτσι άρθρο 44 παρ. 3 του ν. 345/1976.

²³⁵ ΑΕΔ 5/2001.

²³⁶ Βλ. άρθρο 44 παρ. 3 του ν. 345/1976.

προστασίας²³⁷, οι οποίες κατέστησαν τελεσίδικες με οποιονδήποτε νόμιμο τρόπο²³⁸, δέχονται ότι στερούνται δικαιοδοσίας για τη συγκεκριμένη υπόθεση²³⁹.

Σε περίπτωση συνδρομής αποφαιτικής σύγκρουσης δικαιοδοσιών, οποιοσδήποτε δικαιού- 74
ται να ζητήσει την άρση της σύγκρουσης, με την κατάθεση αίτησης ενώπιον του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου, εντός ενενήντα ημερών από τη δημοσίευση της νεότερης (τελεσίδικης) δικαστικής απόφασης για την έλλειψη δικαιοδοσίας²⁴⁰. Η προθεσμία εκκινεί υπό την προϋπόθεση ότι μαζί με το διατακτικό δημοσιεύεται και το σκεπτικό της απόφασης²⁴¹.

5. Η άρση της αμφισβήτησης για την ουσιαστική αντισυνταγματικότητα ή την έννοια διατάξεων τυπικού νόμου

A. Προκαταρκτικές επισημάνσεις

Η αρμοδιότητα της άρσης της αμφισβήτησης για την ουσιαστική αντισυνταγματικότητα ή 75
την έννοια διατάξεων τυπικού νόμου δεν προβλεπόταν στο προηγούμενο Σύνταγμα²⁴². Στο πλαίσιο αυτής, το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο δεν λειτουργεί ως δικαστήριο για την επίλυση συγκεκριμένης διαφοράς οποιασδήποτε φύσης, αλλά ως μηχανισμός άρσης διαφωνίας μεταξύ των τριών Ανωτάτων Δικαστηρίων της Χώρας²⁴³. Με τον τρόπο αυτό, διασφαλίζεται η ενότητα της νομολογίας των δικαστηρίων κατά την ερμηνεία και τον έλεγχο της συνταγματικότητας των τυπικών νόμων²⁴⁴ και, συνεπακόλουθα, αποτρέπεται η έκδοση αντιφατικών αποφάσεων από τα Ανώτατα Δικαστήρια, γεγονός μη ανεκτό από το δημόσιο συμφέρον²⁴⁵ και την ανάγκη ασφάλειας δικαίου²⁴⁶.

²³⁷ ΑΕΔ 4/2003, 15/2005, 19/2005. Βλ., επίσης, ΣτΕ ΕΑ 601/2009.

²³⁸ ΑΕΔ 3/1981, 5/1989, 22/1990, 3/2002.

²³⁹ ΑΕΔ 5/1989, 22/1990, 15/2005. Βλ., επίσης, Ι. Κατρά, *Κωδικοποίηση Διοικητικής Δικονομίας*, 2000, σελ. 899-900.

²⁴⁰ Βλ. άρθρο 46 παρ. 1 του ν. 345/1976. Βλ., επίσης, ΑΕΔ 6/1996, 4/2006, καθώς και Κ. Χιώλο, *Το κατ' άρθρο 100 του Συντάγματος Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο*, ό.π., σελ. 1275.

²⁴¹ ΑΕΔ 4/2006.

²⁴² Π. Τζίφρας, *Το Ανώτατον Ειδικόν Δικαστήριο (άρθρο 100 του Συντάγματος 1975)*, ό.π., σελ. 11.

²⁴³ ΑΕΔ 12/1997.

²⁴⁴ ΑΕΔ 9-12/1997, 38/1989. Βλ. και Μ. Παναγοπούλου, «Οι προϋποθέσεις του παραδεκτού της άρσεως της αμφισβήτησεως για τη συνταγματικότητα», ό.π., σελ. 759.

²⁴⁵ ΑΕΔ 6/1992. Βλ. και Κ. Χορομίδη, *Η διαφωνία των ανωτάτων δικαστηρίων για την έννοια συνταγματικών διατάξεων και η αρμοδιότητα του ΑΕΔ*, Αρμ. 1995, σελ. 860.

²⁴⁶ Κ. Χιώλος, *Το κατ' άρθρο 100 του Συντάγματος Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο*, ό.π., σελ. 1272· Κ. Χορομίδης, *Η διαφωνία των ανωτάτων δικαστηρίων για την έννοια συνταγματικών διατάξεων*, ό.π., σελ. 873· Π. Παραράς, *Η ερμηνευτική διεύρυνση της δικαιοδοσίας του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου. Ως προς την άρση της αμφισβήτησης για την έννοια διατάξεως τυπικού νόμου. Παρατηρήσεις στην ΑΕΔ 27/1999*, ΤοΣ 2000, σελ. 146-47.

76 Είναι σημαντικό να υπομνηστεί ότι η αρμοδιότητα της άρσης της αμφισβήτωσης για την ουσιαστική αντισυνταγματικότητα ή την έννοια διατάξεων τυπικού νόμου δεν μετατρέπει το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο σε συνταγματικό δικαστήριο ανάλογο με εκείνα που λειτουργούν σε άλλες χώρες²⁴⁷ ούτε, γενικότερα, ανατρέπει τα χαρακτηριστικά του ισχύοντος συστήματος²⁴⁸. Παρά τις ιδιαιτερότητες του ελέγχου που ασκείται από το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο²⁴⁹, αυτός δεν περιλαμβάνει τον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων δι' απευθείας προσφυγής, όπως συμβαίνει, κατά κανόνα, στα παραδοσιακά συνταγματικά δικαστήρια²⁵⁰. Όπως, άλλωστε, έχει παρατηρηθεί, μέχρι σήμερα το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο ασκεί την επίμαχη αρμοδιότητά του με φειδώ και ιδιαίτερη προσοχή.

Β. Προϋποθέσεις εφαρμογής

77 Τρεις είναι οι προϋποθέσεις που πρέπει να συντρέχουν προκειμένου να ενεργοποιηθεί η προβλεπόμενη στο άρθρο 100 παρ. 1 περίπτωση (ε) του Συντάγματος αρμοδιότητα του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου περί άρσης της αμφισβήτωσης για την ουσιαστική αντισυνταγματικότητα ή την έννοια διατάξεων τυπικού νόμου: (1) Η ύπαρξη αμφισβήτωσης για την ουσιαστική αντισυνταγματικότητα ή την έννοια διάταξης τυπικού νόμου, (2) η ταυτότητα της κρινόμενης διάταξης τυπικού νόμου και (3) η πρόκληση της αμφισβήτωσης λόγω έκδοσης αντίθετων αποφάσεων των δύο από τα τρία Ανώτατα Δικαστήρια²⁵¹. Όπως έχει επισημανθεί, οι προϋποθέσεις αυτές καθιστούν τη διαδικασία ενώπιον του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου εξαιρετικώς οριακή και δυσπρόσιτη²⁵².

²⁴⁷ Γ. Χουβαρδός, *Το Ανώτατον Ειδικόν Δικαστήριο*, ό.π., σελ. 1045· Μ. Κυπραίος, *Το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο (Όργανο συνταγματικής δικαιοσύνης κατά το άρθρο 100 παρ. 1ε του Συντάγματος)*, ό.π., σελ. 252-53· Β. Σκουρής, *Η επίλυση των συνταγματικών διαφορών στην Ελλάδα*, ό.π., σελ. 187-88.

²⁴⁸ Ευ. Βενιζέλος, «Το ΑΕΔ και η αυθεντική ερμηνεία του Συντάγματος», ό.π., σελ. 700-702· Κ. Γιαννακόπουλος, *Η επίδραση του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης στον δικαστικό έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων*, ό.π., αρ. περ. 42.

²⁴⁹ Γ. Κασιμάτης, *Όρια της δεσμευτικότητας των αποφάσεων του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου σχετικά με την άρση αμφισβήτησεως της συνταγματικότητας τυπικού νόμου και ο έλεγχος της συνταγματικότητας κανονιστικών πράξεων της διοικήσεως (ειδικότερα επί του θέματος ανωτάτου ορίου συντάξεων)*, ΕΔΚΑ ΚΓ΄, 1981, σελ. 193 επ.· Ευ. Βενιζέλος, *Η κήρυξη της αντισυνταγματικότητας τυπικού νόμου με απόφαση του ΑΕΔ*, Αρμ. 1985, σελ. 917, καθώς και σελ. 921-22.

²⁵⁰ Επί παραδείγματι, ο Γερμανός νομοθέτης εισήγαγε το 1951 τη «συνταγματική προσφυγή» (*Verfassungsbeschwerde*), αν και δεν την προβλέπει το γερμανικό Σύνταγμα.

²⁵¹ ΑΕΔ 16/1990, 21/1990. Βλ., επίσης, Μ. Παναγοπούλου, «Οι προϋποθέσεις του παραδεκτού της άρσεως της αμφισβήτησεως για τη συνταγματικότητα», ό.π., σελ. 765· Α. Γέροντας, *Επιτομή διοικητικού δικονομικού δικαίου*, ό.π., σελ. 491 επ.

²⁵² Β. Σκουρής/Ευ. Βενιζέλος, *Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, ό.π., σελ. 61.

α. Ύπαρξη αμφισβήτησης για την ουσιαστική αντισυνταγματικότητα ή την έννοια διάταξης τυπικού νόμου

ι. Διάταξη τυπικού νόμου

Ο όρος «νόμος» χρησιμοποιείται στη νομική επιστήμη και στο ίδιο το κείμενο του Συντάγματος με διπλή έννοια, αυτήν του τυπικού και αυτήν του ουσιαστικού νόμου. Πρόκειται για μια θεμελιώδη διάκριση, η οποία βρίσκει την αφετηρία της ήδη στην πολιτική φιλοσοφία του 17^{ου} και 18^{ου} αιώνα, οπότε και υφίστατο διάσταση μεταξύ κατά βάση τυπικών (Hobbes) και ουσιαστικών αντιλήψεων (Locke, Rousseau) περί νόμου²⁵³. Οι αντιλήψεις αυτές, όπως εξελίχθηκαν δογματικά και ιστορικά, επηρέασαν και την ελληνική θεωρία του Συνταγματικού Δικαίου, όπου, από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, εισήχθη η ως άνω διάκριση.

Τυπικός νόμος στο πλαίσιο της ελληνικής έννομης τάξης και της νομοπαραγωγικής διαδικασίας που προβλέπεται στο Σύνταγμα είναι κάθε κανόνας δικαίου που ψηφίζεται από τη Βουλή κατ' εφαρμογή της διάταξης του άρθρου 26 παρ. 1 του Συντάγματος και σύμφωνα με τη διαδικασία των άρθρων 73 έως 80 του Συντάγματος²⁵⁴ και, στη συνέχεια, εκδίδεται και δημοσιεύεται από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας κατά το άρθρο 42 του Συντάγματος, ανεξάρτητα από το περιεχόμενό του²⁵⁵. Αντιθέτως, υπό τον όρο «ουσιαστικός νόμος» νοείται κάθε κανόνας δικαίου που έχει γενικό²⁵⁶ και αφηρημένο²⁵⁷ περιεχόμενο, ανεξάρτητα από το όργανο που τον θεσπίζει και τη διαδικασία μέσα από την οποία παράγεται. Με άλλες λέξεις, ουσιαστικός νόμος είναι κάθε κανόνας δικαίου που τίθεται από τα κατά περίπτωση αρμόδια κρατικά όργανα, ανεξάρτητα από την τυπική του ισχύ, δηλαδή ανεξάρτητα από την τυπική δύναμη που διαθέτει τόσο σε σχέση με τους υπέρτερους όσο και με τους υποδεέστερους του κανόνες μέσα στην ιεραρχία των κανόνων δικαίου²⁵⁸. Μια ευρύτερη αντίληψη της έννοιας του ουσιαστικού νόμου υιοθετούσε ο Αριστόβουλος Μάνεσης, σύμφωνα με την οποία ως ουσιαστικός νόμος μπορεί να θεωρηθεί κάθε κρατική πράξη με την οποία τίθεται

²⁵³ Για τις αντιλήψεις αυτές και την εξέλιξή τους βλ. Κ. Χρυσόγονο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 369 επ. Τον ίδιο, επίσης, για τη διάκριση μεταξύ δικαιοκρατικού και πολιτικού νόμου.

²⁵⁴ ΑΕΔ 19/1990, 3/2010.

²⁵⁵ Ευ. Βενιζέλος, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, ό.π., σελ. 108 επ.

²⁵⁶ Ως γενική ρύθμιση θεωρείται όποια αφορά σε ακαθόριστο εκ των προτέρων, με βάση τα ατομικά τους χαρακτηριστικά, αριθμό προσώπων.

²⁵⁷ Ως αφηρημένη ρύθμιση θεωρείται όποια αφορά σε ακαθόριστο εκ των προτέρων, με βάση τα ατομικά τους χαρακτηριστικά, αριθμό περιπτώσεων.

²⁵⁸ Ευ. Βενιζέλος, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, ό.π., σελ. 120 επ.

κανόνας ρυθμιστικός της εξωτερικής συμπεριφοράς των ανθρώπων και θεσπίζονται γι' αυτούς δικαιώματα και υποχρεώσεις²⁵⁹.

- 80 Διευκρινίζεται ότι και οι τυπικοί νόμοι, όπως οι ουσιαστικοί, περιέχουν, κατ' αρχήν, κανόνες δικαίου. Εντούτοις, υπάρχουν και τυπικοί νόμοι που δεν περιέχουν κανόνες δικαίου και απαντώνται στη θεωρία με τον όρο «απλώς τυπικοί» νόμοι. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν, μεταξύ άλλων, κατά μία άποψη, ο νόμος του προϋπολογισμού και απολογισμού και τα προγράμματα οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης (άρθρο 79 Σ.), καθώς και ο νόμος για τη διέλευση και παραμονή ξένου στρατού στην Ελλάδα (άρθρο 27 παρ. 2 Σ.)²⁶⁰.
- 81 Ως προς τους ουσιαστικούς νόμους, αυτοί περιλαμβάνονται, κατ' αρχήν, στους τυπικούς νόμους, αλλά και σε άλλους κανόνες δικαίου, όπως οι κανονιστικές πράξεις της Διοίκησης, κανόνες του διεθνούς δικαίου, κανόνες του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αλλά και στον Κανονισμό της Βουλής. Συμπερασματικά, ο ουσιαστικός νόμος και ο τυπικός νόμος συνιστούν έννοιες διάλληλες, καθώς οι περισσότεροι τυπικοί νόμοι αποτελούν, κατά το περιεχόμενό τους, και ουσιαστικούς νόμους, υπάρχουν, ωστόσο και τυπικοί νόμοι, οι οποίοι δεν περιέχουν γενική και αφηρημένη ρύθμιση και, συνεπώς, δεν αποτελούν ουσιαστικούς νόμους, ενώ υπάρχουν και ουσιαστικοί νόμοι, ποσοτικά μάλιστα οι περισσότεροι²⁶¹, που δεν περιέχονται σε τυπικό νόμο²⁶².
- 82 Υπό το φως των ανωτέρω, στη δικαιοδοσία του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου υπάγονται οι τυπικοί νόμοι υπό την προαναφερθείσα έννοια²⁶³. Αντιθέτως, εξαιρούνται ο Κανονισμός της Βουλής²⁶⁴, οι πράξεις νομοθετικού περιεχομένου²⁶⁵ και οι κανο-

²⁵⁹ Αρ. Μάνεσης, *Συνταγματικόν Δίκαιον, Πανεπιστήμιακα Παραδόσεις*, τόμ. Α΄, 1967, σελ. 278. Πρβλ. και ΠΕ 614/1993, ΤοΣ 1994, σελ. 185.

²⁶⁰ Βλ. Μ.-Χ. Βλάχου-Βλαχοπούλου, *Οι Πηγές του Δημοσίου Δικαίου*, ό.π., σελ. 90 και τις εκεί παρατιθέμενες περαιτέρω παραπομπές.

²⁶¹ Σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία που παραθέτει ο Αν. Τάχος, *Ελληνικό Διοικητικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 42, η αριθμητική σχέση μεταξύ τυπικών νόμων και κανονιστικών πράξεων ήταν περίπου 1 προς 15 στο διάστημα 1975-1993.

²⁶² Βλ. Μ.-Χ. Βλάχου-Βλαχοπούλου, *Οι Πηγές του Δημοσίου Δικαίου*, ό.π., σελ. 90 και τις εκεί παρατιθέμενες περαιτέρω παραπομπές.

²⁶³ ΑΕΔ 19/1990, 3/2010. Βλ. και Γ. Κασιμάτη, *Όρια της δεσμευτικότητας των αποφάσεων του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου σχετικά με την άρση αμφισβητήσεως της συνταγματικότητας τυπικού νόμου και ο έλεγχος της συνταγματικότητας κανονιστικών πράξεων της διοικήσεως (ειδικώτερα επί του θέματος ανωτάτου ορίου συντάξεων)*, ό.π., σελ. 193 επ.

²⁶⁴ Αθ. Ράικος, *Γενική Πολιτειολογία & Συνταγματικό Δίκαιο, Οργανωτικό Μέρος II*, ό.π., σελ. 423 επ.

²⁶⁵ Αθ. Ράικος, *Γενική Πολιτειολογία & Συνταγματικό Δίκαιο, Οργανωτικό Μέρος II*, ό.π., σελ. 423 επ. Αντίθετος ο Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 604, σύμφωνα με τον οποίο στους τυπικούς νόμους πρέπει να καταλογιστούν και οι πράξεις νομοθετικού περιεχομένου του Προέδρου

νιστικές πράξεις της Διοίκησης²⁶⁶, με τις τελευταίες, πάντως, να υπάγονται έμμεσα στην ελεγκτική αρμοδιότητα του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου, με αφορμή τον έλεγχο συνταγματικότητας της νομοθετικής εξουσιοδότησης²⁶⁷. Στην αρμοδιότητα του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου δεν υπάγονται μεν οι γενικές αρχές του διοικητικού δικαίου²⁶⁸, αλλά υπάγεται η άρση της αμφισβήτησης ως προς την ερμηνεία συμβάσεων που κυρώθηκαν με τυπικό νόμο²⁶⁹.

Δέον να τονιστεί ότι από τη δικαιοδοσία του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου για την άρση της αμφισβήτησης ως προς την έννοια διατάξεων τυπικού νόμου εξαιρούνται οι διατάξεις του Συντάγματος στο πλαίσιο αυτοτελούς ερμηνείας αυτών ή κατά την κρίση της συμφωνίας με αυτές διατάξεων διαφορετικών τυπικών νόμων²⁷⁰. Στην κατεύθυνση αυτή, υποστηρίζεται ότι η εκ μέρους του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου άρση σχετικής

83

της Δημοκρατίας κατά το άρθρο 44 παρ. 1 του Συντάγματος.

²⁶⁶ ΑΕΔ 119/1979, 12/1983, 3/2010. Βλ. και Κ. Χαλαζωνίτη, «Ο δικαστικός έλεγχος των τυπικών στοιχείων του νόμου», σε *Τιμητικός Τόμος για τα εκατόν πενήντα χρόνια του Ελεγκτικού Συνεδρίου (1833-1983)*, 1984, σελ. 437· Φ. Σπυρόπουλος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 418· Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 604-05.

²⁶⁷ ΑΕΔ 19/1993, 20/1993. Βλ. και Μ. Κυπραίο, *Το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο (Όργανο συνταγματικής δικαιοσύνης κατά το άρθρο 100 παρ. 1ε του Συντάγματος)*, ό.π., σελ. 256-57· Κ. Μπακογιάννη, *Ο θεσμός του ΑΕΔ: Απολογισμός της εικοσαετίας*, ό.π., σελ. 327-28.

²⁶⁸ ΑΕΔ 35/1995, 8/2013. Βλ., επίσης, Αν. Τάχο, *Ελληνικό Διοικητικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 222. Αντίθετη η Μ. Παναγοπούλου, «Οι προϋποθέσεις του παραδεκτού της άρσεως της αμφισβήτησης για τη συνταγματικότητα», ό.π., σελ. 762.

²⁶⁹ ΑΕΔ 6/1992, 26/1995. Βλ. και Αθ. Ράικο, *Γενική Πολιτειολογία & Συνταγματικό Δίκαιο, Οργανωτικό Μέρος II*, ό.π., σελ. 423-24 επ. Σύμφωνα με τον Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 605, οι γενικώς παραδεδεγμένοι κανόνες του διεθνούς δικαίου, καθώς και οι επικυρωμένες από την Ελλάδα διεθνείς συμβάσεις «αποτελούν αναπόσπαστον μέρος του εσωτερικού ελληνικού δικαίου, υπερισχύουν δε πάσης αντιθέτου διατάξεως νόμου» (βλ. άρθρο 28 παρ. 1 Σ., που ακολούθησε βασικά το άρθρο 25 του γερμανικού Συντάγματος. Βλ. όμως ήδη ΑΠ 14/1986, κατά την οποία κάθε αναμφισβήτητη αρχή του διεθνούς δικαίου επέχει αναντιρρήτως θέση νόμου του κράτους), υπερισχύουν δηλαδή των τυπικών νόμων, αλλά πρέπει να συμφωνούν με το Σύνταγμα. Αντίθετες αποφάσεις των Ανωτάτων Δικαστηρίων είναι και εδώ νοτιές, αλλά το Σύνταγμα δεν προβλέπει ρητώς αρμοδιότητα του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου προς άρση της σχετικής αμφισβήτησης. Το κενό αυτό μπορεί, όμως, να καλυφθεί με αναλογική εφαρμογή του άρθρου 100 παρ. 1 περίπτωση (ε) του Συντάγματος και στην αμφισβήτηση για τη συνταγματικότητα των κανόνων αυτών του διεθνούς δικαίου.

²⁷⁰ ΑΕΔ 38/1989, 5/1995. Βλ., ενδεικτικά, Κ. Χαλαζωνίτη, «Ο δικαστικός έλεγχος των τυπικών στοιχείων του νόμου», ό.π., σελ. 437· Φ. Σπυρόπουλο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 418· Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 606· Β. Σκουρή/Ευ. Βενιζέλο, *Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, ό.π., σελ. 73.

αμφισβήτησης, η οποία γινόταν δεκτή από την προγενέστερη νομολογία²⁷¹, θα ισοδυναμούσε κατ' αποτέλεσμα με αυθεντική ερμηνεία του Συντάγματος, η οποία, όμως, κατά το άρθρο 110 του Συντάγματος, ανήκει μόνο στον αναθεωρητικό νομοθέτη²⁷².

- 84** Μολαταύτα, έχει υποστηριχθεί και η άποψη ότι η άρση αμφισβήτησης ως προς την έννοια διατάξεων του Συντάγματος, πέραν της ενότητας της νομολογίας²⁷³, μάλλον θα ήταν πλέον σύμφωνη με την υποχρέωση ερμηνείας και εφαρμογής του εθνικού δικαίου σύμφωνα με το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εφόσον, εάν η ίδια συνταγματική διάταξη γίνει αντικείμενο αποκλινουσών ερμηνειών εκ μέρους δύο Ανωτάτων Δικαστηρίων της Χώρας κατά την εκδίκαση υποθέσεων που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης, εκ των οποίων η μία ερμηνεία οδηγεί σε σύμφωνη με το δίκαιο αυτό εφαρμογή της εν λόγω διάταξης, ενώ η άλλη ερμηνεία σε εφαρμογή ασυμβίβαστη με το ίδιο δίκαιο, το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο θα όφειλε, κατά τα προαναφερθέντα, να ερμηνεύσει τις διατάξεις του άρθρου 100 παρ. 1 περίπτωση (ε) του Συντάγματος και τις συναφείς διατάξεις των άρθρων 6 και 48 του ν. 345/1976 σύμφωνα με τις επιταγές του δικαίου της Ένωσης, ώστε να αναγνωρίσει την αρμοδιότητά του για την άρση των παραπάνω ερμηνευτικών αποκλίσεων και τη διασφάλιση της ενιαίας και ομοιόμορφης εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου από όλα τα εθνικά δικαστήρια²⁷⁴. Συναφώς, έχει, πάντως, υποστηριχθεί ότι οι κανόνες του Ευρωπαϊκού Δικαίου (ανεξάρτητα από τη βαθμίδα της τυπικής τους ισχύος) δεν μπορούν να αποτελέσουν ούτε αντικείμενο ούτε κριτήριο του ελέγχου του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου²⁷⁵.

- 85** Επιπροσθέτως, από τη δικαιοδοσία του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου εξαιρούνται

²⁷¹ ΑΕΔ 16/1983.

²⁷² Ευ. Βενιζέλος, «Το ΑΕΔ και η αυθεντική ερμηνεία του Συντάγματος», ό.π., σελ. 696, καθώς και σελ. 699.

²⁷³ Γ. Χουβαρδάς, *Το Ανώτατον Ειδικόν Δικαστήριο*, ό.π., σελ. 1043· Π. Παραράς, *Το κρίσιμον νομικόν καθεστώς των διοικητικών πράξεων και η αρμοδιότης του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου επί σχετικής αμφισβήτησεως (Παρατηρήσεις επί της 1003/76 αποφάσεως του ΑΠ)*, ΤοΣ 1977, σελ. 617 επ.· Κ. Χορομίδης, *Η διαφωνία των ανωτάτων δικαστηρίων για την έννοια συνταγματικών διατάξεων*, ό.π., σελ. 857 επ.· Κ. Μπακογιάννης, *Ο θεσμός του ΑΕΔ: Απολογισμός της εικοσαετίας*, ό.π., σελ. 323-25.

²⁷⁴ Έτσι Κ. Γιαννακόπουλος, *Η επίδραση του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης στον δικαστικό έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων*, ό.π., αρ. περ. 99.

²⁷⁵ Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 605.

το «κείμενο» του «Συντάγματος» του 1968²⁷⁶, καθώς και οι αποφάσεις του ίδιου του Δικαστηρίου ως προς την έννοιά τους²⁷⁷.

Για την ενεργοποίηση της επίμαχης αρμοδιότητας, είναι απαραίτητο να πρόκειται για κρίσιμη «διάταξη τυπικού νόμου», δηλαδή συγκεκριμένη διάταξη που είναι κρίσιμη για την εκδίκαση της κύριας υπόθεσης, και όχι για τον νόμο στο σύνολό του²⁷⁸. Πιο αναλυτικά, πρέπει να πρόκειται για διάταξη η οποία είναι πράγματι κρίσιμη για τη θεμελίωση του διατακτικού και των δύο αντίθετων αποφάσεων, η δε απλή, εν παρόδω, αναφορά της θεωρείται ανεπαρκής²⁷⁹. Ο ακριβής προσδιορισμός αυτής της κρίσιμης διάταξης έχει ιδιαίτερη σημασία για όλα τα δικαστήρια που ελέγχουν τη συνταγματικότητα των νόμων στο πλαίσιο του συστήματος συγκεκριμένου ελέγχου που ισχύει στη Χώρα μας. Ειδικά ως προς τα τρία Ανώτατα Δικαστήρια, από την επιλογή και την ταυτότητα της κρίσιμης διάταξης εξαρτάται η θεμελίωση ή μη αρμοδιότητας του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου, σε περίπτωση έκδοσης αντίθετων αποφάσεων. Βέβαια, η επιλογή αυτή, για να είναι εφικτή στα τρία Ανώτατα Δικαστήρια, πρέπει να έχει ήδη γίνει προσκομώς από τα άλλα, κατώτερα δικαστήρια, προκειμένου να μεταφερθεί στα Ανώτατα μέσω της άσκησης των προβλεπόμενων ενδίκων μέσων²⁸⁰.

ii. Ουσιαστική αντισυνταγματικότητα

Υπό τον όρο «ουσιαστική αντισυνταγματικότητα»²⁸¹ νοείται η περίπτωση κατά την οποία ο τυπικός νόμος δεν εναρμονίζεται προς την κατ' αρχήν ρύθμιση του ίδιου θέματος από διατάξεις του Συντάγματος²⁸² ή κείται εκτός των ορίων αρμοδιότητας του νομοθετικού οργάνου²⁸³. Ο όρος αυτός αντιδιαστέλλεται προς την «τυπική αντισυνταγματικότητα»,

²⁷⁶ ΑΕΔ 19/1990, Κ. Χορομίδης, *Η διαφωνία των ανωτάτων δικαστηρίων για την έννοια συνταγματικών διατάξεων*, ό.π., σελ. 857 επ.· Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 606.

²⁷⁷ ΑΕΔ 12/1989, Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 605· Κ. Χιώλος, *Το κατ' άρθρο 100 του Συντάγματος Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο*, ό.π., σελ. 1273.

²⁷⁸ Β. Σκουρής/Ευ. Βενιζέλος, *Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, ό.π., σελ. 73.

²⁷⁹ ΑΕΔ 2/1981. Βλ., επίσης, Β. Σκουρή/Ευ. Βενιζέλο, *Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, ό.π., σελ. 74· Ευ. Βενιζέλο, *Η κήρυξη της αντισυνταγματικότητας τυπικού νόμου με απόφαση του ΑΕΔ*, ό.π., σελ. 920· Μ. Παναγοπούλου, «Οι προϋποθέσεις του παραδεκτού της άρσεως της αμφισβητήσεως για τη συνταγματικότητα», ό.π., σελ. 769.

²⁸⁰ Β. Σκουρής/Ευ. Βενιζέλος, *Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, ό.π., σελ. 101.

²⁸¹ Πρόκειται για όρο που απαντάται και στα άρθρα 6, περίπτωση (ε) και 48 του ν. 345/1976.

²⁸² Π. Τζιφρας, *Το Ανώτατον Ειδικόν Δικαστήριο (άρθρο 100 του Συντάγματος 1975)*, ό.π., σελ. 40· Επ. Σπηλιωτόπουλος/Β. Κονδύλης, *Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου*, Τόμ. 2, ό.π., σελ. 63 επ.

²⁸³ ΣτΕ 5024/1987. Βλ. και Επ. Σπηλιωτόπουλο/Β. Κονδύλη, *Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου*, Τόμ. 2, ό.π., σελ. 63 επ.

στο πλαίσιο της οποίας ελέγχεται εάν κατά την ψήφιση του νόμου παραβιάστηκαν οι διαδικαστικές διατάξεις του Συντάγματος²⁸⁴. Γίνεται δεκτό ότι άρση της αμφισβήτησης ως προς την τυπική αντισυνταγματικότητα δεν υπάγεται στην αρμοδιότητα του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου²⁸⁵. Σημειώνεται ότι ο εν λόγω όρος αποτελεί μία εκ των συνταγματικών βάσεων ανάπτυξης της θεωρίας των εσωτερικών ζητημάτων (*interna corporis*) της Βουλής²⁸⁶, που εκφεύγουν του δικαστικού ελέγχου²⁸⁷.

- 88 Επιπροσθέτως, υποστηρίζεται²⁸⁸ ότι η ψήφιση νόμου κατά παράβαση της κατανομής της νομοθετικής αρμοδιότητας μεταξύ της ολομέλειας της Βουλής και των τμημάτων της δεν αποτελεί τυπική απλώς αντισυνταγματικότητα, όπως δέχεται το Συμβούλιο της Επικρατείας²⁸⁹. Η κατανομή της νομοθετικής αρμοδιότητας δεν αποτελεί «διαδικαστική διάταξη», όπως, λόγου χάριν, τα του τρόπου συζήτησης και ψήφισης των νομοσχεδίων, αλλά προηγείται λογικώς οποιασδήποτε διαδικασίας και αναφέρεται στην ουσία της νομοθετικής εξουσίας, όπως την εκφράζει ο νόμος. Επομένως, νόμος που ψηφίστηκε από τμήμα της Βουλής, ενώ έχει περιεχόμενο για τη ρύθμιση του οποίου κατά το Σύνταγμα είναι αρμόδια μόνο η ολομέλεια (π.χ. «νόμος-πλαίσιο»)²⁹⁰, είναι νόμος με περιεχόμενο αντικείμενο προς το Σύνταγμα, δηλαδή ουσιαστικά αντισυνταγματικός. Ως εκ τούτου, οι αντίθετες αποφάσεις Ανωτάτων Δικαστηρίων ως προς την κατανομή της νομοθετικής αρμοδιότητας αφορούν «ουσιαστική συνταγματικότητα» και αποτελούν «αμφισβήτηση» την οποία αίρει το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο. Συναφώς, η αντίθεση της νομολογίας υπάρχει και όταν αφορά τον τυπικό ή ουσιαστικό χαρακτήρα της (αντι)συνταγματικότητας, π.χ. το παραδεκτό ή απαράδεκτο του ελέγχου της κατανομής της νομοθετικής αρμοδιότητας²⁹¹.

²⁸⁴ Για τη διάκριση μεταξύ ουσιαστικής και τυπικής αντισυνταγματικότητας, βλ. Γ. Γεραπερτίτη, *Σύνταγμα και Βουλή. Αυτονομία και ανέλεγκτο των εσωτερικών του σώματος*, 2012, σελ. 115 επ.

²⁸⁵ Ευ. Βενιζέλος, *Η κήρυξη της αντισυνταγματικότητας τυπικού νόμου με απόφαση του ΑΕΔ*, ό.π., σελ. 917, καθώς και σελ. 918· Φ. Σπυρόπουλος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 418, Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 604.

²⁸⁶ Βλ., ενδεικτικά, Μ.-Χ. Βλάχου-Βλαχοπούλου, *Οι Πηγές του Δημοσίου Δικαίου*, ό.π., σελ. 122-23.

²⁸⁷ Γ. Γεραπερτίτης, *Σύνταγμα και Βουλή. Αυτονομία και ανέλεγκτο των εσωτερικών του σώματος*, ό.π., σελ. 111 επ.

²⁸⁸ Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 605-06.

²⁸⁹ Το Συμβούλιο της Επικρατείας (ΣτΕ 1270/1977, Ολ.) αρνείται να εξετάσει την εκ μέρους του νομοθετικού σώματος τήρηση «των υπό του Συντάγματος καθιερωμένων διά την ψήφισιν των νόμων διαδικαστικών διατάξεων, εν αις και η κατανομή της νομοθετικής αρμοδιότητος μεταξύ της ολομελείας της Βουλής και των τμημάτων αυτής». Βλ. και ΣτΕ 4127/1980 (με αντίθετη μειοψηφία), ΤοΣ 1981, 681 (682/3), 903/1981 Ολ. (με αντίθετη μειοψηφία), ΤοΣ 1981, 701 (703/704).

²⁹⁰ Βλ. άρθρο 43 παρ. 4 του Συντάγματος.

²⁹¹ Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 606.

Επιπλέον, δεν υπάγεται στην αρμοδιότητα του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου η άρση της αμφισβήτησης ως προς τη συμφωνία ή μη διάταξης τυπικού νόμου με κανόνες του ενωσιακού δικαίου²⁹² ή εν γένει με διατάξεις υπέρτερης τυπικής ισχύος, κατά το άρθρο 28 του Συντάγματος²⁹³, όπως, επί παραδείγματι, με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) ή με άλλη κυρωμένη με νόμο διεθνή συνθήκη²⁹⁴. Υπό το φως των ανωτέρω, καθίσταται σαφές ότι η επίμαχη αρμοδιότητα του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου δεν στοχεύει σε μια γενικότερη αποκατάσταση της νομιμότητας στην κορυφή της πυραμίδας ιεράρχησης των κανόνων δικαίου²⁹⁵.

iii. Έννοια διάταξης τυπικού νόμου

Ο όρος «έννοια» διάταξης τυπικού νόμου γίνεται δεκτό ότι αναφέρεται τόσο στο νόημα όσο και στην έκταση (λόγου χάριν, τη χρονική) της τυπικής ισχύος της επίμαχης διάταξης²⁹⁶. Επί της ουσίας, πρόκειται για κάθε ερμηνευτικό ζήτημα για το οποίο διαφωνούν τα Ανώτατα Δικαστήρια²⁹⁷. Εδώ συμπεριλαμβάνονται και τα ζητήματα που συνδέονται με την έννοια εξουσιοδοτικής διάταξης²⁹⁸.

Δέον να διευκρινιστεί ότι αμφισβήτηση αναφορικά με τον χαρακτήρα των διατάξεων που διέπουν την επίδικη σχέση ως ιδιωτικού ή διοικητικού δικαίου συνιστά περίπτωση άρσης σύγκρουσης καθηκόντων²⁹⁹. Τέλος, δεν αποκλείεται η αμφισβήτηση να αναφέρεται τόσο στην ουσιαστική αντισυνταγματικότητα όσο και στην έννοια διάταξης τυπικού νόμου³⁰⁰.

β. Η ταυτότητα της κρινόμενης διάταξης τυπικού νόμου

Η προϋπόθεση της ταυτότητας της κρινόμενης διάταξης τυπικού νόμου είναι ιδιαίτε-

²⁹² ΑΕΔ 29/1999, 2/2012, 2/2012, 14/2013. Βλ. και Α. Rantos, *Le renvoi préjudiciel à la C.J.C.E., Rapport national, XVIIIe Colloque de l'Association des Conseils d'Etat et des juridictions administratives suprêmes de l' Union européenne*, 2002, σημείο 1.5.

²⁹³ ΑΕΔ 1/2012.

²⁹⁴ ΑΕΔ 25/2012. Βλ. και Κ. Χρυσόγono, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 222.

²⁹⁵ Έτσι Κ. Μπακογιάννης, *Ο θεσμός του ΑΕΔ: Απολογισμός της εικοσαετίας*, ό.π., σελ. 325.

²⁹⁶ ΑΕΔ 24/1990. Βλ., επίσης, Κ. Χιώλο, *Το κατ' άρθρο 100 του Συντάγματος Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο*, ό.π., σελ. 1272· Ι. Κατρά, *Κωδικοποίηση Διοικητικής Δικονομίας*, ό.π., σελ. 882, Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 606.

²⁹⁷ Έτσι Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 606.

²⁹⁸ ΑΕΔ 26/1993, 32/1999.

²⁹⁹ ΣτΕ 1170/1992. Βλ. και Κ. Χιώλο, *Το κατ' άρθρο 100 του Συντάγματος Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο*, ό.π., σελ. 1274.

³⁰⁰ Έτσι Μ. Κυπραίος, *Το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο (Όργανο συνταγματικής δικαιοσύνης κατά το άρθρο 100 παρ. 1ε του Συντάγματος)*, ό.π., σελ. 254.

πως σημαντική, καθώς, μέσω αυτής, επί της ουσίας, οριοθετείται το αντικείμενο της δίκης που ανοίγεται ενώπιον του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου³⁰¹. Με τον τρόπο αυτό λαμβάνει χώρα αυτοπεριορισμός της αρμοδιότητας του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου, τη στιγμή που διασφαλίζεται ο παρεμπόδιων και συγκεκριμένος έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων από τα κοινά δικαστήρια³⁰². Για την πλήρωση της εν λόγω προϋπόθεσης, είναι απαραίτητο να πρόκειται για την ίδια διάταξη³⁰³ του ίδιου τυπικού νόμου³⁰⁴ και δεν αρκεί η διάταξη να είναι απλώς όμοια ή παρεμφερής³⁰⁵. Η διάταξη πρέπει να είναι αυστηρά η ίδια ακριβώς ή, πάντως, οι διατάξεις που απασχόλησαν τα δύο Ανώτατα Δικαστήρια πρέπει να έχουν απολύτως ταυτόσημο κανονιστικό περιεχόμενο, ιδίως όταν η μία παραπέμπει στην άλλη για τον καθορισμό του κανονιστικού της περιεχομένου. Υπό το πρίσμα της νομολογίας του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι, εκτός από την ταυτότητα διάταξης, απαιτείται σωρευτικώς πλέον και ταυτότητα νομικού ζητήματος³⁰⁶.

- 94 Αντιθέτως, όπως προκύπτει, επίσης, από τη νομολογία του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου, δεν συντρέχει αρμοδιότητα του τελευταίου όταν η αμφισβήτηση αφορά διαφορετικές διατάξεις του ίδιου τυπικού νόμου³⁰⁷, όταν η αμφισβήτηση αφορά διατάξεις διαφορετικών τυπικών νόμων³⁰⁸, ακόμα και όταν οι ερμηνευόμενες διατάξεις διαφορετικών τυπικών νόμων έχουν την ίδια διατύπωση και ρυθμίζουν τα ίδια ή συναφή ζητήματα³⁰⁹, καθώς και όταν πρόκειται για πανομοιότυπη διάταξη ομόθεμου νομοθετήματος που αντικατέστησε προηγούμενό του ή όταν η ερμηνεία της μιας απόφασης στηρίχθηκε μεν στην ίδια διάταξη σε συνδυασμό, όμως, και με άλλες, έστω και αν αυτές δεν αλλοιώνουν το κείμενο ή το νόημα εκείνης³¹⁰. Κατά συνέπεια, σε περίπτωση που τα δύο Ανώτατα Δικαστήρια ερμήνευσαν την ίδια διάταξη σε συνδυασμό με άλλες διατάξεις, αντίθεση υπάρχει μόνο εφόσον και οι τελευταίες ήταν οι ίδιες σε κάθε απόφαση³¹¹.

³⁰¹ Ευ. Βενιζέλος, *Η κήρυξη της αντισυνταγματικότητας τυπικού νόμου με απόφαση του ΑΕΔ*, ό.π., σελ. 921.

³⁰² *Ibidem*, σελ. 918.

³⁰³ ΑΕΔ 47/1982, 1/1987, 13/1993, 39/2011, 5/2013.

³⁰⁴ ΑΕΔ 44/1991, 13/1993.

³⁰⁵ Στ. Μαθίας, *Άρση από το ΑΕΔ αμφισβητήσεων για τη συνταγματικότητα ή για την έννοια διατάξεων νόμου*, ΕλλΔνη 2005, σελ. 314-15· Φ. Σπυρόπουλος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 418-20.

³⁰⁶ ΑΕΔ 15/2013.

³⁰⁷ ΑΕΔ 18/1990.

³⁰⁸ ΑΕΔ 13/1993.

³⁰⁹ ΑΕΔ 4/1986, 44/1991, 34/1993.

³¹⁰ ΑΕΔ 34/1995, 12/1999, 27/1999, 30/1999, 35/2001, 8/2003, 8/2004.

³¹¹ ΑΕΔ 27/1999, 35/2001.

Έχει εκφραστεί η άποψη ότι η απαίτηση αριθμητικής ταυτότητας των διατάξεων, η οποία ισοδυναμεί με την καθιέρωση ενός αποκλειστικά τυπικού κριτηρίου, πρέπει να αποκρουστεί, με το σκεπτικό ότι καταλήγει σε αυτοδέσμευση του Δικαστηρίου, που το περιορίζει σε βάρος της αποστολής του να επιλύει κάθε ουσιαστική νομολογιακή αντίθεση Ανωτάτων Δικαστηρίων, με αποτέλεσμα να συντηρούνται, έτσι, η αβεβαιότητα δικαίου και η ανασφάλεια των συναλλαγών. Στο πλαίσιο αυτό, συνεχίζει η ίδια άποψη, καταλληλότερο κριτήριο είναι η ταυτότητα του νομικού ζητήματος που, κυρίως ή παρεμπιπτόντως, αλλά αναγκαίως, επιλύθηκε κατά τρόπο διαφορετικό από τα δύο Ανώτατα Δικαστήρια³¹². Άλλωστε, το κριτήριο της ταυτότητας του κανονιστικού περιεχομένου κρίνεται ασφαλέστερο από το αριθμητικό, διότι μόνο έτσι μπορεί να ελεγχθεί η σημασία της διάταξης για τη θεμελίωση του διατακτικού των αντίθετων αποφάσεων³¹³.

Είναι, μάλιστα, χαρακτηριστικό το γεγονός ότι στη νομολογία του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου παρατηρούνται ορισμένες τάσεις χαλάρωσης του αυστηρού κριτηρίου της αριθμητικής ταυτότητας των διατάξεων. Πιο συγκεκριμένα, έχει κριθεί ότι οι διατάξεις δεν απαιτείται να μνημονεύονται αριθμητικώς μέσα στις αποφάσεις, καθώς μια διάταξη μπορεί να προσλαμβάνει το ακριβές κανονιστικό της περιεχόμενο σε συνδυασμό με άλλες, με τις οποίες ερμηνεύονται συστηματικώς³¹⁴. Έπειτα, αμφισβήτηση υπάρχει και όταν το αποτέλεσμα της διαφορετικής ερμηνείας της ίδιας διάταξης προκύπτει από εφαρμογή και ερμηνεία διάταξης τυπικού νόμου που μόνο μία από τις αντίθετες αποφάσεις χρησιμοποίησε ως σημείο εκκίνησης³¹⁵. Μάλιστα, αμφισβήτηση μπορεί να υπάρχει και όταν το ένα από τα Ανώτατα Δικαστήρια δεν αναφέρεται ρητώς στην ίδια ακριβώς διάταξη με το άλλο, όμως, εμμέσως πλην σαφώς, η απόφασή του εμπεριέχει ερμηνεία της τελευταίας³¹⁶. Την ίδια στιγμή, έχει κριθεί ότι αρμοδιότητα του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου υπάρχει και όταν αποφάσεις δύο Ανωτάτων

³¹² Βλ. εκτενώς Στ. Ματθία, *Άρση από το ΑΕΔ αμφισβητήσεων για τη συνταγματικότητα*, ό.π., σελ. 314 επ., ο οποίος κάνει λόγο για τάση απομάκρυνσης της νομολογίας του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου από το αυστηρό τυπικό κριτήριο, αναφερόμενος και στις αποφάσεις ΑΕΔ 33/1999 και 8/2004.

³¹³ Ευ. Βενιζέλος, *Η κήρυξη της αντισυνταγματικότητας τυπικού νόμου με απόφαση του ΑΕΔ*, ό.π., σελ. 921.

³¹⁴ ΑΕΔ 30/1985. Βλ., επίσης, Ευ. Βενιζέλο, *Η κήρυξη της αντισυνταγματικότητας τυπικού νόμου με απόφαση του ΑΕΔ*, ό.π., σελ. 921· Β. Σκουρή/Ευ. Βενιζέλο, *Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, ό.π., σελ. 74.

³¹⁵ ΑΕΔ 90/1991. Έτσι και Κ. Μπακογιάννης, *Ο θεσμός του ΑΕΔ: Απολογισμός της εικοσαετίας*, ό.π., σελ. 328.

³¹⁶ ΑΕΔ 27/1999. Π. Παραράς, *Η ερμηνευτική διεύρυνση της δικαιοδοσίας του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου*, ό.π., σελ. 147 επ.· Αν. Τάχος, *Ελληνικό Διοικητικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 222.

Δικαστηρίων δεν μνημονεύουν τις ίδιες ακριβώς διατάξεις και δεν αποφαίνονται επί του ίδιου ακριβώς πραγματικού, επιλύουν, όμως, το ίδιο, στην ουσία, νομικό ζήτημα με διαφορετικό τρόπο³¹⁷.

- 97 Άλλωστε, γίνεται δεκτό ότι, ενώ, κατ' αρχήν, οι αντιθέτως ερμηνευθείσες διατάξεις πρέπει να είναι του ίδιου νόμου και δεν αρκεί να πρόκειται για ίδιες έστω κατά περιεχόμενο διατάξεις νόμων που ίσχυσαν διαδοχικώς, ίδιες διατάξεις που κωδικοποιήθηκαν διαδοχικώς με διαφορετικά διατάγματα (και έχουν περιληφθεί στις κωδικοποιήσεις με διαφορετικούς αριθμούς ως προς τα άρθρα) δεν αποτελούν διαφορετικές διατάξεις. Διαφορετική ερμηνευτική εκδοχή θα ήταν αντίθετη προς το συνταγματικό σκοπό του περιορισμού των αντιθέσεων στη νομολογία των Ανωτάτων Δικαστηρίων, για την εδραίωση και ασφάλεια του δικαίου³¹⁸.

γ. Έκδοση αντίθετων αποφάσεων των δύο από τα τρία Ανώτατα Δικαστήρια

- 98 Για την πλήρωση της τρίτης κατά σειρά προϋπόθεσης ενεργοποίησης της επίμαχης αρμοδιότητας του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου, απαιτείται να έχουν εκδοθεί αντίθετες αποφάσεις των δύο εκ των τριών Ανωτάτων Δικαστηρίων και όχι αποφάσεων του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου και ενός Ανωτάτου Δικαστηρίου³¹⁹ ή των δικαστηρίων των άρθρων 86 παράγραφος 4 και 88 παράγραφος 2 του Συντάγματος. Αυτό σημαίνει ότι ο έλεγχος συνταγματικότητας και η ερμηνεία ενός πολύ μεγάλου αριθμού τυπικών νόμων εξορθολογίζεται και, ως έναν βαθμό, συγκεντρώνεται στο επίπεδο των τριών Ανωτάτων Δικαστηρίων, καθώς υπάρχουν κατηγορίες υποθέσεων³²⁰ οι οποίες, κατά κανόνα, δεν είναι δικονομικώς δυνατό να αχθούν ενώπιον δύο Ανωτάτων Δικαστηρίων, ώστε να υπάρξουν αντίθετες αποφάσεις ως προς το ίδιο νομικό ζήτημα και, επομένως, να μπορεί να τεθεί ζήτημα ενώπιον του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου.
- 99 Είναι ίσως ορθότερο να γίνεται λόγος για «αντίθετες απόψεις ή κρίσεις», κατά το μέτρο που η αντίθεση προκύπτει πάντοτε από το αιτιολογικό και όχι από το διατακτικό των αποφάσεων³²¹. Επί της ουσίας, η αντίθεση υπάρχει μεταξύ των διαφορετικών

³¹⁷ ΑΕΔ 14/2005. Έτσι και Αν. Τάχος, *Ελληνικό Διοικητικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 222.

³¹⁸ ΑΕΔ 31/1990. Βλ. και Κ. Χιώλο, *Το κατ' άρθρο 100 του Συντάγματος Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο*, ό.π., σελ. 1272.

³¹⁹ ΑΕΔ 17/1983.

³²⁰ Παραδείγματος χάριν, φορολογικών, ποινικών, δικονομικών, υποθέσεις οικογενειακού, κληρονομικού, ενοχικού και εμπράγματος δικαίου.

³²¹ Βλ. άρθρο 48 παρ. 2 του ν. 345/1976. Βλ. και Β. Σκουρή/Ευ. Βενιζέλο, *Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, ό.π., σελ. 72· Στ. Μαθθία, *Άρση από το ΑΕΔ αμφισβητήσεων για τη συνταγματικότητα ή για την έννοια διατάξεων νόμου*, ό.π., σελ. 314.

κανόνων δικαίου που η δικαστική ερμηνεία συνάγει από την ίδια διάταξη του αυτού τυπικού νόμου, με αποτέλεσμα οι δύο αποφάσεις να καθιερώνουν ως ισχύον δίκαιο αντίθετους κανόνες για την ίδια σχέση³²².

Πρέπει ακόμη να σημειωθεί ότι οι αντίθετες αποφάσεις απαιτείται να είναι αμετάκλητες, 100 εκδιδόμενες κατά την άσκηση της δικαιοδοτικής λειτουργίας που έχει ανατεθεί από το Σύνταγμα στα Ανώτατα Δικαστήρια και να απαγγέλλονται σε δημόσια συνεδρίαση, σύμφωνα με το άρθρο 93 παράγραφος 3 του Συντάγματος³²³. Διευκρινίζεται ότι δεν είναι απαραίτητο να πρόκειται για αποφάσεις που αφορούν την ίδια υπόθεση μεταξύ των ίδιων διαδίκων³²⁴.

Επιπλέον, αντίθεση δεν στοιχειοθετείται όταν πρόκειται για αποφάσεις είτε άλλων μη 101 Ανώτατων Δικαστηρίων³²⁵, έστω και αν οι τελευταίες κατέστησαν αμετάκλητες γιατί δεν ασκήθηκαν τα προβλεπόμενα ένδικα μέσα³²⁶ ή γιατί παρήλθε η προθεσμία ή έλαβε χώρα παραίτηση από το ένδικο μέσο της αναίρεσης³²⁷, είτε για αποφάσεις Τμήματος του Ελεγκτικού Συνεδρίου που δεν έχουν προσβληθεί με αίτηση αναίρεσης³²⁸ ή η τελευταία εκκρεμεί ακόμα³²⁹. Αντίθεση δεν στοιχειοθετείται ούτε όταν η πράξη του ενός από τα Ανώτατα Δικαστήρια δεν έχει χαρακτήρα δικαιοδοτικής απόφασης, αλλά διοικητικής πράξης ή γνωμοδότησης³³⁰. Πάντως, για τη θεμελίωση της αρμοδιότητας του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου αρκεί οι αντίθετες αποφάσεις των Ανωτάτων Δικαστηρίων να φέρουν τα εξωτερικά στοιχεία δικαστικών αποφάσεων, χωρίς να εξετάζεται περαιτέρω εάν αυτές εκδόθηκαν μέσα στη δικαιοδοσία του αντίστοιχου Δικαστηρίου ή καθ' υπέρβαση αυτής³³¹. Άλλωστε, αντίθεση δεν υπάρχει ούτε όταν το

³²² Π. Παραράς, *Η ερμηνευτική διεύρυνση της δικαιοδοσίας του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου*, ό.π., σελ. 146.

³²³ ΑΕΔ 12/1993, 34/1995, 20/2005. Έτσι και Φ. Σπυρόπουλος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 418 επ. Πρβλ. Αθ. Ράικο, *Γενική Πολιτειολογία & Συνταγματικό Δίκαιο, Οργανωτικό Μέρος II*, ό.π., σελ. 429 επ.

³²⁴ Βλ. Μ. Παναγοπούλου, «Οι προϋποθέσεις του παραδεκτού της άρσεως της αμφισβητήσεως για τη συνταγματικότητα», ό.π., σελ. 768.

³²⁵ ΑΕΔ 1/1984. Βλ. και Μ. Παναγοπούλου, «Οι προϋποθέσεις του παραδεκτού της άρσεως της αμφισβητήσεως για τη συνταγματικότητα», ό.π., σελ. 770.

³²⁶ ΑΕΔ 63/1997.

³²⁷ Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 601.

³²⁸ ΑΕΔ 7/2009.

³²⁹ ΑΕΔ 35/1978, 48/1995, 1/2006. Βλ. και Μ. Παναγοπούλου, «Οι προϋποθέσεις του παραδεκτού της άρσεως της αμφισβητήσεως για τη συνταγματικότητα», ό.π., σελ. 770.

³³⁰ ΑΕΔ 15/1979, 6/1980, 2/1989. Βλ., επίσης, Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 601-02.

³³¹ ΑΕΔ 8/1980. Βλ., ακόμη, Κ. Χιώλο, *Το κατ' άρθρο 100 του Συντάγματος Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο*, ό.π., σελ. 127.

ένα Ανώτατο Δικαστήριο έχει εκδώσει απόφαση απόρριψης αίτησης παροχής δικαστικής προστασίας ως δικονομικώς απαράδεκτης ή όταν και οι δύο αποφάσεις έχουν δημοσιευθεί πριν την έναρξη ισχύος του Συντάγματος του 1975³³².

- 102 Σημειώνεται, επίσης, ότι ειδικά για την άρση της αμφισβήτησης ως προς την αντισυνταγματικότητα διάταξης τυπικού νόμου, οι αντίθετες αποφάσεις πρέπει να έχουν εκδοθεί από την οικεία ολομέλεια του αντίστοιχου Ανωτάτου Δικαστηρίου³³³. Αμφισβήτηση υπάρχει και όταν η μία, από τις αντίθετες, ως προς το ζήτημα αυτό, αποφάσεις, εφαρμόζει διάταξη τυπικού νόμου, χωρίς να διατυπώνει ρητή σκέψη, ως προς τη συμφωνία της με το Σύνταγμα, καταφάσκοντας, δηλαδή, σιωπηρώς τη συνταγματικότητά της³³⁴. Κατά τη δε πλέον πρόσφατη νομολογία, δεν απαιτείται η αντίθετη κρίση των Ανωτάτων Δικαστηρίων να αφορά την ίδια ή τις ίδιες συνταγματικές διατάξεις³³⁵.

Γ. Διαδικαστικές παράμετροι

- 103 Οι διαδικαστικές παράμετροι που διέπουν την αρμοδιότητα του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου προς άρση της αμφισβήτησης για την ουσιαστική αντισυνταγματικότητα ή την έννοια διατάξεων τυπικού νόμου ρυθμίζονται στο κεφάλαιο Η' του ν. 345/1976, το οποίο περιλαμβάνει τα άρθρα 48-51. Πιο αναλυτικά, το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο μπορεί να επιληφθεί είτε κατόπιν παραπεμπτικής δικαστικής απόφασης είτε κατόπιν αίτησης για την άρση της αμφισβήτησης³³⁶. Η αίτηση άρσης της αμφισβήτησης δεν είναι κοινό ένδικο βοήθημα του διοικητικού δικαίου, γιατί δεν στρέφεται κατά πράξης ή παράλειψης της διοίκησης ούτε ζητεί αποζημίωση για παράνομη ζημία ούτε προσβάλλει δικαστική απόφαση, αλλά ζητεί απλώς τη διευκρίνιση αμφισβητούμενου ερμηνευτικού ζητήματος. Βέβαια, στη διευκρίνιση αυτή μπορεί, εν συνεχεία, να στηριχθεί το ένδικο μέσο της επανάληψης της διαδικασίας κατά δικαστικής απόφασης που διαφωνεί με το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο³³⁷. Αν, όπως ισχύει στο γερμανικό δίκαιο, τη διευκρίνιση του νομικού ζητήματος μπορούσε να ζητήσει με παραπεμπτική απόφαση μόνο το δικαστήριο της ουσίας και όχι ιδιώτες³³⁸, δεν θα υπήρχε θέμα

³³² Π. Τζίφρας, *Το Ανώτατον Ειδικόν Δικαστήριο* (άρθρο 100 του Συντάγματος 1975), ό.π., σελ. 42-43. Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 602.

³³³ ΑΕΔ 9/1989. Βλ., επίσης, άρθρο 100 παρ. 5 Σ, καθώς και άρθρο 14 παρ. 4 Π.Δ. 18/1989.

³³⁴ ΑΕΔ 27/2004, 14/2013, ΣτΕ 161/2010 Ολ.

³³⁵ ΑΕΔ 14/2013. Αντίθετη η ΑΕΔ 6/1992.

³³⁶ Άρθρο 48 του ν. 345/1976. Βλ. και Β. Σκουρή/Ευ. Βενιζέλο, *Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, ό.π., σελ. 68.

³³⁷ Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 599.

³³⁸ Το άρθρο 100 παρ. 1 του γερμανικού Συντάγματος προβλέπει ότι: «(1) *Hält ein Gericht ein Gesetz*,

ενδίκου βοηθήματος, έστω και *sui generis*. Ωστόσο, το ελληνικό δίκαιο επέτρεψε και σε ιδιώτες να προσφεύγουν άμεσα στο Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο, αν εκδόθηκαν ήδη αντίθετες αποφάσεις Ανωτάτων Δικαστηρίων³³⁹. Η εξουσία αυτή άσκησης της αίτησης από ιδιώτες υποδηλώνει ότι δεν σκοπείται απλώς η ενότητα της νομολογίας, η συμμόρφωση σε αυτή της διοίκησης και η βεβαιότητα του δικαίου, αλλά και η παροχή δικαστικής προστασίας στη συγκεκριμένη περίπτωση³⁴⁰.

Καθένα από τα τρία Ανώτατα Δικαστήρια, εάν αποφασίζει περί της συνταγματικότητας 104 ή της έννοιας τυπικού νόμου, υιοθετώντας διαφορετική άποψη σε σχέση με ήδη εκδοθείσα απόφαση άλλου από τα εν λόγω Δικαστήρια, την οποία είτε επικαλείται κάποιος από τους διαδίκους είτε γνωρίζει το Ανώτατο Δικαστήριο, οφείλει να παραπέμψει το ζήτημα στο Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο προς άρση της αμφισβήτησης. Η υπόθεση παραμένει εκκρεμής μέχρι την έκδοση της απόφασης του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου³⁴¹. Η παραπομπή θεωρείται ότι συνιστά συνταγματική υποχρέωση³⁴². Σύμφωνα με το άρθρο 48 παρ. 1 του ν. 345/1976, σε περίπτωση που το δικαστήριο δεν παραπέμψει, αλλά εκδώσει απόφαση, μπορεί να υποβληθεί αίτηση άρσης της αμφισβήτησης από τον Υπουργό Δικαιοσύνης, τον Εισαγγελέα του Αρείου Πάγου, τον

---

auf dessen Gültigkeit es bei der Entscheidung ankommt, für verfassungswidrig, so ist das Verfahren auszusetzen und, wenn es sich um die Verletzung der Verfassung eines Landes handelt, die Entscheidung des für Verfassungsstreitigkeiten zuständigen Gerichtes des Landes, wenn es sich um die Verletzung dieses Grundgesetzes handelt, die Entscheidung des Bundesverfassungsgerichtes einzuholen. Dies gilt auch, wenn es sich um die Verletzung dieses Grundgesetzes durch Landesrecht oder um die Unvereinbarkeit eines Landesgesetzes mit einem Bundesgesetz handelt» («Αν ένα δικαστήριο κρίνει ως αντισυνταγματικό ένα νόμο, από του οποίου την ισχύ εξαρτάται η απόφαση, υποχρεούται να αναστείλει τη διαδικασία και να ζητήσει την απόφαση [...] του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου»). Για την περίπτωση της απόκλισης ενός ανωτάτου δικαστηρίου, το γερμανικό Σύνταγμα (άρθρο 95 παρ. 3: «(3) Zur Wahrung der Einheitlichkeit der Rechtsprechung ist ein Gemeinsamer Senat der in Absatz 1 genannten Gerichte zu bilden. Das Nähere regelt ein Bundesgesetz») προβλέπει την αρμοδιότητα ειδικού δικαστηρίου, που αποτελείται από δικαστές προερχόμενους από όλα τα ανώτατα δικαστήρια (*Gemeinsamer Senat*). Το δικαστήριο αυτό επιλαμβάνεται μιας υπόθεσης μόνο βάσει παραπεμπτικής απόφασης άλλου δικαστηρίου, όχι, όμως, αίτησης ιδιωτών, οι οποίοι, πάντως, συμμετέχουν στη διαδικασία, αν ήταν διάδικοι στη δίκη ενώπιον του παραπέμποντος δικαστηρίου (βλ. τον σχετικό νόμο «*Gesetz zur Wahrung der Rechtsprechung der obersten Gerichtshöfe des Bundes*» της 19ης Ιουνίου 1968).

³³⁹ Ή, στην περίπτωση του χαρακτηρισμού κανόνων του διεθνούς δικαίου ως «γενικώς παραδεγμένων», και πριν την έκδοση δικαστικών αποφάσεων ή διοικητικών πράξεων. Βλ., συναφώς, κατωτέρω υπό II (6.Γ).

³⁴⁰ Π. Διαγόγλου, *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 599.

³⁴¹ Άρθρο 48 παρ. 2 του ν. 345/1976.

³⁴² Έτσι Β. Σκουρής/Ευ. Βενιζέλος, *Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, ό.π., σελ. 71.

Γενικό Επίτροπο Επικρατείας του Ελεγκτικού Συνεδρίου ή τον Γενικό Επίτροπο της Διοικητικής Δικαιοσύνης³⁴³, όπως και από οποιονδήποτε έχει έννομο συμφέρον.

105 Επιπλέον, οι ιδιώτες απαιτείται να έχουν έννομο συμφέρον. Μολονότι έχει υποστηριχθεί η άποψη ότι το έννομο συμφέρον των ιδιωτών δεν πρέπει να ορίζεται ως ταυτόσημο της ιδιότητας του διαδίκου σε μία από τις δίκες στις οποίες εκδόθηκαν αντίθετες αποφάσεις, αλλά με ευρύτερο τρόπο³⁴⁴, το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο φαίνεται να ακολουθεί την αυστηρότερη άποψη, σύμφωνα με την οποία το έννομο συμφέρον ταυτίζεται με την ιδιότητα του διαδίκου³⁴⁵. Από την άλλη πλευρά, υπέρ του Δημοσίου, το οποίο εκπροσωπεί ο Υπουργός Δικαιοσύνης, τεκμαίρεται πάντοτε η ύπαρξη εννόμου συμφέροντος για υποβολή αίτησης ενώπιον του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου³⁴⁶.

106 Ως προς τους διαδίκους ενώπιον του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου, αυτοί περιλαμβάνουν τους αιτούντες και τους διαδίκους της δίκης στην οποία εξεδόθη η παραπεμπτική προς το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο απόφαση για την επίλυση της αμφισβήτησης³⁴⁷. Σε περίπτωση που η υπόθεση έχει εισαχθεί με αίτηση, διάδικοι είναι μόνο οι αιτούντες, ενώ οι διάδικοι των αρχικών δικών δικαιούνται να ασκήσουν παρέμβαση³⁴⁸. Σύμφωνα με το άρθρο 49 του ν. 345/1976, η αίτηση κοινοποιείται και στον Υπουργό Δικαιοσύνης, ο οποίος δικαιούται να μετέχει στη συζήτηση δίχως καμία άλλη διατύπωση. Σε περίπτωση που η υπόθεση έχει εισαχθεί μέσω παραπεμπτικής απόφασης, οι διάδικοι στη δίκη στην οποία εξεδόθη η παραπεμπτική απόφαση καθίστανται αυτοδικαίως διάδικοι στη δίκη ενώπιον του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου. Οι διάδικοι στις δίκες στις οποίες εξεδόθησαν αποφάσεις αντίθετες προς την παραπεμπτική μπορούν να καταστούν και αυτοί διάδικοι στη δίκη ενώπιον του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου, με την άσκηση

³⁴³ Υποστηρίζεται ότι τα όργανα αυτά υποχρεούνται να υποβάλουν αίτηση. Έτσι Π. Παραράς, *Το κρίσιμον νομικόν καθεστώς των διοικητικών πράξεων*, ό.π., σελ. 622.

³⁴⁴ Έτσι Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 602, ο οποίος σημειώνει, πάντως, ότι: «[η] προϋπόθεση του εννόμου συμφέροντος είναι ευρύτερη από την ιδιότητα του διαδίκου σε μία από τις δίκες, όπου εκδόθηκαν οι αντίθετες αποφάσεις, αν και στην πράξη οι δύο αυτοί κύκλοι προσώπων κατά κανόνα ταυτίζονται».

³⁴⁵ ΑΕΔ 36/2001.

³⁴⁶ ΑΕΔ 6/1992, 36/2001. Βλ. και Ευ. Βενιζέλο, *Η κήρυξη της αντισυνταγματικότητας τυπικού νόμου με απόφαση του ΑΕΔ*, ό.π., σελ. 919.

³⁴⁷ Βλ. άρθρο 49 του ν. 345/1976. Βλ., επίσης, ΑΕΔ 9/2009.

³⁴⁸ ΑΕΔ 3/2014. Έτσι και Ευ. Βενιζέλος, *Η κήρυξη της αντισυνταγματικότητας τυπικού νόμου με απόφαση του ΑΕΔ*, ό.π., σελ. 919.

πρόσθετης παρέμβασης³⁴⁹. Επίσης, υποστηρίζεται η άποψη ότι δικαίωμα παρέμβασης έχουν όλοι οι διάδικοι σε εκκρεμείς δίκες στις οποίες τίθεται το ίδιο ζήτημα συνταγματικότητας³⁵⁰.

Βάσει των διατάξεων των άρθρων 13 και 49 του ν. 345/1976, οι Υπουργοί, πλην του Υπουργού Δικαιοσύνης, αν ήταν μεν διάδικοι στη δίκη επί της οποίας εξεδόθη η παραπεμπτική απόφαση, διατηρούν την ιδιότητα των διαδίκων και ενώπιον του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου. Ωστόσο, στις λοιπές περιπτώσεις, δεν δικαιούνται να ασκήσουν παρέμβαση χάριν του συμφέροντος του νόμου, ακόμα και αν ήταν διάδικοι στη δίκη στο πλαίσιο της οποίας εξεδόθη η απόφαση προς την οποία διαφωνεί το παραπέμπον δικαστήριο, δεδομένου ότι αυτό το συμφέρον θεωρείται ότι εκφράζεται με τη δυνατότητα του Υπουργού Δικαιοσύνης να μετάσχει στη συζήτηση³⁵¹.

Σύμφωνα με το άρθρο 22 παρ. 2 του ν. 345/1976, η αίτηση άρσης αμφισβήτησης υπο- 108
κειται στα τέλη που ισχύουν για τη διαδικασία ενώπιον του Αρείου Πάγου. Η εν λόγω διάταξη, πάντως, δεν ορίζει ότι η αίτηση υποκειται και στα ισχύοντα παράβολα³⁵². Ως εκ τούτου, γίνεται δεκτό ότι για την άσκηση αίτησης άρσης αμφισβήτησης, δεν απαιτείται η καταβολή παραβόλου. Να σημειωθεί ότι αίτηση άρσης αμφισβήτησης ως προς την έννοια τυπικού νόμου η οποία δεν αναφέρει τις αποφάσεις των Ανωτάτων Δικαστηρίων μεταξύ των οποίων εντοπίζεται αντίθεση απορρίπτεται ως απαράδεκτη λόγω αοριστίας³⁵³.

Κατά το άρθρο 50 παρ. 1 του ν. 345/1976, η πράξη ορισμού της δικασίμου, συνο- 109
δευόμενη από περίληψη του αντικειμένου της αμφισβήτησης, δημοσιεύεται σε δύο ημερήσιες εφημερίδες της Αθήνας, είκοσι ημέρες πριν τη δικάσιμο. Το ίδιο άρθρο,

³⁴⁹ ΑΕΔ 9/2009, 1/2008, 6/1992. Πρβλ. Β. Σκουρή/Ευ. Βενιζέλο, *Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, ό.π., σελ. 70, όπου υποστηρίζεται η άποψη ότι διάδικοι στη δίκη ενώπιον του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου καθίστανται και οι διάδικοι των δικών στις οποίες εξεδόθησαν αντίθετες αποφάσεις και όχι μόνο οι διάδικοι στη δίκη επί της οποίας εξεδόθη η παραπεμπτική απόφαση.

³⁵⁰ Έτσι Β. Σκουρή/Ευ. Βενιζέλος, *Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, ό.π., σελ. 70. Πρόκειται για θέση που προσιδιάζει στη λογική της παρέμβασης στη «δίκη-πilotο» του άρθρου 1 του ν. 3900/2010, το οποίο, όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει, προβλέπει, μεταξύ άλλων, ότι «[σ]τη δίκη ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας μπορεί να παρέμβει κάθε διάδικος σε εκκρεμή δίκη, στην οποία τίθεται το ίδιο ως άνω ζήτημα, και να προβάλει τους ισχυρισμούς του σχετικά με το ζήτημα αυτό. Για την εν λόγω παρέμβαση δεν καταλογίζεται δικαστική δαπάνη, η δε μη άσκηση της δεν δημιουργεί δικαίωμα ασκήσεως ανακοπής ή τριτακοπής».

³⁵¹ ΑΕΔ 9/1980.

³⁵² ΑΕΔ 3-4/2014.

³⁵³ ΑΕΔ 13/1979.

στην παράγραφο 3, προβλέπει ότι κάθε δικαστήριο ενώπιον του οποίου εκκρεμεί υπόθεση στην οποία έχουν εφαρμογή οι αμφισβητούμενες ενώπιον του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου διατάξεις νόμου, οφείλει αυτεπαγγέλτως να αναβάλει την έκδοση οριστικής απόφασης μέχρι την έκδοση απόφασης από το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο. Τέτοιο δικαστήριο μπορεί να είναι οποιοδήποτε κατώτερο δικαστήριο ή και τα Ανώτατα Δικαστήρια, όταν δικάζουν υποθέσεις διαφορετικές από εκείνη βάσει της οποίας δημιουργήθηκε η αμφισβήτηση.

Δ. Η εξουσία του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου κατά την άρση της αμφισβήτησης

- 110 Πρέπει να τονιστεί εξ αρχής ότι το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο δεν επιλαμβάνεται της ουσίας της υπόθεσης, δεν ακυρώνει ούτε εξαφανίζει τις αντίθετες αποφάσεις των Ανωτάτων Δικαστηρίων³⁵⁴. Σκέψεις στην απόφαση του Δικαστηρίου ευρύτερες του κρίσιμου ζητήματος δεν έχουν προσόντα διατακτικού³⁵⁵. Αντιθέτως, το Δικαστήριο απλώς αίρει την αμφισβήτηση. Κατά την άρση, μάλιστα, της αμφισβήτησης, το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο δεν είναι υποχρεωμένο να ακολουθήσει κάποια από τις αντίθετες αποφάσεις των Ανωτάτων Δικαστηρίων³⁵⁶. Βέβαια, στην πράξη συνήθως επιλέγεται μία από τις λύσεις που έδωσαν με τις αντίθετες αποφάσεις τους τα Ανώτατα Δικαστήρια³⁵⁷. Εν πάση περιπτώσει, διάταξη νόμου που κηρύσσεται αντισυνταγματική από το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο καταργείται³⁵⁸.
- 111 Κατά την άρση της αμφισβήτησης ως προς την έννοια διάταξης τυπικού νόμου, το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο υποχρεούται, σύμφωνα με το άρθρο 93 παρ. 4 του Συντάγματος, να ελέγχει παρεμπιπτόντως και τη συνταγματικότητα της εν λόγω διάταξης³⁵⁹. Ωστόσο, στην περίπτωση αυτή, η κρίση του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου, κατά την κρατούσα άποψη, δεν είναι δεσμευτική έναντι πάντων³⁶⁰.

³⁵⁴ ΑΕΔ 13/1979, 5/1983, 4/1984.

³⁵⁵ Ευ. Βενιζέλος, *Η κήρυξη της αντισυνταγματικότητας τυπικού νόμου με απόφαση του ΑΕΔ*, ό.π., σελ. 922.

³⁵⁶ Κ. Χαλαζωνίτης, «Ο δικαστικός έλεγχος των τυπικών στοιχείων του νόμου», ό.π., σελ. 437· Μ. Παναγοπούλου, «Οι προϋποθέσεις του παραδεκτού της άρσεως της αμφισβήτησεως για τη συνταγματικότητα», ό.π., σελ. 772· Φ. Σπυρόπουλος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 418-20.

³⁵⁷ Αν. Τάχος, *Ελληνικό Διοικητικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 221.

³⁵⁸ Γ. Χουβαρδάς, *Το Ανώτατον Ειδικόν Δικαστήριο*, ό.π., σελ. 1043· Αν. Τάχος, *Ελληνικό Διοικητικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 224.

³⁵⁹ Π. Παραράς, *Το κρίσιμον νομικόν καθεστώς των διοικητικών πράξεων*, ό.π., σελ. 618-19· Μ. Παναγοπούλου, «Οι προϋποθέσεις του παραδεκτού της άρσεως της αμφισβήτησεως για τη συνταγματικότητα», ό.π., σελ. 773.

³⁶⁰ Έτσι Κ. Χαλαζωνίτης, «Ο δικαστικός έλεγχος των τυπικών στοιχείων του νόμου», ό.π., σελ. 437 επ. Αντίθετος ο Π. Παραράς, *Το κρίσιμον νομικόν καθεστώς των διοικητικών πράξεων*, ό.π., σελ. 618-19.

6. Η άρση της αμφισβήτησης για τον χαρακτηρισμό κανόνων του διεθνούς δικαίου ως γενικά παραδεγεγμένων κατά την παράγραφο 1 του άρθρου 28 του Συντάγματος

A. Προλεγόμενα

Η αρμοδιότητα άρσης της αμφισβήτησης για τον χαρακτηρισμό κανόνων του διεθνούς δικαίου ως γενικά παραδεγεγμένων κατά την οικεία συνταγματική έννοια (άρθρο 28 παρ. 1 Σ.) δεν προβλεπόταν στο προηγούμενο Σύνταγμα. Αντίστοιχη ρύθμιση απαντάται στο άρθρο 100 παρ. 2 του Συντάγματος της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας³⁶¹. Κατά μία άποψη, ο συντακτικός νομοθέτης, περιλαμβάνοντας στις αρμοδιότητες του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου και τη συγκεκριμένη, το επιφόρτισε με ένα έργο που κανονικώς ανήκει στη διεθνή και όχι στην εσωτερική έννομη τάξη³⁶². Σύμφωνα με το άρθρο 28 παρ. 1 του Συντάγματος, αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του εσωτερικού δικαίου: α) Οι γενικώς παραδεγεγμένοι κανόνες του διεθνούς δικαίου³⁶³ και β) οι κανόνες που θεσπίζονται με διεθνείς συμβάσεις, οι οποίες κυρώθηκαν με νόμο και επικυρώθηκαν³⁶⁴ κατά το διεθνές δίκαιο³⁶⁵. Μάλιστα, όπως ρητά αναφέρει η ως άνω συνταγματική διάταξη, οι κανόνες αυτοί υπερισχύουν από κάθε άλλη αντίθετη διάταξη νόμου³⁶⁶.

³⁶¹ Σύμφωνα με την εν λόγω διάταξη: «(2) Ist in einem Rechtsstreite zweifelhaft, ob eine Regel des Völkerrechtes Bestandteil des Bundesrechtes ist und ob sie unmittelbar Rechte und Pflichten für den Einzelnen erzeugt (Artikel 25), so hat das Gericht die Entscheidung des Bundesverfassungsgerichtes einzuholen» («Αν σε μια δίκη δημιουργούνται αμφιβολίες ως προς το αν ένας κανόνας του διεθνούς δικαίου είναι συστατικό μέρος του ομοσπονδιακού δικαίου και αν παράγει δικαιώματα και υποχρεώσεις για το άτομο (άρθρο 25), το δικαστήριο υποχρεούται να ζητήσει την απόφαση του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου»). Ο Έλληνας συντακτικός νομοθέτης ακολούθησε τη διάταξη αυτή, επεκτείνοντάς την και στη διοικητική διαδικασία και προσθέτοντας το δικαίωμα των διαδίκων ή ενδιαφερομένων να προσφύγουν στο Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο.

³⁶² Έτσι Π. Τζίφρας, *Το Ανώτατον Ειδικόν Δικαστήριο (άρθρο 100 του Συντάγματος 1975)*, ό.π., σελ. 47.

³⁶³ Στους «γενικά αναγνωρισμένους κανόνες του διεθνούς δικαίου» αναφέρεται και το άρθρο 2 παρ. 2 του Συντάγματος.

³⁶⁴ Το άρθρο 28 παρ. 1 Σ. χρησιμοποιεί για τις διεθνείς συμβάσεις τον όρο «επικύρωση με νόμο». Εντούτοις, ορθότερος θεωρείται ο όρος «κύρωση» και όχι «επικύρωση». Και αυτό γιατί ο όρος «επικύρωση» (*ratification*) στις διεθνείς συμβάσεις είναι τεχνικός όρος και σημαίνει την ολοκλήρωση της διεθνούς σύμβασης, μετά την υπογραφή της από τους Υπουργούς Εξωτερικών ή τους πρέσβεις, με την τελική σύμπραξη του αρμοδίου οργάνου κάθε κράτους. Με την επικύρωση το συμβαλλόμενο κράτος αναλαμβάνει τη διεθνή του δέσμευση. Βλ. Μ.-Χ. Βλάχου-Βλαχοπούλου, *Οι Πηγές του Δημοσίου Δικαίου*, ό.π., σελ. 198 και τις εκεί παρατιθέμενες παραπομπές.

³⁶⁵ Μ.-Χ. Βλάχου-Βλαχοπούλου, *Οι Πηγές του Δημοσίου Δικαίου*, ό.π., σελ. 197.

³⁶⁶ Επισημαίνεται ότι, σύμφωνα με την ίδια διάταξη, η εφαρμογή των κανόνων του διεθνούς δικαίου και των διεθνών συμβάσεων έναντι των αλλοδαπών τελεί πάντοτε υπό τον όρο της αμοιβαιότητας

- 114 Οι γενικώς παραδεδεγμένοι κανόνες του διεθνούς δικαίου περιλαμβάνουν, κατά βάση, τα διεθνή έθιμα, τα οποία αναγνωρίζονται από όλα τα κράτη, οπότε γίνεται λόγος για οικουμενικούς κανόνες, ή από τα περισσότερα κράτη, οπότε γίνεται λόγος για γενικούς κανόνες³⁶⁷. Εδώ περιλαμβάνονται και οι «γενικές αρχές του δικαίου που αναγνωρίζονται από τα πολιτισμένα Κράτη»³⁶⁸, κατά την έννοια του άρθρου 38 του Καταστατικού του Διεθνούς Δικαστηρίου³⁶⁹. Οι εν λόγω κανόνες συνιστούν άνευ ετέρου, δηλαδή χωρίς να απαιτείται καμία απολύτως πράξη μεταφοράς ή ενσωμάτωσής τους στο εσωτερικό δίκαιο, αναπόσπαστο μέρος του τελευταίου και υπερισχύουν έναντι κάθε άλλης διάταξης τυπικού νόμου³⁷⁰. Υπογραμμίζεται ότι τα γενικά έθιμα που αναγνωρίζονται από τα περισσότερα κράτη δεν είναι απαραίτητο να αναγνωρίζονται ειδικώς και από την Ελλάδα. Εάν πρόκειται πράγματι για γενικά διεθνή έθιμα, τότε ισχύουν στην Ελλάδα αυτομάτως, ακόμα και αν η Ελλάδα δεν τα είχε αναγνωρίσει στο παρελθόν³⁷¹. Η εν λόγω αρμοδιότητα δεν αφορά τις διεθνείς συμβάσεις που έχει κυρώσει η Ελλάδα, τις οποίες το Σύνταγμα διακρίνει και ρυθμίζει διαφορετικά³⁷² από τους γενικώς παραδεδεγμένους κανόνες³⁷³.
- 115 Κύριος σκοπός της άμεσης συγκέντρωσης της συγκεκριμένης ερμηνευτικής αρμοδιότητας στο Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο είναι η διασφάλιση της ομοιόμορφης ερμηνείας από τα δικαστήρια και τις διοικητικές αρχές, δεδομένου ότι μπορεί να επηρεαστούν και οι διεθνείς σχέσεις της Χώρας³⁷⁴.

(ΣτΕ 2280/1990, 1837/1994). Ο όρος αυτός δεν ισχύει προκειμένου για διεθνείς συμβάσεις δικαιωμάτων του ανθρώπου.

³⁶⁷ Μ.-Χ. Βλάχου-Βλαχοπούλου, *Οι Πηγές του Δημοσίου Δικαίου*, ό.π., σελ. 197.

³⁶⁸ «*The general principles of law recognized by civilized nations*».

³⁶⁹ Βλ. ΑΕΔ 48-83/1991.

³⁷⁰ Μ.-Χ. Βλάχου-Βλαχοπούλου, *Οι Πηγές του Δημοσίου Δικαίου*, ό.π., σελ. 197.

³⁷¹ Έτσι Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 606. Εντούτοις, κατά την απόφαση ΑΕΔ 83/1991, σε περίπτωση που η Ελλάδα είχε αντιταχθεί εξ αρχής, με συνέπεια και σταθερότητα, στη δημιουργία του γενικού διεθνούς εθίμου, τότε το έθιμο αυτό δεν μπορεί να καταστεί αναπόσπαστο μέρος του εσωτερικού δικαίου.

³⁷² Οι διεθνείς συμβάσεις καθίστανται αναπόσπαστο τμήμα του εσωτερικού δικαίου και υπερισχύουν κάθε αντίθετης διάταξης τυπικού νόμου όχι αυτομάτως, όπως οι γενικώς παραδεδεγμένοι κανόνες του διεθνούς δικαίου, αλλά υπό την προϋπόθεση ότι θα κυρωθούν με νόμο και αφού τεθούν διεθνώς σε ισχύ σύμφωνα με τους όρους τους (άρθρο 28 παρ. 1 Σ.). Έτσι Μ.-Χ. Βλάχου-Βλαχοπούλου, *Οι Πηγές του Δημοσίου Δικαίου*, ό.π., σελ. 198.

³⁷³ ΑΕΔ 6/2002.

³⁷⁴ ΑΕΔ 6/2002.

Β. Προϋποθέσεις εφαρμογής

Η άρση της αμφισβήτησης για τον χαρακτηρισμό κανόνων του διεθνούς δικαίου ως 116 γενικά παραδεδεγμένων κατά την παρ. 1 του άρθρου 28 του Συντάγματος ρυθμίζεται στο άρθρο 52 του ν. 345/1976. Σε αντίθεση με ό,τι ισχύει ως προς την «αμφισβήτηση» για τη συνταγματικότητα ή την έννοια διάταξης τυπικού νόμου, στην προκειμένη περίπτωση αρκεί η δημιουργία «αμφιβολίας» για τον χαρακτηρισμό κανόνων του διεθνούς δικαίου ως γενικώς παραδεδεγμένων εκ μέρους οποιουδήποτε δικαστηρίου ή του αρμόδιου Υπουργού ή του διαδίκου ή του ενδιαφερομένου επί διοικητικής υπόθεσης³⁷⁵. Η εκκρεμότητα της υπόθεσης συνιστά απαραίτητη προϋπόθεση. Αντιθέτως, δεν χρειάζεται να υπάρχουν αντίθετες αποφάσεις³⁷⁶, ούτε το δικαστήριο ή το διοικητικό όργανο να έχει ήδη σχηματίσει γνώμη, αλλά αρκεί να αμφιβάλλει για την ορθή λύση. Σημειώνεται ότι, αν την αμφιβολία δεν συμμερίζεται το δικαστήριο της κύριας υπόθεσης, οι διάδικοι μπορούν να ζητήσουν την αναβολή της δίκης και την παραπομπή με αίτησή τους προς το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο³⁷⁷. Πάντως, στην περίπτωση που η αίτηση ασκείται από τον αρμόδιο Υπουργό, αυτός οφείλει, κατά τον νόμο, να εκθέσει «και την υπ' αυτού υποστηριζόμενη άποψη»³⁷⁸.

Επιπλέον, εάν υπάρχουν αντίθετες αποφάσεις Ανωτάτων Δικαστηρίων ως προς τον 117 χαρακτηρισμό κανόνα του διεθνούς δικαίου ως γενικώς παραδεδεγμένου, έχουν ανάλογη εφαρμογή τα άρθρα 48-51 του ν. 345/1976 περί άρσης αμφισβήτησης ως προς την ουσιαστική συνταγματικότητα ή την έννοια διάταξης τυπικού νόμου³⁷⁹.

Γ. Διαδικαστικές παράμετροι

Σύμφωνα με τις οικείες διατάξεις του ν. 345/1976, το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο 118 μπορεί να επιληφθεί της υπόθεσης με έναν από τους ακόλουθους τρόπους: (1) Κατόπιν παραπεμπτικής απόφασης του δικαστηρίου ενώπιον του οποίου εκκρεμεί η

³⁷⁵ Βλ. άρθρο 52 παρ. 1 του ν. 345/1976. Βλ., επίσης, ΑΕΔ 6/2002, Π. Τζίφρα, *Το Ανώτατον Ειδικόν Δικαστήριο (άρθρο 100 του Συντάγματος 1975)*, ό.π., σελ. 48-49. Το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο, στην περίπτωση αυτή, αντιθέτως προς την περίπτωση της αμφισβήτησης της συνταγματικότητας ή έννοιας τυπικού νόμου, δικάζει με τη βασική του σύνθεση, χωρίς την εκεί θεωρούμενη αναγκασία συμμετοχή δύο καθηγητών πανεπιστημίου. Οι λόγοι για τη διαφοροποίηση αυτή δεν είναι σαφείς. Έτσι Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 141.

³⁷⁶ ΑΕΔ 6/2002.

³⁷⁷ Βλ. άρθρο 52 παρ. 2 του ν. 345/1976, καθώς και Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 141.

³⁷⁸ Βλ. άρθρο 52 παρ. 1 στοιχείο (β) του ν. 345/1976.

³⁷⁹ Έτσι άρθρο 52 παρ. 3 του ν. 345/1976.

υπόθεση³⁸⁰, (2) κατόπιν αίτησης του αρμόδιου Υπουργού, όταν η υπόθεση εκκρεμεί ενώπιον διοικητικής αρχής³⁸¹, (3) κατόπιν αίτησης οποιουδήποτε διαδίκου, όταν η υπόθεση εκκρεμεί ενώπιον δικαστηρίου, ή ενδιαφερομένου για τη διοικητική υπόθεση, όταν αυτή εκκρεμεί ενώπιον διοικητικού οργάνου αρμόδιου μετά από άσκηση ενδικοφανούς μέσου³⁸², και (4) κατόπιν άσκησης αίτησης άρσης αμφισβήτησης, με ανάλογη εφαρμογή των άρθρων 48-51 του ν. 345/1976, όταν, ως προς τον χαρακτηρισμό κανόνα ως γενικώς παραδεδεγμένου, εκδοθούν αντίθετες αποφάσεις των Ανωτάτων Δικαστηρίων³⁸³.

- 119 Περαιτέρω, σε περίπτωση παραπεμπτικής απόφασης ή αίτησης του Υπουργού, προβλέπεται υποχρεωτική αναβολή της εκδίκασης της υπόθεσης ενώπιον του δικαστηρίου και διακοπή της διοικητικής διαδικασίας, αντίστοιχα, έως την έκδοση της απόφασης του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου³⁸⁴. Αντιθέτως, σε περίπτωση αίτησης του διαδίκου ή ενδιαφερομένου, πρέπει να εκδοθεί παρεμπόδιση απόφαση του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου για την αναστολή της διαδικασίας³⁸⁵.
- 120 Σύμφωνα με το άρθρο 53 του ν. 345/1976, διάδικοι στην ενώπιον του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου δίκη είναι: (α) Σε περίπτωση που η υπόθεση εκκρεμεί ενώπιον δικαστηρίου, όλοι οι διάδικοι της δίκης, και (β) σε περίπτωση που η υπόθεση εκκρεμεί ενώπιον διοικητικού οργάνου, ο αιτών Υπουργός και όλα τα πρόσωπα που αφορά η υπόθεση. Επίσης, το εισαγωγικό της δίκης δικόγραφο, μετά της πράξης ορισμού δικασίμου, κοινοποιείται σε κάθε περίπτωση και στους Υπουργούς Δικαιοσύνης και Εξωτερικών, οι οποίοι, ακόμη και αν δεν είναι διάδικοι, δικαιούνται να μετάσχουν της ενώπιον του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου συζήτησης της υπόθεσης χωρίς να απαιτείται άλλη διατύπωση³⁸⁶.

Δ. Η εξουσία του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου κατά την άρση της αμφισβήτησης

- 121 Το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο αίρει αμφισβητήσεις τόσο ως προς τον χαρακτηρισμό κανόνων του διεθνούς δικαίου ως «γενικώς παραδεδεγμένων» όσο και ως προς την έννοια και την έκταση εφαρμογής των κανόνων αυτών, στο συγκεκριμένο χρονικό

³⁸⁰ Άρθρο 52 παρ. 1 στοιχείο (α) του ν. 345/1976.

³⁸¹ Άρθρο 52 παρ. 1 στοιχείο (β) του ν. 345/1976.

³⁸² Άρθρο 52 παρ. 2 του ν. 345/1976.

³⁸³ Άρθρο 52 παρ. 3 του ν. 345/1976.

³⁸⁴ Έτσι άρθρο 52 παρ. 1 εδάφιο τελευταίο του ν. 345/1976.

³⁸⁵ Έτσι άρθρο 52 παρ. 2 εδάφιο τελευταίο του ν. 345/1976.

³⁸⁶ Άρθρο 53 παρ. 2 του ν. 345/1976.

στάδιο εξέλιξης του διεθνούς δικαίου, στο οποίο ανακύπτει η σχετική αμφισβήτηση³⁸⁷. Ειδικότερα, το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο εξετάζει εάν υπάρχει ή έχει σχηματισθεί κανόνας του διεθνούς δικαίου που να αφορά το ζήτημα για το οποίο έγινε η παραπομπή, το πλήρες, ακριβές και συγκεκριμένο εννοιολογικό περιεχόμενο του εν λόγω κανόνα, καθώς και εάν ο συγκεκριμένος κανόνας γίνεται αποδεκτός, ως κανόνας του διεθνούς δικαίου, από την πλειονότητα των υποκειμένων του διεθνούς δικαίου, στα οποία δεν είναι απαραίτητο να περιλαμβάνεται και η Ελλάδα³⁸⁸.

III. ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΑΝΩΤΑΤΟΥ ΕΙΔΙΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ

Η οργάνωση του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου προβλέπεται, κατ' αρχάς, στο ίδιο 122 το Σύνταγμα. Αυτό σημαίνει, μεταξύ άλλων, ότι ο αριθμός, η προέλευση και οι ιδιότητες των μελών του δεν επαφίεται να ορισθούν από τον κοινό νομοθέτη. Μάλιστα, η συγκρότηση του Δικαστηρίου, δηλαδή ο τρόπος επιλογής και ανάδειξης του Προέδρου και των μελών του, επίσης καθορίζονται, έστω ως προς τα θεμελιώδη στοιχεία τους, απευθείας από το Σύνταγμα³⁸⁹. Βέβαια, ο ν. 345/1976, στο κεφάλαιο Α', υπό τον τίτλο «Οργάνωσις» εξειδικεύει και αναλύει περαιτέρω τα περί της συγκρότησης του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου, ενώ περιέχει ρυθμίσεις αναφορικά με τη σύνθεση και την εν γένει λειτουργία του εν λόγω οργάνου.

1. Συγκρότηση του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου

Σύμφωνα με το άρθρο 100 παρ. 2 του Συντάγματος, το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο 123 συγκροτείται από τους Προέδρους των τριών Ανωτάτων Δικαστηρίων της Χώρας, δηλαδή από τους Προέδρους του Συμβουλίου της Επικρατείας, του Αρείου Πάγου και του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Τη συγκρότηση του Δικαστηρίου συμπληρώνουν οκτώ επιπλέον μέλη, τέσσερα εκ των οποίων προέρχονται από το Συμβούλιο της Επικρατείας και πρέπει να είναι Σύμβουλοι, και άλλα τέσσερα μέλη προέρχονται από τον Άρειο Πάγο και είναι Αρεοπαγίτες³⁹⁰. Πρόεδρος του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου κατά το Σύνταγμα αναλαμβάνει ο εκάστοτε αρχαιότερος από τους Προέδρους του Συμβουλίου της Επικρατείας ή του Αρείου Πάγου³⁹¹.

³⁸⁷ Έτσι ΑΕΔ 13/2013.

³⁸⁸ Έτσι ΑΕΔ 48/1991, 6/2002, Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 606. Πρβλ. ΑΕΔ 83/1991.

³⁸⁹ Αθ. Τσιρωνάς, *Οι συγκρούσεις λειτουργιών και δικαιοδοσιών*, ό.π., σελ. 260.

³⁹⁰ Έτσι άρθρο 100 παρ. 2 εδάφιο (α) του Συντάγματος.

³⁹¹ Υπό το προγενέστερο καθεστώς, το Δικαστήριο Συγκρούσεως Καθηκόντων είχε ως Πρόεδρό του

- 124 Κατά την εκδίκαση υποθέσεων άρσης συγκρούσεων και επίλυσης αμφισβητήσεων για την ουσιαστική συνταγματικότητα ή την έννοια διατάξεων τυπικού νόμου³⁹², η συγκρότηση του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου συμπληρώνεται επιπλέον από δύο τακτικούς καθηγητές νομικών μαθημάτων των Νομικών Σχολών των Πανεπιστημίων της Χώρας³⁹³. Το γεγονός αυτό κρίνεται ότι ενισχύει τη λεγόμενη «δομική» ανεξαρτησία των δικαστών³⁹⁴, εξισορροπώντας την ενδεχόμενη υποστήριξή τους προς τις κρίσεις των Δικαστηρίων από τα οποία προέρχονται³⁹⁵. Επομένως, στις δύο αυτές περιπτώσεις, το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο συγκροτείται από δεκατρία μέλη, ενώ κατά την εκδίκαση όλων των υπολοίπων διαφορών το Δικαστήριο συγκροτείται από έντεκα δικαστές. Οι ιδιαιτερότητες της συνταγματικώς προβλεπόμενης συγκρότησής του αποτελούν έναν από τους λόγους για τους οποίους το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως συνταγματικό δικαστήριο με πλήρεις αρμοδιότητες³⁹⁶ και μάλλον εξηγεί κάποια φαινόμενα λειτουργικής και νομολογιακής ασυνέχειας.
- 125 Η θητεία των μελών του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου ορίζεται, επίσης, στο Σύνταγμα και είναι διετής³⁹⁷. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο, τόσο λόγω της συγκρότησής όσο και λόγω της εν γένει οργάνωσής του, προβλέπεται ως μόνιμο, αλλά, εν πάση περιπτώσει, ως ειδικό Δικαστήριο. Ως ειδικό δικαστήριο, δεν είναι απαραίτητο να διαθέτει αποκλειστικά δικό του δικαστικό προσωπικό³⁹⁸. Ως εκ

τον εκάστοτε Υπουργό Δικαιοσύνης (βλ. άρθρο 2 του ν. 406/1914), όπως δηλαδή προβλεπόταν μέχρι το 2015 και στο γαλλικό Δικαστήριο Συγκρούσεων (*Tribunal des conflits*). Πλέον και στη Γαλλία ο Πρόεδρος του Δικαστηρίου Συγκρούσεων είναι ανώτατος δικαστής και, συγκεκριμένα, προέρχεται είτε από το γαλλικό Συμβούλιο της Επικρατείας είτε από το Αναιρετικό Δικαστήριο. Βλ., αναλυτικά, Αθ. Τσιρωνά, *Οι συγκρούσεις λειτουργιών και δικαιοδοσιών*, ό.π., σελ. 225 επ. και σελ. 198 επ., αντίστοιχα.

³⁹² Δηλαδή στις διαφορές των περιπτώσεων (δ) και (ε) της παρ. 1 του άρθρου 100 του Συντάγματος.

³⁹³ Έχει παρατηρηθεί πως δεν είναι ευνόητοι οι λόγοι διαφοροποίησης της συγκρότησης του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου με τη συμπλήρωσή της από καθηγητές Νομικών Σχολών, μόνο όταν εκδικάζεται σύγκρουση δικαιοδοσίας ή αμφισβήτηση για την ουσιαστική αντισυνταγματικότητα ή την έννοια διατάξεων τυπικού νόμου. Έτσι Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 141.

³⁹⁴ ΑΕΔ 9/1997.

³⁹⁵ Φ. Σπυρόπουλος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 412.

³⁹⁶ Γ. Χουβαρδάς, *Το Ανώτατον Ειδικόν Δικαστήριον*, ό.π., σελ. 1047· Μ. Κυπραίος, *Το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο (Όργανο συνταγματικής δικαιοσύνης κατά το άρθρο 100 παρ. 1ε του Συντάγματος)*, ό.π., σελ. 278· Αθ. Τσιρωνάς, *Οι συγκρούσεις λειτουργιών και δικαιοδοσιών*, ό.π., σελ. 278.

³⁹⁷ Βλ. άρθρο 100 παρ. 2 εδάφιο (α) του Συντάγματος.

³⁹⁸ Το ίδιο συμβαίνει με το Δικαστήριο Κακοδικίας του άρθρου 99 του Συντάγματος, το Ειδικό Δικαστήριο των μισθολογικών διαφορών των δικαστών του άρθρου 88 παρ. 2 του Συντάγματος, καθώς

τούτου, τα μέλη του Δικαστηρίου δεν χρειάζεται ούτε να μετατίθενται οριστικά ούτε να αποσπώνται κατ' αποκλειστικότητα σε αυτό, κάτι που, άλλωστε, θα ήταν εντελώς ανέφικτο, ιδίως, για τους Προέδρους των Ανωτάτων Δικαστηρίων. Αυτό σημαίνει ότι τα μέλη που συγκροτούν το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο απασχολούνται όχι μόνιμα, αλλά για περιορισμένο χρόνο και για τον λόγο αυτό αναλαμβάνουν τα επιπλέον καθήκοντά τους επί θητεία³⁹⁹.

Δεδομένου ότι η συνταγματική διάταξη του άρθρου 100 παρ. 1 του Συντάγματος είναι 126 κανονιστικά πλήρης και ρυθμιστικά ολοκληρωμένη όσον αφορά στη συγκρότηση του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου⁴⁰⁰, ο κοινός νομοθέτης προσέθεσε μόνο μία απαραίτητη ρύθμιση για τη συμπλήρωση της συγκρότησης του Δικαστηρίου σε σχέση με τα απαιτούμενα αναπληρωματικά μέλη⁴⁰¹, προβλέποντας μάλιστα ότι άπαντα τα μέλη του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου ορίζονται μετ' ισαριθμών αναπληρωτών. Επομένως, η διάταξη του άρθρου 1 παρ. 1 του ν. 345/1976 καταλαμβάνει και τον Πρόεδρο του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου και τους λοιπούς Προέδρους των Ανωτάτων Δικαστηρίων, τους δικαστές του Συμβουλίου της Επικρατείας και του Αρείου Πάγου, αλλά και τους καθηγητές. Περαιτέρω, στα άρθρα 3 και 4 του ν. 345/1976 ρυθμίζονται ζητήματα αναφορικά με την επικουρία των μελών του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου και της γραμματείας του.

Ο τρόπος ανάδειξης και ορισμού των μελών του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου 127 προβλέπεται, επίσης, στο Σύνταγμα και, συγκεκριμένα, στη διάταξη του άρθρου 100 παρ. 2 Σ. Ο τρόπος αυτός είναι μικτός και προβλέπει ότι τα μέλη που συγκροτούν το Δικαστήριο επιλέγονται εν μέρει *ex officio* και εν μέρει με κλήρωση⁴⁰². Έτσι, οι Πρόεδροι του Συμβουλίου της Επικρατείας, του Αρείου Πάγου και του Ελεγκτικού Συνεδρίου επιλέγονται *ex officio*, ενώ τα υπόλοιπα μέλη, δηλαδή οι τέσσερις Σύμβουλοι της Επικρατείας και οι τέσσερις Αρεοπαγίτες, επιλέγονται με κλήρωση. Με κλήρωση επιλέγονται, ακόμη, και οι δύο τακτικοί καθηγητές νομικών μαθημάτων των Νομικών

και με το Ειδικό Δικαστήριο για την ποινική ευθύνη μελών της κυβέρνησης του άρθρου 86 παρ. 4 του Συντάγματος.

³⁹⁹ Το ίδιο ισχύει και στο γαλλικό Δικαστήριο Συγκρούσεων (*Tribunal des conflits*). Βλ. F. Kernaleguen, "La composition du Tribunal des conflits", σε *Tribunal des conflits, Bilan et perspectives*, ό.π., σελ. 19 επ.

⁴⁰⁰ Αθ. Τσιρωνάς, *Οι συγκρούσεις λειτουργιών και δικαιοδοσιών*, ό.π., σελ. 261-62.

⁴⁰¹ Βλ. άρθρο 1 παρ. 1 του ν. 345/1976.

⁴⁰² Αθ. Τσιρωνάς, *Οι συγκρούσεις λειτουργιών και δικαιοδοσιών*, ό.π., σελ. 264.

Σχολών των Πανεπιστημίων της Χώρας, στις περιπτώσεις που προβλέπεται συμμετοχή τους στη συγκρότηση του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου⁴⁰³.

2. Σύνθεση του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου

- 128 Το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο συνεδριάζει πάντοτε σε ολομέλεια, κάτι που συνάγεται κυρίως από την απουσία διατάξεων στο Σύνταγμα ή στον νόμο σχετικά με τη λειτουργία τμημάτων κατά την άσκηση της δικαιοδοσίας του⁴⁰⁴. Σε κάθε περίπτωση, η εν ολομелεία λειτουργία του Δικαστηρίου συνάγεται και από τη διάταξη που προβλέπει τη διαδικασία λήψης των αποφάσεών του⁴⁰⁵.
- 129 Τα κυριότερα ζητήματα σχετικά με τη σύνθεση του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου συνδέονται με τις ρυθμίσεις για την αναπλήρωση και την εξαίρεση των μελών του. Το ίδιο το Σύνταγμα, πέραν της συγκρότησης του Δικαστηρίου με ισάριθμους αναπληρωτές απάντων των μελών του, δεν προβλέπει ειδικότερα τις διαδικασίες και τις προϋποθέσεις αναπλήρωσης, τη ρύθμιση των οποίων έχει αναθέσει ρητά στον κοινό νομοθέτη⁴⁰⁶. Έπειτα, το Σύνταγμα δεν περιέχει καμία μνεία σχετικά με τις προϋποθέσεις ή τους λόγους εξαίρεσης των μελών του Δικαστηρίου, με τα συγκεκριμένα ζητήματα να ρυθμίζονται από το ν. 345/1976, ο οποίος μάλιστα, στο άρθρο 23, περιλαμβάνει πρόβλεψη αναλογικής εφαρμογής των διατάξεων του ΚΠολΔ αναφορικά, ιδίως, με «τους λόγους εξαίρεσεως των δικαστών»⁴⁰⁷.
- 130 Ως προς την αναπλήρωση⁴⁰⁸, σε περίπτωση έλλειψης, κωλύματος, απουσίας ή εξαίρεσης, οι Πρόεδροι των τριών Ανωτάτων Δικαστηρίων αναπληρώνονται από τους Αντιπροέδρους του αντίστοιχου Δικαστηρίου κατά σειρά αρχαιότητας. Τα τακτικά μέλη αναπληρώνονται από τα αναπληρωματικά μέλη, τα οποία έχουν προκύψει από την ανά

⁴⁰³ Τα σχετικά με την κλήρωση των μελών που αναδεικνύονται με αυτή τη μέθοδο ρυθμίζονται διεξοδικά στο άρθρο 2 του ν. 345/1976.

⁴⁰⁴ Έτσι Αθ. Τσιρωνάς, *Οι συγκρούσεις λειτουργιών και δικαιοδοσιών*, ό.π., σελ. 265.

⁴⁰⁵ Σύμφωνα με το άρθρο 19 παρ. 2 του ν. 345/1976, «[α]ι αποφάσεις του Ειδικού Δικαστηρίου λαμβάνονται δια πλειοψηφίας των μετασχόντων της δίκης δικαστών. Εάν κατά την ψηφοφορία σχηματισθούν πλείονες γνώμαι τότε οι της ασθενεστέρας οφείλουν να προσχωρήσουν εις μίαν των επικρατεστέρων γνωμών. Εάν αι ασθενέστεραι γνώμαι συγκεντρώσουν ίσον αριθμόν ψήφων επαναλαμβάνεται η ψηφοφορία και καθορίζεται ο αποκλεισμός μιας, οι δε ακολουθήσαντες ταύτην οφείλουν να προσχωρήσουν εις μίαν των άλλων γνωμών μέχρι σχηματισμού πλειοψηφίας».

⁴⁰⁶ Βλ. άρθρο 100 παρ. 3 του Συντάγματος.

⁴⁰⁷ Έτσι Αθ. Τσιρωνάς, *Οι συγκρούσεις λειτουργιών και δικαιοδοσιών*, ό.π., σελ. 266.

⁴⁰⁸ Για την αναπλήρωση των μελών του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου, βλ., διεξοδικά, Αθ. Τσιρωνά, *Οι συγκρούσεις λειτουργιών και δικαιοδοσιών*, ό.π., σελ. 266.

διετία κλήρωση⁴⁰⁹. Τα κληρούμενα αναπληρωματικά μέλη πρέπει να προσκαλούνται και, ακόμα και αν δεν προσκαλούνται, πρέπει να είναι παρόντα στις συνεδριάσεις του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου τις οποίες γνωρίζουν, ώστε να είναι δυνατή η λειτουργία του Δικαστηρίου. Την ίδια υποχρέωση έχουν και οι Αντιπρόεδροι των Ανωτάτων Δικαστηρίων οι οποίοι αναπληρώνουν τους Προέδρους⁴¹⁰.

Αναφορικά με τα ζητήματα εξαίρεσης δικαστών, εφαρμόζονται αναλογικά τα άρθρα 131 52-61 του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας⁴¹¹. Δεν αποτελεί λόγο εξαίρεσης η άσκηση πρόσθετων διοικητικών καθηκόντων μέλους του Δικαστηρίου⁴¹². Δεν συνιστά λόγο εξαίρεσης των μελών του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου ούτε το γεγονός ότι μετείχαν στη σύνθεση των δικαστικών σχηματισμών που εξέδωσαν τις αντίθετες αποφάσεις⁴¹³. Εφόσον υποβάλλεται αίτηση εξαίρεσης κατά τέτοιου αριθμού μελών του Δικαστηρίου ώστε να μην είναι δυνατή η εκδίκαση των αιτήσεων εξαίρεσης με νόμιμη συγκρότηση, τότε στην εκδίκαση μετέχουν και τα μέλη των οποίων ζητείται η εξαίρεση, με βάση τα άρθρα 53 και 58 ΚΠολΔ⁴¹⁴. Τέλος, επί της αίτησης εξαίρεσης δεν απαιτείται ούτε ορισμός εισηγητή ούτε υποβολή εισήγησης⁴¹⁵.

3. Λειτουργία του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου

Η λειτουργία του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου ξεκίνησε τον Νοέμβριο του 1976, 132 βάσει του Εσωτερικού Κανονισμού του, ο οποίος συντάχθηκε με την απόφαση 1/1976⁴¹⁶ και τροποποιήθηκε με την απόφαση 2/1981⁴¹⁷ του Δικαστηρίου. Κατ' εφαρμογή της παραγράφου 3 του άρθρου 100 του Συντάγματος, η οργάνωση και η λειτουργία του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου διέπεται από τον ν. 345/1976, ο οποίος κύρωσε τον «Κώδικα περί του κατά το άρθρον 100 του Συντάγματος Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου» και συνιστά μια ενιαία και συστηματική δικονομία της λειτουργίας του Δικαστηρίου για ολόκληρο το εύρος των δικαιοδοσιών του⁴¹⁸.

⁴⁰⁹ Άρθρο 2 παρ. 4 του ν. 345/1976.

⁴¹⁰ ΑΕΔ 56-57/1997, 8/2005.

⁴¹¹ Για την εξαίρεση των μελών του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου, βλ., διεξοδικά, Αθ. Τσιρωνά, *Οι συγκρούσεις λειτουργιών και δικαιοδοσιών*, ό.π., σελ. 270 επ.

⁴¹² ΑΕΔ 10/1985.

⁴¹³ ΑΕΔ 9/1997.

⁴¹⁴ ΑΕΔ 9/1997.

⁴¹⁵ ΑΕΔ 9/1997.

⁴¹⁶ ΦΕΚ Β 1369/11.11.1976.

⁴¹⁷ ΦΕΚ 4/1981, τεύχος ΑΕΔ.

⁴¹⁸ Αθ. Τσιρωνά, *Οι συγκρούσεις λειτουργιών και δικαιοδοσιών*, ό.π., σελ. 259 επ.

- 133 Κατά τα ειδικότερα προβλεπόμενα στο άρθρο 7 του ν. 345/1976, το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο επιλαμβάνεται των υποθέσεων που ανήκουν στη δικαιοδοσία του είτε κατόπιν αίτησης είτε κατόπιν παραπεμπτικής απόφασης άλλου δικαστηρίου⁴¹⁹. Επιπλέον, η αίτηση ασκείται διά κατάθεσης στη Γραμματεία του Δικαστηρίου⁴²⁰ και πρέπει να έχει το ελάχιστο απαραίτητο περιεχόμενο που ορίζεται στον νόμο⁴²¹. Ο Πρόεδρος του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου ορίζει τόσο εισηγητή όσο και δικάσιμο της υπόθεσης⁴²². Ο εισηγητής, μετά τη συλλογή στοιχείων και απόψεων της διοίκησης, συντάσσει έκθεση, η οποία κατατίθεται πέντε ημέρες πριν τη δικάσιμο στη Γραμματεία και γνώση της οποίας μπορούν να λάβουν όλοι οι διάδικοι⁴²³.
- 134 Επιπροσθέτως, επιτρέπεται η υποβολή πρόσθετων λόγων με κατάθεση και κοινοποίηση δικογράφου μέχρι δώδεκα ημέρες πριν τη δικάσιμο⁴²⁴, καθώς και η υποβολή υπομνημάτων μέχρι τρεις ημέρες πριν τη δικάσιμο ή, κατ' εξαίρεση, και μεταγενέστερα, εφόσον το επιτρέψει ο Πρόεδρος⁴²⁵. Ακόμη, οι διάδικοι καταθέτουν προτάσεις μέχρι δέκα ημέρες πριν τη συζήτηση, με τις οποίες προσκομίζουν και τα αποδεικτικά στοιχεία των ισχυρισμών τους⁴²⁶.
- 135 Σύμφωνα με το άρθρο 13 του ν. 345/1976, παρέμβαση μπορεί να ασκήσει οποιοσδήποτε έχει έννομο συμφέρον με κατάθεση και κοινοποίηση δικογράφου μέχρι δώδεκα ημέρες πριν τη δικάσιμο. Σημειώνεται ότι έννομο συμφέρον να ασκήσουν παρέμβαση σε δίκη ενώπιον του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου στην οποία κρίνεται η συνταγματικότητα τυπικής διάταξης νόμου, έχουν και οι διάδικοι σε εκκρεμείς δίκες για το αυτό ζήτημα, με την απαραίτητη διευκρίνιση ότι νομιμοποιούνται να προβάλουν ισχυρισμούς αποκλειστικώς ως προς το ζήτημα της συνταγματικότητας⁴²⁷.
- 136 Οι διάδικοι παρίστανται, κατ' αρχήν, διά δικηγόρου παρ' Αρείω Πάγω ή Νομικού Συμβούλου του Κράτους. Ειδικά στην αίτηση κατά ανακήρυξης Βουλευτή ή αναπληρωματικού, επιτρέπεται η αυτοπρόσωπη παράσταση των διαδίκων⁴²⁸. Η συζήτηση

⁴¹⁹ Β. Σκουρής/Ευ. Βενιζέλος, *Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, ό.π., σελ. 68-Φ. Σπυρόπουλος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 413.

⁴²⁰ Άρθρο 8 του ν. 345/1976.

⁴²¹ Βλ. άρθρο 9 του ν. 345/1976.

⁴²² Άρθρο 10 του ν. 345/1976.

⁴²³ Άρθρο 11 του ν. 345/1976.

⁴²⁴ Άρθρο 12 του ν. 345/1976.

⁴²⁵ Άρθρο 16 του ν. 345/1976.

⁴²⁶ Άρθρο 10 παρ. 4 του ν. 345/1976.

⁴²⁷ Βλ. άρθρο 1 παρ. 1 εδάφιο (β) του ν. 2479/1997.

⁴²⁸ Άρθρο 14 του ν. 345/1976.

της υπόθεσης και η έκδοση της απόφασης μπορούν να λάβουν χώρα και χωρίς την παρουσία των διαδίκων, εφόσον έγιναν οι νόμιμες κοινοποιήσεις⁴²⁹.

Παραίτηση από οποιοδήποτε δικόγραφο υποβλήθηκε ενώπιον του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου δεν νοείται⁴³⁰. Η απαγόρευση προβλέπεται ενόψει του γενικότερου συμφέροντος που εξυπηρετεί η επίλυση των εν λόγω θεμάτων⁴³¹. Πάντως, έχει υποστηρικθεί και η άποψη ότι επιτρέπεται η παραίτηση από παρέμβαση⁴³². Τέλος, στη διαδικασία ενώπιον του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου εφαρμόζονται αναλογικώς οι διατάξεις του ΚΠολΔ⁴³³.

IV. ΟΙ ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΑΝΩΤΑΤΟΥ ΕΙΔΙΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ

Το ΑΕΔ εκδίδει οριστικές αποφάσεις, με τις οποίες περατώνεται η δίκη, και μη οριστικές, εάν κρίνει αναγκαία προς μόνρφωση της κρίσης του τη διεξαγωγή ή συμπλήρωση αποδείξεων⁴³⁴. Με την έκδοση μη οριστικής απόφασης διατάσσει κάθε πρόσφορο μέτρο και, ιδίως, αποδείξεις, ορίζοντας τα αποδεικτικά θέματα, τα μέσα απόδειξης, τον διάδικο ο οποίος θα τα προσαγάγει και τη σχετική προθεσμία.

Οι οριστικές αποφάσεις του ΑΕΔ που εκδίδονται επί των υποθέσεων οι οποίες αναφέρονται στις περιπτώσεις β΄, δ΄, ε΄ και στ΄ του άρθρου 100 παρ. 1 του Συντάγματος καταχωρίζονται αμελλητί, με εντολή του Προέδρου του, στο τεύχος Α.ΕΙ.Δ. της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως⁴³⁵. Η καταχώριση αυτή συνιστά απλώς τρόπο δημοσιότητας και δεν έχει σημασία για την ισχύ των αποφάσεων⁴³⁶.

1. Το αμετάκλητο των αποφάσεων

Σύμφωνα με το άρθρο 100 παρ. 4 του Συντάγματος, οι οριστικές αποφάσεις του ΑΕΔ είναι αμετάκλητες, μη υποκείμενες σε κανένα ένδικο μέσο. Από την παραπάνω ρητή συνταγματική πρόβλεψη, περί του αμετακλήτου των αποφάσεων του ΑΕΔ, προδήλως

⁴²⁹ Άρθρο 16 παρ. 3 του ν. 345/1976, καθώς και ΑΕΔ 18/2013.

⁴³⁰ Άρθρο 18 του ν. 345/1976, καθώς και ΑΕΔ 24/1993, 46/1991. Βλ., επίσης, Ι. Κατρά, *Κωδικοποίηση Διοικητικής Δικονομίας*, ό.π., σελ. 888.

⁴³¹ Έτσι Π. Τζίφρας, *Το Ανώτατον Ειδικόν Δικαστήριο (άρθρο 100 του Συντάγματος 1975)*, ό.π., σελ. 15-Μ. Κυπραίος, *Το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο*, ό.π., σελ. 263.

⁴³² Έτσι Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 603.

⁴³³ Άρθρο 23 του ν. 345/1976.

⁴³⁴ Άρθρο 20 παρ. 1 του ν. 345/1976.

⁴³⁵ Άρθρο 21 παρ. 2 του ν. 345/1976, άρθρο 7 παρ. 11 του ν. 3469/2006, Εθνικό Τυπογραφείο, Εφημερίς της Κυβερνήσεως και λοιπές διατάξεις, ΦΕΚ Α΄ 131.

⁴³⁶ Επ. Σπηλιωτόπουλος/Β. Κονδύλης, *Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου*, Τόμ. 2, ό.π., σελ. 63, υποσημ. 128.

ενόψει της φύσης των αρμοδιοτήτων που ανατίθενται σ' αυτό και της εκ του λόγου τούτου ειδικής σύνθεσής του, προκύπτει ότι αυτές δεν υπόκεινται σε κανένα ένδικο μέσο, ούτε σε αυτό της αναψηλάφησης⁴³⁷, στον αποκλεισμό της οποίας, όπως και της ανακοπής ερημοδικίας, δηλαδή ένδικων μέσων ασκούμενων ενώπιον του δικαστηρίου που εξέδωσε την προσβαλλόμενη απόφαση, απέβλεψε η διάταξη αυτή. Η απαγόρευση της άσκησης ένδικων μέσων κατά των αποφάσεων του ΑΕΔ, ενώπιον άλλου Δικαστηρίου (έφεσης ή αναίρεσης) είναι αυτονόητη⁴³⁸. Κατά τη ρητή πρόβλεψη του άρθρου 21 παρ. 1 του ν. 345/1946, αποκλείεται και η άσκηση τριτανακοπής⁴³⁹. Το αμετάκλητο αυτό, δοθέντος ότι το Σύνταγμα δεν διακρίνει, περιλαμβάνει και τις αποφάσεις επί των ενστάσεων κατά του κύρους των βουλευτικών εκλογών⁴⁴⁰. Επομένως, τα ένδικα μέσα που ασκούνται κατά αποφάσεων του ΑΕΔ απορρίπτονται ως απαράδεκτα⁴⁴¹. Η ανωτέρω συνταγματική ρύθμιση δικαιολογείται και από την ανάγκη αμετάκλητης επίλυσης των διαφορών που φέρονται ενώπιον του ΑΕΔ και μάλιστα σε εύλογο χρόνο, προκειμένου να διασφαλίζεται η θεμελιώδης για την έννομη τάξη αρχή της ασφάλειας δικαίου, γεγονός που ισχύει, κατά μείζονα λόγο, στις εκλογικές διαφορές, η ταχεία και αμετάκλητη επίλυση των οποίων έχει ιδιαίτερη σημασία⁴⁴².

- 141 Είναι προφανές ότι δεν μπορεί να τεθεί ζήτημα αντίθεσης της ανωτέρω ρύθμισης προς το άρθρο 20 παρ. 1 του Συντάγματος, δεδομένης της τυπικής ισοδυναμίας όλων των συνταγματικών διατάξεων⁴⁴³. Εξάλλου, τόσο η διάταξη του άρθρου 20 παρ. 1 του Συντάγματος, όσο και εκείνη του άρθρου 6 παρ. 1 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την πρόσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), η οποία κυρώθηκε με το ν.δ. 53/1974 (Α΄ 256) και έχει υπερνομοθετική ισχύ (άρθρο 28 παρ. 1 του Συντάγματος), με την οποία αναγνωρίζεται το δικαίωμα για δίκαιη δίκη, στην έννοια της οποίας περιλαμβάνεται και το δικαίωμα πρόσβασης στο δικαστήριο, κατοχυρώνουν το δικαίωμα πρόσβασης στα δικαστήρια και εξασφαλίζουν σε κάθε πρόσωπο το δικαίωμα παροχής δικαστικής προστασίας και το συνακόλουθο δικαίωμα να δικάζεται αυτό δίκαια, δημόσια και αμερόληπτα, δεν διασφαλίζουν όμως και το δικαίωμα άσκησης ένδικων

⁴³⁷ ΑΕΔ 3/1980, 48/1982, 77/1985. Βλ. και Επ. Σπηλιωτόπουλος/Β. Κονδύλης, *Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου*, Τόμ. 2, ό.π., σελ. 63.

⁴³⁸ ΑΕΔ 3/2022.

⁴³⁹ Άρθρο 21 παρ. 1 του ν. 345/1976, ΑΕΔ 1/1996.

⁴⁴⁰ ΑΕΔ 3/2022, 48/1982.

⁴⁴¹ ΑΕΔ 3/2022, 10/2017, 10/2012, 7/2007.

⁴⁴² ΑΕΔ 3/2022, πρβλ. ΣτΕ [1085/2013](#) 7μ, [671/2015](#), [499/2021](#).

⁴⁴³ ΑΕΔ 3/2022, ΣτΕ ΟΛ 292/1984, ΟΛ 4308/2015, 2032/2021.

μέσων κατά της απόφασης που θα εκδοθεί⁴⁴⁴. Ειδικά όσον αφορά το δικαίωμα του ενιστάμενου κατ' άρθρο 58 του Συντάγματος για πρόσβαση ενώπιον του Δικαστηρίου, έχει πλήρως εξασφαλιστεί με την εκδίκαση της ένστασής του, ενώ η κατά το άρθρο αυτό και το άρθρο 100 παρ. 1 του Συντάγματος εξέλεξη από το ΑΕΔ των βουλευτικών εκλογών, κατά τη διαγραφόμενη από τον Κώδικα περί του ΑΕΔ διαδικασία, με τη συμμετοχή τόσο του ενιστάμενου όσο και των θιγόμενων από την ένσταση, συνιστά, καθεαυτή, εκδήλωση της ελεύθερης και ανόθευτης εκδήλωσης της λαϊκής θέλησης. Άλλωστε, αφού και ο κοινός νομοθέτης έχει δυνατότητα να θεσπίζει, σε ορισμένες κατηγορίες υποθέσεων, προϋποθέσεις και περιορισμούς στην άσκηση ένδικου μέσου, με σκοπό την ταχύτερη διεξαγωγή των δικών και την αποτελεσματικότερη λειτουργία της δικαιοσύνης, αρκεί αυτοί και οι συνέπειες που επισύρει η παράβασή τους να μην είναι υπέρμετροι σε σημείο ώστε να αναιρούν την ελεύθερη πρόσβαση στο δικαστήριο ή να αντιβαίνουν στην οριζόμενη στο άρθρο 25 παρ. 1 εδ. β' του Συντάγματος αρχή της αναλογικότητας⁴⁴⁵, πολύ περισσότερο ο συνταγματικός νομοθέτης δύναται να θέτει παραδεκτά περιορισμούς στην άσκηση ένδικων μέσων για ορισμένες κατηγορίες υποθέσεων. Προς τα ανωτέρω συνάδουν και οι διατάξεις των άρθρων 13 της ΕΣΔΑ, 47 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και 10 της Οικουμενικής Διακήρυξης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του Ο.Η.Ε., οι οποίες με παρόμοιες ρυθμίσεις προστατεύουν ομοίως το δικαίωμα για παροχή δικαστικής προστασίας, με τρόπο δίκαιο, δημόσιο και αμερόληπτο, χωρίς όμως και αυτές να διασφαλίζουν το δικαίωμα άσκησης ένδικων μέσων κατά της απόφασης που θα εκδοθεί.

Περαιτέρω, οι διατάξεις των άρθρων 538 επ. του ΚΠολΔ περί αναψηλάφησης τελειωτικών και τελεσίδικων αποφάσεων των πολιτικών δικαστηρίων, 101-105 του ΚΔΔ 142 περί αναθεώρησης τελεσίδικων ή ανέκκλητων αποφάσεων των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων στις προβλεπόμενες περιπτώσεις, 525 επ. του ΚΠΔ περί επανάληψης της διαδικασίας υπό τους διαγραφόμενους από αυτές όρους, 179 επ. του ν. 4700/2020 περί αναθεώρησης των αποφάσεων του Ελεγκτικού Συνεδρίου, 51 και 52 του Κώδικα περί ΑΕΔ περί επανάληψης της διαδικασίας σε περίπτωση αναδρομικής κήρυξης αντισυνταγματικότητας νόμου και σε περίπτωση αντίθετων με απόφαση του ΑΕΔ αποφάσεων του Αρείου Πάγου, του Συμβουλίου της Επικρατείας και του Ελεγκτικού Συνεδρίου σχετικά με τον χαρακτηρισμό Κανόνων του Διεθνούς δικαίου ως Γενικώς Παραδεδεγμένων ή αποφάσεων που εκδίδονται κατά παράβαση των υποχρεώσεων παραπομπής σ' αυτό και αναβολής έκδοσης αποφάσεων άλλων δικαστηρίων, ως και

⁴⁴⁴ Βλ. ΑΕΔ. 48/1982, Ολ. ΑΠ 8/2003, 27-28/2002.

⁴⁴⁵ Ολ ΑΠ 2/2014, Ολ ΑΠ 27/2002, ΑΠ 467/2021, ΑΠ 1913/2019, ΑΠ 85/2015 (ποιν.).

του άρθρου 80 του Κανονισμού του ΕΔΔΑ περί αναθεώρησης δικαστικής απόφασης υπό τις οριζόμενες περιστάσεις, δεν είναι δυνατόν να ερμηνευθούν με τέτοιο τρόπο ώστε να συναχθεί εξ αυτών ερμηνευτική εκδοχή αντίθετη προς τη σαφή και ειδική διάταξη του άρθρου 100 παρ. 4 του Συντάγματος. Σε κάθε περίπτωση οι διατάξεις αυτές διαλαμβάνουν ειδικότερες ρυθμίσεις, ενόψει της φύσης των διεπόμενων από αυτές κατηγοριών υποθέσεων⁴⁴⁶. Προσέτι, από τη διάταξη του άρθρου 23 του Κώδικα περί ΑΕΔ, με την οποία ορίζεται ότι, κατά τη διαδικασία ενώπιον του ΑΕΔ εφαρμόζονται αναλόγως κατά τα λοιπά οι διατάξεις του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας και ιδίως αυτές που αφορούν τους λόγους εξάιρεσης των δικαστών, των επικουρικών μελών και των υπαλλήλων της γραμματείας, τη διεξαγωγή των συζητήσεων, την ευταξία του ακροατηρίου, την κατάρτιση των πρακτικών και αποφάσεων, δεν μπορεί να συναχθεί ότι, αν, μετά την απόρριψη ένστασης από το ΑΕΔ, κατά το άρθρο 58 του Συντάγματος, βρεθούν νέα κρίσιμα έγγραφα, εφαρμόζονται αναλογικά οι διατάξεις των άρθρων 538 επ, 544 αρ. 7 ΚΠολΔ περί αναψηλάφησης λόγω ανεύρεσης νέων κρίσιμων εγγράφων, τα οποία δεν μπορούσε να προσκομίσει εγκαίρως από ανώτερη βία ο διάδικος που ζητεί την αναψηλάφηση, καθόσον δεν επιτρέπεται η αναλογική εφαρμογή διάταξης νόμου προς θεμελίωση άποψης αντίθετης προς τη σαφή και ειδική διάταξη του άρθρου 100 παρ. 4 του Συντάγματος. Άλλωστε οι διατάξεις αυτές διαλαμβάνουν ειδικότερες ρυθμίσεις, ενόψει της φύσης των από αυτές διεπόμενων κατηγοριών αστικών υποθέσεων, οι οποίες είναι διαφορετικές από τις ενστάσεις του άρθρου 58 του Συντάγματος⁴⁴⁷.

143 Τέλος, είναι απαράδεκτη οποιαδήποτε ένδικη αίτηση με την οποία ζητείται η ανάκληση προηγούμενων αποφάσεων του ΑΕΔ⁴⁴⁸.

2. Η δεσμευτικότητα των αποφάσεων

144 Οι αποφάσεις του ΑΕΔ ισχύουν από τη δημοσίευσή τους για όλους (*erga omnes*)⁴⁴⁹, συμπεριλαμβανομένων των δικαστηρίων⁴⁵⁰ και όχι μόνον όσους ήταν διάδικοι στη δίκη⁴⁵¹. Πράγματι, το άρθρο 100 παρ. 4 του Συντάγματος, που ρυθμίζει το ζήτημα της ισχύος και των συνεπειών των αποφάσεων του ΑΕΔ, ορίζει ότι «[δ]ιάταξη νόμου, που

⁴⁴⁶ ΑΕΔ 3/2022, 48/1982.

⁴⁴⁷ ΑΕΔ 3/2022, 48/1982.

⁴⁴⁸ ΑΕΔ 10/2012, 7/2007.

⁴⁴⁹ Κ. Γιαννακόπουλος, «Άρθρο 100», ό.π., αρ. περ. 113· Επ. Σπηλιωτόπουλος/Β. Κονδύλης, *Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου*, Τόμ. 2, ό.π., σελ. 63.

⁴⁵⁰ Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 604 και 643.

⁴⁵¹ ΑΕΔ 46/1991.

κηρύσσεται αντισυνταγματική, είναι ανίσχυρη από τη δημοσίευση της σχετικής απόφασης ή από το χρόνο που ορίζεται με την απόφαση». Επίσης, κατά το άρθρο 54 παρ. 1 του ν. 345/1976, η απόφαση του ΑΕΔ επί αμφισβητήσεως για τον χαρακτηρισμό κανόνων του διεθνούς δικαίου ως γενικώς παραδεδεγμένων «ισχύει έναντι πάντων». Σύμφωνα με τη σχετική νομολογία, η απόφαση του ΑΕΔ, με την οποία αίρεται αμφισβήτηση για τον χαρακτηρισμό συγκεκριμένων κανόνων του διεθνούς δικαίου ως γενικώς παραδεδεγμένων και η διατυπούμενη σ' αυτήν σχετική κρίση δεσμεύει όχι μόνο το δικαστήριο που εξέδωσε την παραπεμπτική προς το ΑΕΔ απόφαση ή τους διαδίκους που υπέβαλαν την αντίστοιχη αίτηση, αλλά και κάθε δικαστήριο ή όργανο ενώπιον του οποίου τίθεται το αυτό νομικό ζήτημα, δηλαδή το ζήτημα χαρακτηρισμού κατά το ίδιο χρονικό στάδιο εξέλιξης του διεθνούς δικαίου των αυτών κανόνων ως γενικώς παραδεδεγμένων⁴⁵². Συνεπώς, αίτηση με την οποία, καθ' οιονδήποτε τρόπο, τίθεται ενώπιον του ΑΕΔ το αυτό, με την ανωτέρω έννοια, νομικό ζήτημα, που αντιμετωπίσθηκε ήδη με προηγούμενη πρόσφατη απόφασή του, είναι απορριπτέα ως απαράδεκτη. Η ερμηνεία αυτή επιβάλλεται τόσο από την ιδιαίτερη θεσμική θέση του ΑΕΔ και τις συνέπειες των αποφάσεών του, όπως αυτά αποτυπώνονται στο ίδιο το Σύνταγμα, όσο και από τον σκοπό της συγκεκριμένης διάταξης, που είναι η αντιμετώπιση του πολύπλοκου ζητήματος της εξεύρεσης, με ειδικές ερμηνευτικές μεθόδους, από ειδικώς προς τούτο κατεστημένο από το Σύνταγμα όργανο, του γενικώς παραδεδεγμένου κανόνα με το πλήρες και συγκεκριμένο εννοιολογικό περιεχόμενο που αυτός έχει στη διεθνή έννομη τάξη⁴⁵³. Αντίθετη ερμηνεία, που θα επέτρεπε την επ' ευκαιρία οποιασδήποτε άλλης υπόθεσης επανεξέταση του αυτού ζητήματος, από το ίδιο ή άλλο δικαστήριο, θα καθιστούσε όλο το παραπάνω ειδικό δικαιοδοτικό σύστημα άσκοπο και περιττό και θα ματαίωνε την κύρια αποστολή του ΑΕΔ, κατά την άρση των αμφισβητήσεων, που είναι η εμπέδωση της ασφάλειας δικαίου⁴⁵⁴.

Εξαίρεση από την παραπάνω δεσμευτικότητα έναντι όλων ισχύει όσον αφορά τις ακό- 145
λουθες αποφάσεις: α) Τις απορριπτικές αποφάσεις που εκδίδονται κατόπιν ενστάσεων κατά του κύρους των βουλευτικών εκλογών, οι οποίες δημιουργούν δεδικασμένο μόνο μεταξύ των διαδίκων⁴⁵⁵. β) Τις απορριπτικές αποφάσεις που εκδίδονται κατόπιν ενστάσεων κατά του κύρους δημοψηφίσματος, οι οποίες δημιουργούν δεδικασμένο

⁴⁵² ΑΕΔ 13/2003, πρβλ. ΑΕΔ 46/1991

⁴⁵³ ΑΕΔ 13/2003, 6/2002.

⁴⁵⁴ ΑΕΔ 13/2003 (με μειοψηφία).

⁴⁵⁵ Κ. Γιαννακόπουλος, «Άρθρο 100», ό.π., αρ. περ. 113· Επ. Σπηλιωτόπουλος/Β. Κονδύλης, *Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου*, Τόμ. 2, ό.π., σελ. 50.

μόνο μεταξύ των διαδίκων⁴⁵⁶ και γ) τις αποφάσεις κατά την άσκηση της αρμοδιότητας του ΑΕΔ περί άρσης συγκρούσεων καθηκόντων μεταξύ Διοίκησης και δικαστηρίων ή μεταξύ δικαστηρίων, οι οποίες δεσμεύουν μόνο τους διαδίκους και όλα τα δικαστήρια και διοικητικά όργανα τα οποία είχαν επιληφθεί ή είχαν απόσχει να επιληφθούν της συγκεκριμένης υπόθεσης⁴⁵⁷.

- 146 Η ερμηνεία που υιοθέτησε το ΑΕΔ για τις διατάξεις που αποτέλεσαν αντικείμενο της κρίσης του δεσμεύει όλα τα δικαστήρια για όλες τις σχετικές διαφορές που θα προκύψουν στο μέλλον⁴⁵⁸. Όταν το ΑΕΔ κρίνει διάταξη νόμου ως συνταγματική, εφαρμόζοντας μια σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία, η ερμηνεία αυτή είναι υποχρεωτική για τα λοιπά δικαστήρια⁴⁵⁹. Ομοίως, εάν με απόφαση του ΑΕΔ κηρυχθεί αντισυνταγματική η νομοθετική διάταξη για την οποία δημιουργήθηκε η αμφισβήτηση, τα λοιπά δικαστήρια έχουν υποχρέωση να μη την εφαρμόσουν σε μελλοντικές υποθέσεις⁴⁶⁰.

3. Η διαχρονική ισχύς των αποφάσεων

- 147 Οι αποφάσεις του ΑΕΔ ισχύουν, κατ' αρχήν, για το μέλλον, «από της επ' ακροατηρίου δημοσιεύσεώς των», εκτός αν ορίζεται άλλο σε ειδική διάταξη νόμου⁴⁶¹. Η εκ του νόμου επιβαλλόμενη δημοσίευσή τους στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως δεν επηρεάζει την έναρξη της ισχύος τους⁴⁶². Η αρχή της μη αναδρομικότητας των αποφάσεων του ΑΕΔ αποτελεί εγγύηση ασφάλειας δικαίου⁴⁶³.

⁴⁵⁶ Άρθρα 21 παρ. 1 και 33 και 38 του ν. 345/1976.

⁴⁵⁷ Άρθρα 21 παρ. 1 και 47 παρ. 4 του ν. 345/1976. Κ. Γιαννακόπουλος, «Άρθρο 100», ό.π., αρ. περ. 113· Επ. Σπηλιωτόπουλος/Β. Κονδύλης, *Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου*, Τόμ. 2, ό.π., σελ. 50.

⁴⁵⁸ Ευ. Βενιζέλος, *Η κήρυξη της αντισυνταγματικότητας τυπικού νόμου με απόφαση του ΑΕΔ*, ό.π., σελ. 923· Κ. Γιαννακόπουλος, «Άρθρο 100», ό.π., αρ. περ. 114· Επ. Σπηλιωτόπουλος/Β. Κονδύλης, *Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου*, Τόμ. 2, ό.π., σελ. 75.

⁴⁵⁹ Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 101.

⁴⁶⁰ Ολ ΑΠ 10/2001: «...κατά το άρθρο 21 του Ν. 345/1976, οι αποφάσεις του ΑΕΔ είναι, κατά το άρθρο 100 του Συντάγματος, αμετάκλητες και αποκλείεται η άσκηση κατ' αυτών τριτανακοπήs, ισχύουν δε από της επ' ακροατηρίου δημοσιεύσεώς των έναντι όλων, εκτός αν με ειδική διάταξη ορίζεται διαφορετικά. Η διάταξη του άρθρου 51 παρ. 1 του νόμου 345/1976 ορίζει ότι η απόφαση του ΑΕΔ, με την οποία έχει αρθεί αμφισβήτηση σχετικά με την ουσιαστική αντισυνταγματικότητα τυπικού νόμου, ισχύει έναντι όλων από τη δημοσίευσή της σε δημόσια συνεδρίαση. Από τις διατάξεις αυτές συνάγεται ότι η απόφαση του Ειδικού Δικαστηρίου δεσμεύει και τα δικαστήρια όλων των βαθμίδων και δικαιοδοσιών της ελληνικής επικράτειας, για το ζήτημα της αντισυνταγματικότητας του νόμου, το οποίο έλυσε».

⁴⁶¹ Άρθρο 100 παρ. 4 Σ., άρθρο 21 του ν. 345/1976. Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 642· Φ. Σπυρόπουλος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 420.

⁴⁶² Επ. Σπηλιωτόπουλος/Β. Κονδύλης, *Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου*, Τόμ. 2, ό.π., σελ. 63.

⁴⁶³ Π. Τζίφρας, *Το Ανώτατον Ειδικόν Δικαστήριο (άρθρ. 100 του Συντάγματος 1975)*, ό.π., σελ. 41· Αντ.

Εξαιρέσεις από την αρχή της μη αναδρομικότητας των αποφάσεων του ΑΕΔ προβλέ- 148
πονται σε δύο διατάξεις: α) Στη διάταξη του άρθρου 51 παρ. 3 του ν. 345/1976 για
την προσβολή δικαστικών αποφάσεων που εκδόθηκαν πριν από τη δημοσίευση της
απόφασης του ΑΕΔ με την οποία αίρεται αμφισβήτηση για την ουσιαστική αντισυ-
νταγματικότητα ή την έννοια τυπικού νόμου και β) στη διάταξη του άρθρου 51 παρ.
4 του ίδιου νόμου, που ορίζει ότι το ΑΕΔ μπορεί, με ειδικά αιτιολογημένη σκέψη της
απόφασής του, η οποία ισχύει έναντι όλων, να κηρύξει και από προγενέστερο της
δημοσίευσης της απόφασης χρόνο το ανίσχυρο της διάταξης που κρίθηκε αντισυ-
νταγματική. Η ρύθμιση αυτή θεωρείται ότι συνάδει προς το ισχύον σύστημα διάχυτου
και παρεμπόπτοντος ελέγχου συνταγματικότητας⁴⁶⁴. Από τη συστηματική ερμηνεία των
άρθρων 100 παρ. 4 και 111 παρ. 1 του Συντάγματος προκύπτει ότι όταν η διάταξη που
κηρύσσεται αντισυνταγματική έχει τεθεί σε ισχύ πριν από την έναρξη της ισχύος του
Συντάγματος του 1975, η αναδρομική ισχύς της απόφασης του ΑΕΔ είναι δεδομένη και
χρόνος της σχετικής αναδρομής είναι η 11η Ιουνίου 1975⁴⁶⁵.

Το ΑΕΔ, πάντως, δεν μπορεί να κηρύξει ως χρόνο έναρξης του ανίσχυρου της διάτα- 149
ξης χρόνο μεταγενέστερο εκείνου της δημοσίευσης της απόφασής του (για να επέμβει
στο μεταξύ ο νομοθέτης), διότι αυτό θα ήταν αντίθετο προς το σύστημα διάχυτου
και παρεμπόπτοντος ελέγχου της συνταγματικότητας, δηλαδή προς τη συνταγματική
υποχρέωση των δικαστηρίων (άρθρο 93 παρ. 4 Σ.) να μην εφαρμόζουν, έστω και
προσωρινά, νόμο του οποίου το περιεχόμενο αντίκειται στο Σύνταγμα⁴⁶⁶. Θα ίσχυε,
δηλαδή, διάταξη που είναι διαπιστωμένα από το ΑΕΔ και ένα τουλάχιστον ανώτατο
δικαστήριο ουσιαστικά αντισυνταγματική. Επομένως, τυχόν πρόβλεψη της κήρυξης
της αντισυνταγματικότητας από μελλοντικό χρονικό σημείο δεν θα είχε πρακτικό απο-
τέλεσμα, διότι, αντιθέτως προς την απόφαση του ΑΕΔ, τα λοιπά δικαστήρια θα όφειλαν
να παραμερίσουν τη διάταξη ως αντισυνταγματική⁴⁶⁷. Υποστηρίχθηκε, ωστόσο, και
η άποψη ότι το άρθρο 100 παρ. 4, δεύτερο εδάφιο του Συντάγματος αφήνει ανοικτή
τη δυνατότητα να κηρυχθεί το ανίσχυρο της διάταξης σε μεταγενέστερο της σχετικής

Παντελής, *Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου*, ό.π., σελ. 392.

⁴⁶⁴ Π. Τζιφρας, *Το Ανώτατον Ειδικόν Δικαστήριο (άρθρ. 100 του Συντάγματος 1975)*, ό.π., σελ. 45· Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 642.

⁴⁶⁵ Β. Σκουρής/Ευ. Βενιζέλος, *Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, ό.π., σελ. 77.

⁴⁶⁶ Ευ. Βενιζέλος, *Δικαστικός Έλεγχος της Συνταγματικότητας των Νόμων*, ό.π., σελ. 147, 151· Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 642· Φ. Σπυρόπουλος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 420.

⁴⁶⁷ Β. Σκουρής/Ευ. Βενιζέλος, *Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, ό.π., σελ. 120 και 121.

απόφασης χρόνο, έστω και αν ο νομοθέτης έχει, μέχρι στιγμής, προβλέψει μόνο την αναδρομικότητα των συνεπειών της αντισυνταγματικότητας και όχι τη δυνατότητα μεταβατικής επιβίωσης της αντισυνταγματικής διάταξης μετά τον χρόνο δημοσίευσης της απόφασης του ΑΕΔ⁴⁶⁸.

- 150 Στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναφερθεί η διεύρυνση των εξουσιών του ακυρωτικού δικαστή που επέφερε ο ν. 4274/2014 (ΦΕΚ Α΄147), η οποία, αφορά, μεταξύ άλλων, τον περιορισμό της αναδρομικής ισχύος του ακυρωτικού αποτελέσματος. Ειδικότερα, το άρθρο 22 παρ. 1 του ν. 4274/2014 προσέθεσε στο άρθρο 50 του ΠΔ 18/1989 παρ. 3β, η οποία έχει ως εξής: «*Σε περίπτωση αιτήσεως ακυρώσεως που στρέφεται κατά διοικητικής πράξεως, το δικαστήριο, σταθμίζοντας τις πραγματικές καταστάσεις που έχουν δημιουργηθεί κατά το χρόνο εφαρμογής της, ιδίως δε υπέρ των καλόπιστων διοικουμένων, καθώς και το δημόσιο συμφέρον, μπορεί να ορίσει ότι τα αποτελέσματα της ακυρώσεως ανατρέχουν σε χρονικό σημείο μεταγενέστερο του χρόνου έναρξης της ισχύος της και σε κάθε περίπτωση προγενέστερο του χρόνου δημοσίευσης της απόφασης...*»⁴⁶⁹. Η διάταξη αυτή αποτελεί κατάληξη σχετικού προβληματισμού στη νομολογία του Δικαστηρίου⁴⁷⁰. Σε σειρά αποφάσεών της, αρχής γενομένης με την απόφαση ΣτΕ Ολ 4741/2014, η Ολομέλεια του Συμβουλίου της Επικρατείας εφάρμοσε αναλογικά τις διατάξεις του ν. 4274/2014 –καθόσον επιτρέπουν στον ακυρωτικό δικαστή να περιο-

⁴⁶⁸ Κ. Γιαννακόπουλος, *Η επίδραση του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης στον δικαστικό έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων*, ό.π, αρ. περ. 326. Κατά την άποψη αυτή, τυχόν κήρυξη εκ μέρους του ΑΕΔ της αντισυνταγματικότητας από μελλοντικό χρονικό σημείο θα αποτελούσε θεμιτό περιορισμό του διάχυτου και παρεμπόπτοντος ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων από τα λοιπά δικαστήρια σύμφωνα με το άρθρο 93 παρ. 4 του Συντάγματος. Το γεγονός ότι η παραπάνω πρόβλεψη συνάδει περισσότερο με ένα αμιγώς συγκεντρωτικό σύστημα ελέγχου της συνταγματικότητας δεν σημαίνει ότι αποκλείεται να εφαρμοστεί στις εξαιρετικές περιπτώσεις στις οποίες ένα σύστημα διάχυτου και παρεμπόπτοντος ελέγχου μετατρέπεται σε συγκεντρωτικό. Έτσι και Αθ. Ράικος, *Γενική Πολιτειολογία & Συνταγματικό Δίκαιο, Οργανωτικό Μέρος II*, ό.π., σελ. 439, κατά τον οποίο, η διάταξη του άρθρου 51 παρ. 4 του ν. 345/1976 πρέπει να μην εφαρμόζεται ως αντισυνταγματική και το ΑΕΔ, εάν το κρίνει αναγκαίο, να κηρύσσει την αντισυνταγματικότητα νόμου και από μελλοντικό χρονικό σημείο.

⁴⁶⁹ Βλ. ενδεικτικά, Κ. Γώγο, *Ο κατά χρόνον περιορισμός των ακυρωτικών αποτελεσμάτων της δικαστικής απόφασης στην πρόσφατη νομολογία ΣτΕ*, ΘΠΔΔ 8-9/2015, σελ. 726· Π. Παυλόπουλο, *Μια ουσιαώδης ενδυνάμωση του πλαισίου της ακυρωτικής δικαιοδοσίας των Διοικητικών Δικαστηρίων. Οι ρυθμίσεις των διατάξεων του άρθρου 22 του ν. 4274/2014*, ΝοΒ 2014, σελ. 1553· Ε. Πρεβεδούρου, «Οι συνέπειες του ακυρωτικού ελέγχου. Περιορισμός του ακυρωτικού αποτελέσματος», σε *Ο Δικαστής, ο Νόμος και το Περιβάλλον. Τιμητικός Τόμος για τον επ. Πρόεδρο του Συμβουλίου της Επικρατείας Κωνσταντίνο Μενουδάκο*, 2016, σελ. 307 (320).

⁴⁷⁰ ΣτΕ 808/2006, Ολ 161/2010. Κ. Γιαννακόπουλος, «Άρθρο 100», ό.π., αρ. περ. 118.

ρίζει την αναδρομικότητα της ακύρωσης των παρανόμων διοικητικών πράξεων– στις αγωγές αποζημίωσης και στις διαφορές ουσίας, μέσω άκρως διασταλτικής ερμηνείας της διάταξης του άρθρου 1 του ν. 3900/2010 περί πιλοτικής δίκης στο πεδίο του ελέγχου συνταγματικότητας της εφαρμοστέας νομοθετικής διάταξης. Δέχθηκε, δηλαδή, ότι οι συνέπειες της αντισυνταγματικότητας νομοθετικών διατάξεων θα επέλθουν μετά τη δημοσίευση της απόφασης της Ολομέλειας. Μόνο για τους ενάγοντες και όσους άλλους έχουν ασκήσει ένδικα μέσα ή βοηθήματα μέχρι τον χρόνο δημοσίευσης της απόφασης της Ολομέλειας, η διαγνωσθείσα αντισυνταγματικότητα θα έχει αναδρομικό χαρακτήρα⁴⁷¹. Με άλλα λόγια, μολοντί λειτουργεί στο πλαίσιο ενός συστήματος διάχυτου και παρεμπόπτοντος ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων, το Συμβούλιο της Επικρατείας μεταθέτει χρονικά τις συνέπειες της διαπιστούμενης αντισυνταγματικότητας των εφαρμοστέων στην εξεταζόμενη υπόθεση νομοθετικών ρυθμίσεων, ασκώντας, κατ' ουσία, αρμοδιότητες συνταγματικού δικαστηρίου, οι οποίες, στην ελληνική έννομη τάξη, ανήκουν στο ΑΕΔ. Επιπλέον, επιβάλλει στον δικαστή ο οποίος θα επιληφθεί στο μέλλον αγωγής αποζημίωσης θεμελιούμενης στην εν λόγω αντισυνταγματικότητα, την υποχρέωση να εφαρμόσει αντισυνταγματικό νόμο, κατά παράβαση του άρθρου 87 παρ. 2 του Συντάγματος⁴⁷².

⁴⁷¹ ΣτΕ Ολ 4741/2014, Ολ 2287-2290/2015, Ολ 431/2018, Ολ 1880, 1888/2019, Ολ 1439/2020, Ολ 1408/2022.

⁴⁷² Βλ. τη μειοψηφούσα άποψη στην απόφαση ΣτΕ Ολ 4741/2014: «Σε περίπτωση ζημίας προκληθείσης από την εφαρμογή αντισυνταγματικού νόμου, ο αποκλεισμός, με δικαστική απόφαση, της δυνατότητας οποιουδήποτε ζημιωθέντος προσώπου – πέραν εκείνων που έχουν ήδη ασκήσει σχετικές αγωγές – να επιδιώξει δικαστικώς, με αγωγή, την αποκατάσταση της εν λόγω ζημίας, αφ' ενός δεν ευρίσκει έρεισμα στις διατάξεις του άρθρου 1 του ν. 3900/2010 (όπως έχει τροποποιηθεί με το άρθρο 40 παρ.1 και 2 του ν. 4055/2012) και του άρθρου 50 του π.δ/τος 18/1989 (όπως έχει τροποποιηθεί με το άρθρο 22 παρ.1 του ν. 4274/2014), αφ' ετέρου δε, και προεχόντως, αντίκειται σε θεμελιώδεις συνταγματικές αρχές και διατάξεις.... Τη διατύπωση, με δικαστική απόφαση, κανόνων γενικής εφαρμογής (erga omnes), επιτακτικών ή απαγορευτικών, αποκλείει πρωτίστως η αρχή της διακρίσεως των εξουσιών (άρθρο 26 του Συντάγματος) που αποτελεί ειδικότερη έκφραση της θεμελιώδους συνταγματικής αρχής του Κράτους Δικαίου, διότι, βάσει της αρχής αυτής, τέτοιοι κανόνες θεσπίζονται μόνο από τα όργανα της νομοθετικής εξουσίας ή, κατόπιν ειδικής εξουσιοδοτήσεως νόμου, από την κανονιστικώς δρώσα Διοίκηση, όχι δε από τα όργανα της δικαστικής εξουσίας (δικαστήρια), των οποίων το έργο, κατά το άρθρο 87 παρ.1 του Συντάγματος, συνίσταται στην απονομή της δικαιοσύνης, στην επίλυση δηλαδή διαφορών μεταξύ συγκεκριμένων προσώπων (του Κράτους συμπεριλαμβανομένου) με έκδοση απόφασης ισχύουσας μεταξύ των μερών. Ως μόνη περίπτωση δικαστικής απόφασης που επάγεται αποτελέσματα erga omnes αναγνωρίζει το Ελληνικό Σύνταγμα, με το άρθρο 100 παρ.1 και 4, την αρμοδιότητα του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου να κηρύσσει διάταξη νόμου ανίσχυρη, ως αντισυνταγματική. Η περίπτωση δε αυτή είναι συνάμα και η μόνη κατά την οποία κάμπτεται ο γενικώς καθιερούμενος, κατά τα άρθρα

- 151 Κατά την κρατούσα γνώμη, το ΑΕΔ δεν μπορεί να προσδώσει αναδρομική ισχύ στην απόφασή του με την οποία αίρεται η αμφισβήτηση για την έννοια διάταξης του εφαρμοστέου τυπικού νόμου⁴⁷³, πράγμα που διαφοροποιεί τη σχετική απόφαση του ΑΕΔ από τον ερμηνευτικό νόμο⁴⁷⁴.

4. Οι συνέπειες των αποφάσεων

- 152 Οι συνέπειες της παράβασης των αποφάσεων του ΑΕΔ από μεταγενέστερες δικαστικές αποφάσεις και διοικητικές πράξεις, όπως και οι συνέπειες της αντίθεσης προγενέστε-

87 παρ.2 και 93 παρ. 4 του Συντάγματος, διάχυτος και παρεμπίπτων έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων, βάσει του οποίου οποιοδήποτε δικαστήριο έχει εξουσία και, συγχρόνως, υποχρέωση να ελέγχει, στο πλαίσιο αποκλειστικώς της εκδίκασης της συγκεκριμένης εκάστοτε διαφοράς, την συμφωνία προς το Σύνταγμα κάθε κανόνος δικαίου που καλείται σε εφαρμογή, να αποκρούει δε την εφαρμογή κάθε κανόνος τον οποίο αυτό κρίνει ως αντισυνταγματικό. Προς τις ανωτέρω συνταγματικές προβλέψεις είναι άλλωστε, απολύτως σύμφωνες α) οι προμνησθείσες διατάξεις του άρθρου 1 του Ν. 3900/2010, το οποίο, προκειμένου περί της λεγόμενης «πilotικής» δίκης, οριοθετεί τις συνέπειες της σχετικής απόφασης, ορίζοντας ότι «η απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας δεσμεύει τους διαδίκους της ενώπιόν του δίκης, στους οποίους περιλαμβάνονται και οι παρεμβάντες» (παρ.1) και ότι «η απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας είναι υποχρεωτική για το δικαστήριο που υπέβαλε το ερώτημα και δεσμεύει τους παρεμβάντες ενώπιόν του» (παρ.2) και β) οι προμνησθείσες διατάξεις του άρθρου 50 του π.δ/τος 18/1989 (όπως ισχύει), με το οποίο, μεταξύ άλλων, θεσπίζεται, επί αιτήσεως ακυρώσεως, η δυνατότητα περιορισμού, ως προς τον αιτούντα, της αναδρομικότητας των αποτελεσμάτων της ακυρώσεως (παρ.3β), προβλέπεται, όμως, ρητώς ότι δεν θίγονται στην περίπτωση αυτή οι αποζημιωτικές αξιώσεις (παρ.3δ). Περαιτέρω, ο γενικός αποκλεισμός της δυνατότητας προσώπων να επιδιώξουν και να επιτύχουν δια των δικαστηρίων αποκατάσταση προκληθείσης ζημίας (και, μάλιστα, συνεπεία παράβασης του Συντάγματος), ήτοι δικονομική προστασία του ουσιαστικού δικαιώματος της αποζημίωσης (κατά τη γενική αρχή *ubi ius ibi remedium*), δεν συνιστά απλό περιορισμό, αλλά πλήρη στέρηση του δικαιώματος της ένδικης προστασίας και στοιχειοθετεί, συνεπώς, παράβαση των άρθρων 20 παρ.1 του Συντάγματος και 6 παρ.1 της Ε.Σ.Δ.Α., στο βαθμό δε που πρόκειται για πρόκληση περιουσιακής ζημίας, η παρεμπόδιση της αποκατάστασής της αντίκειται στο άρθρο 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της Ε.Σ.Δ.Α. Τέλος, απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας επί «πilotικής» δίκης, με την οποία διάταξη νόμου κρίνεται αντισυνταγματική, δεν μπορεί να δεσμεύσει, ως προς τον περιορισμό της χρονικής έκτασης των αποτελεσμάτων της αντισυνταγματικότητας, το δικαστή ο οποίος θα επιληφθεί στο μέλλον αγωγής αποζημίωσης θεμελιουμένης στην εν λόγω αντισυνταγματικότητα (ώστε να μην επιδικάσει αυτός αποζημίωση για παρελθόντα χρονικά διαστήματα), διότι τούτο θα ισοδυναμούσε, κατ' αποτέλεσμα, με επιβολή υποχρέωσης στο δικαστή να εφαρμόσει νόμο αντισυνταγματικό, κατά παράβαση του άρθρου 87 παρ. 2 του Συντάγματος.

⁴⁷³ Κ. Γιαννακόπουλος, «Άρθρο 100», ό.π., αρ. περ. 119· Επ. Σηλιωτόπουλος/Β. Κονδύλης, *Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου*, Τόμ. 2, ό.π., σελ. 79.

⁴⁷⁴ Μ. Παναγοπούλου, «Οι προϋποθέσεις του παραδεκτού της άρσεως της αμφισβητήσεως για τη συνταγματικότητα», ό.π., σελ. 772. Αντιθέτως Μ. Κυπραίος, *Το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο*, ό.π., σελ. 264 και 267, 268.

ρων δικαστικών αποφάσεων προς τη μετέπειτα δημοσιευθείσα απόφαση του ΑΕΔ με την οποία αίρεται αμφισβήτηση για τη συνταγματικότητα ή την έννοια διάταξης τυπικού νόμου ρυθμίζονται διεξοδικά στο άρθρο 51 του ν. 345/1976. Ειδικότερα, δικαστικές αποφάσεις και διοικητικές πράξεις που εκδίδονται μετά τη δημοσίευση της απόφασης του ΑΕΔ με την οποία ήρθη η αμφισβήτηση για την ουσιαστική αντισυνταγματικότητα ή την έννοια τυπικού νόμου και κρίνουν κατά παράβαση όσων έγιναν δεκτά από το ΑΕΔ, υπόκεινται στα προβλεπόμενα ένδικα μέσα και βοηθήματα, αντιστοίχως. Εάν τέτοια απόφαση εκδόθηκε από το Συμβούλιο της Επικρατείας, τον Άρειο Πάγο και το Ελεγκτικό Συνέδριο χωρεί για τον λόγο αυτόν αίτηση επανάληψης της διαδικασίας, η οποία ασκείται από οποιοδήποτε διάδικο, εντός ενενήκοντα ημερών από τη δημοσίευση της απόφασης⁴⁷⁵. Οι παραπάνω διατάξεις εφαρμόζονται και επί αποφάσεων που εκδόθηκαν πριν από τη δημοσίευση της απόφασης του ΑΕΔ, κατά παράβαση είτε της διάταξης του άρθρου 48 παρ. 2 του ν. 345/1976, η οποία επιβάλλει υποχρέωση παραπομπής υπό τις συνθήκες που ορίζει⁴⁷⁶, είτε του άρθρου 50 παρ. 3, που επιβάλλει αναβολή εκδίκασης της υπόθεσης επί της οποίας έχουν εφαρμογή διατάξεις τυπικού νόμου, που αποτελούν αντικείμενο εκκρεμούς αμφισβήτησης ενώπιον του ΑΕΔ. Στην περίπτωση αυτή η αίτηση επανάληψης διαδικασίας ασκείται εντός ενενήντα ημερών από τη δημοσίευση της απόφασης του ΑΕΔ⁴⁷⁷. Για την ταυτότητα του λόγου, αίτηση επανάληψης της διαδικασίας χωρεί και οσάκις με την προεκδοθείσα απόφαση Ανώτατου Δικαστηρίου είχε γίνει δεκτό, κατ' αντίθεση προς όσα έκρινε ακολούθως το ΑΕΔ, ότι δεν συνέτρεχε περίπτωση αντίθεσης προς απόφαση άλλου Ανώτατου Δικαστηρίου, επομένως και παραπομπής του οικείου θέματος προς επίλυση στο ΑΕΔ⁴⁷⁸.

Οι διοικητικές πράξεις που εκδόθηκαν βάσει του νόμου ο οποίος κηρύχθηκε αντι- 153
συνταγματικός αναδρομικώς⁴⁷⁹ ανακαλούνται υποχρεωτικώς εντός αποκλειστικής προθεσμίας έξη μηνών από τη δημοσίευση της απόφασης που κήρυξε την αντισυ-

⁴⁷⁵ Άρθρο 51 παρ. 2 του ν. 345/1976.

⁴⁷⁶ «Το Συμβούλιον της Επικρατείας, ο Άρειος Πάγος ή το Ελεγκτικόν Συνέδριον, εάν αποφασίση επί της Συνταγματικότητος ή της έννοιας Νόμου τυπικού, κατ' αποδοχὴν ἀπόψεως διαφόρου εκείνης υπό την οποίαν εἶχεν εκδοθῆ ἀπόφασις ἐτέρου εκ των δικαστηρίων τούτων, την οποίαν επεκαλέσθη τις των διαδίκων ἢ εἶναι ἐξ ἄλλου λόγου γνωστή εἰς το Δικαστήριον, υποχρεούται, εκδίδον την ἀντίθετον ὡς προς το θέμα ἀπόφασιν του, να παραπέμψη τούτο δι' ειδικῆς ἀποφάσεως του εἰς το Εἰδικόν Δικαστήριον προς ἄρσιν της δημιουργηθείσης ἀμφισβητήσεως».

⁴⁷⁷ Άρθρο 51 παρ. 3 του ν. 345/1976.

⁴⁷⁸ ΣτΕ 1517/1981.

⁴⁷⁹ Κατ' εφαρμογή του άρθρου 51 παρ. 4 του ν. 345/1976.

νταγματικότητα⁴⁸⁰. Οι ενδιαφερόμενοι οφείλουν να υποβάλουν σχετική αίτηση στο αρμόδιο διοικητικό όργανο εντός της ως άνω προθεσμίας⁴⁸¹, το οποίο, σύμφωνα με τη ρητή και ανενδοίαστη διάταξη του άρθρου 51 παρ. 4 του ν. 345/1976, έχει δέσμια αρμοδιότητα ως προς την ανάκληση. Ανακύπτει το ερώτημα αν, ως προς τις ευνοϊκές διοικητικές πράξεις, η παραπάνω υποχρέωση ανάκλησης κάμπτεται από την αρχή της προστασίας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης⁴⁸².

154 Υποστηρίζεται ότι συντρέχει λόγος ακύρωσης διαιτητικής απόφασης εάν διαιτητικό δικαστήριο παραβεί την υποχρέωσή του αναβολής και συμμόρφωσης με απόφαση του ΑΕΔ, όταν η κρίσιμη διάταξη που άγεται στο τελευταίο και από την οποία εξαρτάται η έκδοση διαιτητικής απόφασης είναι διάταξη δημόσιας τάξης⁴⁸³ ή διάταξη ενδοτικού δικαίου μη καμφθείσα από τη βούληση των μερών⁴⁸⁴.

155 Οι παραπάνω συνέπειες καλύπτουν και τις αποφάσεις του ΑΕΔ με τις οποίες αίρεται αμφισβήτηση ως προς τον χαρακτηρισμό κανόνων του διεθνούς δικαίου ως γενικώς παραδεδεγμένων⁴⁸⁵. Ομοίως, σε περίπτωση που δεν διατάχθηκε αναστολή της προόδου της δίκης ή της διοικητικής διαδικασίας στο πλαίσιο της οποίας εκκρεμεί αμφισβήτηση ως προς τον χαρακτηρισμό κανόνων του διεθνούς δικαίου ως γενικώς παραδεδεγμένων και εκδόθηκε δικαστική απόφαση ή διοικητική πράξη αντίθετη προς την επακολουθήσασα απόφαση του ΑΕΔ, η μεν δικαστική απόφαση υπόκειται σε επανάληψη της διαδικασίας κατά τα οριζόμενα στο άρθρο 51 παρ. 2 και 3 του ν. 345/1976, ενώ η υπό τους ίδιους όρους εκδοθείσα αντίθετη προς την απόφαση του ΑΕΔ διοικητική πράξη ανακαλείται υποχρεωτικώς κατά τα οριζόμενα στο άρθρο 51 παρ. 6⁴⁸⁶.

5. Η σχέση των αποφάσεων του ΑΕΔ με το ενωσιακό δίκαιο και την ΕΣΔΑ

156 Τόσο η ενωσιακή έννομη τάξη όσο και η περιφερειακή (διεθνής), όπως η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών (ΕΣΔΑ), προβλέπουν μηχανισμούς δικαστικού ελέγχου της συμπεριφοράς των κρατών μελών, μέσω των αντίστοιχων δικαστηρίων τους, δηλαδή του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων

⁴⁸⁰ Άρθρο 51 παρ. 6 του ν. 345/1976.

⁴⁸¹ Επ. Σπηλιωτόπουλος/Β. Κονδύλης, *Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου*, Τόμ. 2, ό.π., σελ. 76, 77.

⁴⁸² Β. Σκουρής/Ευ. Βενιζέλος, *Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, ό.π., σελ. 81.

⁴⁸³ Άρθρο 897 περ. 6 ΚΠολΔ.

⁴⁸⁴ Άρθρο 890 ΚΠολΔ.

⁴⁸⁵ Άρθρο 52 παρ. 3 του ν. 345/1976.

⁴⁸⁶ Άρθρο 54 παρ. 2 του ν. 345/1976.

του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ). Τούτο σημαίνει ότι ο εθνικός δικαστής, ως ερμηνευτής του Συντάγματος, πρέπει να λάβει υπόψη ότι η ερμηνεία του μπορεί να τεθεί υπό υπερεθνικό δικαστικό έλεγχο⁴⁸⁷. Δεδομένου, λοιπόν, ότι στην ελληνική έννομη τάξη λειτουργούν προ πολλού δύο οιονεί συνταγματικά δικαστήρια που επιλαμβάνονται είτε κατόπιν παραπομπής από άλλο δικαστήριο ή κατόπιν ατομικής προσφυγής, η συνομιλία της ελληνικής συνταγματικής νομολογίας με τα δύο αυτά διεθνή δικαιοδοτικά όργανα θα διευκολυνθεί μέσα από την ορθολογικότερη και σαφέστερη διατύπωσή της, στον βαθμό μάλιστα που και το ίδιο το Σύνταγμα καθίσταται αντικείμενο του δικαστικού ελέγχου που ασκούν το ΔΕΕ και το ΕΔΔΑ⁴⁸⁸.

Κατά πάγια νομολογία του ΔΕΕ, «η ύπαρξη κανόνα του εσωτερικού δικαίου κατά τον 157 οποίο τα δικαστήρια που δεν αποφαινόμενοι σε τελευταίο βαθμό δεσμεύονται από τις νομικές εκτιμήσεις των ανώτερων δικαστηρίων δεν μπορεί αυτόματα να έχει ως αποτέλεσμα να αναιρεί την κατά το άρθρο 267 ΣΛΕΕ ευχέρεια των πρώτων αυτών δικαστηρίων να υποβάλλουν τα ζητήματα ερμηνείας του δικαίου της Ένωσης στην κρίση του Δικαστηρίου... Το δικαστήριο που δεν αποφαινόμενοι σε τελευταίο βαθμό πρέπει να είναι ελεύθερο, ιδίως όταν κρίνει ότι η νομική εκτίμηση που διατυπώθηκε από ανώτερο δικαστήριο θα μπορούσε να το οδηγήσει στην έκδοση απόφασης αντίθετης προς το δίκαιο της Ένωσης, να υποβάλλει στο Δικαστήριο τα ερωτήματα τα οποία το απασχολούν»⁴⁸⁹. Στο ίδιο πνεύμα, το ΔΕΕ έκρινε ότι το άρθρο 267 ΣΛΕΕ έχει την έννοια ότι εθνικό δικαστήριο έχει την υποχρέωση να υποβάλει αυτεπαγγέλτως στο Δικαστήριο αίτηση προδικαστικής απόφασης ακόμη και όταν αποφαινόμενοι κατόπιν αναπομπής μετά την ανάρτηση της πρώτης απόφασής του από το συνταγματικό δικαστήριο του οικείου κράτους μέλους και έστω και αν εθνικός κανόνας επιβάλλει σε αυτό να λύσει τη διαφορά ακολουθώντας τη νομική θέση που διατυπώθηκε από το τελευταίο δικαστήριο. Το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι ο νομικός κανόνας ο οποίος υποχρεώνει ένα δικαστήριο και μάλιστα ανώτατο να ακολουθήσει τη νομική θέση του Συνταγματικού Δικαστηρίου δεν δύναται να εμποδίσει το αιτούν δικαστήριο να υποβάλει στο Δικαστήριο αίτηση προδικαστικής αποφάσεως σε όποιο χρονικό σημείο της διαδικασίας κρίνει κατάλληλο και, εφόσον συντρέχει τέτοια περίπτωση, να μην εφαρμόσει τις εκτιμήσεις του Συνταγματικού Δικαστηρίου που θα αποδειχθούν αντίθετες προς το δίκαιο της Ένωσης⁴⁹⁰.

⁴⁸⁷ Ευ. Βενιζέλος, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, ό.π., σελ. 240 επ.· ο ίδιος, *Δικαστικός Έλεγχος της Συνταγματικότητας των Νόμων*, ό.π., σελ. 184 επ.

⁴⁸⁸ Ευ. Βενιζέλος, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, ό.π., σελ. 243.

⁴⁸⁹ ΔΕΕ της 22ας Ιουνίου 2010, C-188/10 και C-189/10, Melki και Abdeli, ECLI:EU:C:2010:363, σκέψη 42.

⁴⁹⁰ Απόφαση του τμήματος μείζονος συνθέσεως της 15ης Ιανουαρίου 2013, C-416/10, Križan,

158 Επομένως, παρά τη διάταξη του άρθρου 51 παρ. 1 του ν. 345/1976⁴⁹¹, ένα εθνικό δικαστήριο μπορεί να μην εφαρμόσει διάταξη τυπικού νόμου που το ΑΕΔ, αίροντας τη σχετική αμφισβήτηση, έκρινε ότι δεν είναι αντισυνταγματική, εάν το δικαστήριο αυτό κρίνει ότι η εν λόγω διάταξη αντιβαίνει στο δίκαιο της Ένωσης, ιδίως ενόψει

EU:C:2013:8. Το ζήτημα της σχέσης μεταξύ της προδικαστικής διαδικασίας του άρθρου 267 ΣΛΕΕ και των διαδικασιών ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων στα κράτη μέλη απασχόλησε το Δικαστήριο και μεταγενέστερα, στην απόφαση της 4ης Ιουνίου 2015, C-5/14, *Kernkraftwerke Lippe-Ems GmbH κατά Hauptzollamt Osnabrück*, ECLI:EU:C:2015:354 και στην απόφαση της 20ής Δεκεμβρίου 2017, C-322/16, *Global Starnet, Ltd*, ECLI:EU:C:2017:985. Υπενθύμισε ότι, οσάκις εθνικό δικαστήριο στο οποίο έχει υποβληθεί διαφορά σχετική με το δίκαιο της Ένωσης κρίνει ότι διάταξη του εθνικού δικαίου είναι όχι μόνον αντίθετη προς το δίκαιο της Ένωσης, αλλά και αντισυνταγματική, το δικαστήριο αυτό ούτε στερείται της ευχέρειας που του παρέχει το άρθρο 267 ΣΛΕΕ ούτε απαλλάσσεται από την προβλεπόμενη στο ίδιο άρθρο υποχρέωσή του να υποβάλει στο Δικαστήριο προδικαστικά ερωτήματα σχετικά με την ερμηνεία ή με το κύρος του δικαίου της Ένωσης για τον λόγο ότι η αναγνώριση της αντισυνταγματικότητας μιας διατάξεως του εσωτερικού δικαίου προϋποθέτει υποχρεωτικά την άσκηση προσφυγής ενώπιον συνταγματικού δικαστηρίου. Συγκεκριμένα, θα θιγόταν η πρακτική αποτελεσματικότητα του δικαίου της Ένωσης εάν η ύπαρξη υποχρεωτικής προσφυγής ενώπιον συνταγματικού δικαστηρίου μπορούσε να παρακωλύσει το εθνικό δικαστήριο που έχει επιληφθεί διαφοράς διεπόμενης από το δίκαιο της Ένωσης να κάνει χρήση της δυνατότητας η οποία του παρέχεται βάσει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ να υποβάλει στο Δικαστήριο τα σχετικά με την ερμηνεία ή το κύρος του δικαίου της Ένωσης ερωτήματα, προκειμένου να έχει τη δυνατότητα να κρίνει αν εθνικός κανόνας είναι συμβατός με το δίκαιο αυτό ή όχι. Τόσο η λειτουργία του συστήματος συνεργασίας μεταξύ του δικαστηρίου και των εθνικών δικαστηρίων, το οποίο καθιερώνεται με το άρθρο 267 ΣΛΕΕ, όσο και η αρχή της υπεροχής του δικαίου της Ένωσης επιτάσσουν να έχει το εθνικό δικαστήριο την ευχέρεια να υποβάλει στο Δικαστήριο, σε όποιο στάδιο της διαδικασίας το κρίνει σκόπιμο και μάλιστα ακόμη και μετά το πέρας παρεμπόπτουσας διαδικασίας ελέγχου της συνταγματικότητας, οποιοδήποτε προδικαστικό ερώτημα εκτιμά ότι είναι αναγκαίο. Η πρακτική αποτελεσματικότητα του άρθρου 267 ΣΛΕΕ θα θιγόταν αν, εξαιτίας της υπάρξεως διαδικασίας ελέγχου της συνταγματικότητας, ο εθνικός δικαστής αδυνατούσε να υποβάλει στο Δικαστήριο προδικαστικά ερωτήματα και να εφαρμόσει αμέσως το δίκαιο της Ένωσης κατά τρόπο σύμφωνο προς την κρίση ή τη νομολογία του δικαστηρίου. Βλ. συναφώς: *Διευκρινίσεις για τη σχέση μεταξύ της προδικαστικής διαδικασίας του άρθρου 267 ΣΛΕΕ και των διαδικασιών ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων στα κράτη μέλη* (ΔΕΕ της 4ης Ιουνίου 2015, C-5/14, *Kernkraftwerke Lippe-Ems GmbH κατά Hauptzollamt Osnabrück*), www.prevedourou.gr (31.08.2015) και *Σχέση προδικαστικής παραπομπής και ελέγχου συνταγματικότητας εθνικών διατάξεων* (ΔΕΕ της 20ής Δεκεμβρίου 2017, *Global Starnet Ltd κατά Ministero dell'Economia e delle Finanze και Amministrazione Autonoma Monopoli di Stato, C-322/16*, www.prevedourou.gr (24.03.2018).

⁴⁹¹ «Η απόφασις του Ειδικού Δικαστηρίου δια της οποίας ήρθη αμφισβήτησις περί της ουσιαστικής αντισυνταγματικότητος ή της εννοίας (τυπικού) Νόμου, ισχύει έναντι πάντων από της εν δημοσία συνεδριάσεως δημοσιευσεώς της, επιφυλασσομένης της διατάξεως της παραγράφου 4 του παρόντος άρθρου».

απόφασης του ΔΕΕ επί σχετικού προδικαστικού ερωτήματος που μπορεί να υποβάλει το δικαστήριο αυτό. Το ίδιο ισχύει ακόμη και αν το δικαστήριο εξέδωσε σχετική απόφαση πριν τη δημοσίευση της απόφασης του ΑΕΔ, κατά παράβαση των διατάξεων των άρθρων 48 παρ. 2 και 50 παρ. 3 του ν. 345/1976. Στην περίπτωση αυτή αποκλείεται η ευδοκίμηση της αίτησης επανάληψης της διαδικασίας κατά της εν λόγω απόφασης του παραπάνω δικαστηρίου⁴⁹². Από τα ανωτέρω συνάγεται ότι η προτεραιότητα εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου επιφέρει τη χειραφέτηση όλων των δικαστηρίων (των κοινών αλλά ακόμη και των ανώτατων) έναντι του ΑΕΔ.

Όσον αφορά τη σειρά εξέτασης της συμβατότητας εθνικών διατάξεων προς το ενω- 159
σιακό δίκαιο, αφενός, και της συνταγματικότητάς τους, αφετέρου, με την απόφαση ΣτΕ Ολ 161/2010, το Συμβούλιο της Επικρατείας έκρινε ότι «...κατά την εξέταση του συμβατού [εθνικής] ρύθμισης προς κανόνες με τυπική ισχύ υπέρτερη του νόμου, πρέπει κατ' αρχάς να εξετασθεί το ζήτημα της συνταγματικότητας της ρύθμισης. Και εάν μεν η ρύθμιση αυτή κριθεί αντισυνταγματική και, επομένως, μη εφαρμοστέα, θα καταστεί πλέον αλυσιτελής η εξέταση του ζητήματος του συμβατού της ρυθμίσεως προς το κοινοτικό δίκαιο. Εάν, αντιθέτως, η επίμαχη ρύθμιση κριθεί συμβατή προς το Σύνταγμα θα ανακύψει, εν συνεχεία, η ανάγκη να εξετασθεί το συμβατό της εν λόγω εφαρμοστέας, κατά το εθνικό δίκαιο, διατάξεως προς το κοινοτικό δίκαιο». Όπως επισημαίνει συναφώς ο Ευ. Βενιζέλος, ο οποίος προσθέτει ως τρίτη διάσταση την τυχόν αντίθεση προς την ΕΣΔΑ, πρέπει σε κάθε περίπτωση να προηγείται ο έλεγχος που εξυπηρετεί την οικονομία της δίκης και την ταχύτερη ολοκλήρωσή της και ενισχύει την αρχή του κράτους δικαίου και την εγγυητική λειτουργία των θεμελιωδών δικαιωμάτων και αρχών⁴⁹³. Επομένως, η χρονική προτεραιότητα του ελέγχου συνταγματικότητας είναι πρόσφορη, στο μέτρο που, εάν μια νομοθετική διάταξη κριθεί αντισυνταγματική από το ΑΕΔ και κηρυχθεί ανίσχυρη, παρέλκει η διεξαγωγή της πολυτελούς διαδικασίας της προδικαστικής παραπομπής ενώπιον του ΔΕΕ.

Οι αποφάσεις του ΑΕΔ υπόκεινται και στον έλεγχο του ΕΔΔΑ με την άσκηση ατομικής 160
προσφυγής. Χαρακτηριστικό παράδειγμα συναφώς αποτέλεσε το ζήτημα του επαγγελματικού ασυμβιβάστου των βουλευτών κατά το άρθρο 57 παρ. 1 του Συντάγματος όπως αυτό ίσχυσε από το 2001 έως το 2008. Ενώ κρίθηκε σύμφωνο με το Σύνταγμα

⁴⁹² Κ. Γιαννακόπουλος, *Το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και η χειραφέτηση των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων από το Συμβούλιο της Επικρατείας*, ΤΤ ΤΔΔ (50 χρόνια), 2015, σελ. 1147.

⁴⁹³ Ευ. Βενιζέλος, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, ό.π., σελ. 241· ο ίδιος, *Δικαστικός Έλεγχος της Συνταγματικότητας των Νόμων*, ό.π., σελ. 189 επ.

από το ΑΕΔ⁴⁹⁴, το ΕΔΔΑ⁴⁹⁵ έκρινε, αντιθέτως, ότι παραβιάζεται το άρθρο 2 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, στο μέτρο που η διάταξη αυτή κατέλαβε και τους βουλευτές που είχαν εκλεγεί πριν από την ψήφισή και τη θέση της σε ισχύ, περιορίζοντας έτσι και το δικό τους παθητικό εκλογικό δικαίωμα, αλλά και την επιλογή που είχαν ήδη κάνει οι εκλογείς. Η παραβίαση αφορούσε κατά κυριολεξία όχι το αναθεωρημένο άρθρο 57 παρ. 1 αλλά τη μεταβατική διάταξη του τότε ισχύοντος άρθρου 117 παρ. 7 του Συντάγματος, που προέβλεπε την έναρξη ισχύος του επαγγελματικού ασυμβιβάστου «σε κάθε περίπτωση από 01.01.2002», καταλάμβανε συνεπώς και τους βουλευτές της (αναθεωρητικής) Βουλής του 2000 που είχαν εκλεγεί υπό άλλο συνταγματικό καθεστώς επαγγελματικών ασυμβιβάστων⁴⁹⁶.

V. Η ΑΡΜΟΔΙΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΟΛΟΜΕΛΕΙΑΣ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΑΝΩΤΑΤΩΝ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΩΝ

161 Η ρύθμιση της παραγράφου 5 του άρθρου 100 εισήχθη με τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001⁴⁹⁷, η οποία διεύρυνε προϋφιστάμενη νομοθετική πρόνοια που ίσχυε για τα τμήματα του ΑΠ⁴⁹⁸. Με αυτήν θεσπίζεται ένας ιδιότυπος μηχανισμός συγκέντρωσης του ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων στο εσωτερικό των τριών ανώτατων δικαστηρίων⁴⁹⁹. Η ρύθμιση αυτή προέκυψε, κυρίως, από τη δυσπιστία προς τα τμήματα των δικαστηρίων και, ιδίως, προς το Ε΄ Τμήμα του Συμβουλίου της Επικρατείας, στόχος της δε ήταν η αποτροπή αυθαιρεσιών ολιγομελών δικαστικών σχηματισμών. Παρά την κριτική που άσκησε σημαντική μερίδα της θεωρίας, η παραπάνω ρύθμιση κρίθηκε σύμφωνη προς το Σύνταγμα. Ειδικότερα, το Συμβούλιο της Επικρατείας έκρινε, σε Ολομέλεια, ότι η εν λόγω συνταγματική αναθεώρηση, ως προς την αρμοδιότητα

⁴⁹⁴ ΑΕΔ 11/2003.

⁴⁹⁵ Στην υπόθεση *Λυκουρέζος κατά Ελλάδας*, απόφαση της 15.06.2006, προσφυγή αριθ. 33554/03.

⁴⁹⁶ Ευ. Βενιζέλος, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, ό.π., σελ. 484 επ· ο ίδιος, *Δικαστικός Έλεγχος της Συνταγματικότητας των Νόμων*, ό.π., σελ. 241.

⁴⁹⁷ Ευ. Βενιζέλος, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, ό.π., σελ. 227· Σπ. Βλαχοπούλου, *Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων από τα Τμήματα των Ανωτάτων Δικαστηρίων (Μια όψη της παράπλευρης αναθεώρησης του Συντάγματος)*, ΔΤΑ 2001, σελ. 83· Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 137 επ., και 597· Μ. Πικραμένος, «Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων υπό το άρθρο 100 παρ. 5 του Συντάγματος και το πρόβλημα του Συνταγματικού Δικαστηρίου», σε Ξ. Κοντιάδη (επιμ.), *Πέντε χρόνια μετά τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001, II*, 2006, σελ. 775· Κ. Σακελλαροπούλου, *Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων και το άρθρο 100 παρ. 5 του Συντάγματος – Δικονομική οργάνωση ή περιορισμός του διάχυτου ελέγχου*, Νόμος και Φύση, 04.06.2007.

⁴⁹⁸ Άρθρο 563 παρ. 2 εδ. γ΄ ΚΠολΔ.

⁴⁹⁹ Ευ. Βενιζέλος, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, ό.π., σελ. 227· Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 597· Κ. Χρυσόγονος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 155.

της Ολομέλειας των τριών ανώτατων δικαστηρίων να αποφαίνονται οριστικώς για την αντισυνταγματικότητα τυπικού νόμου, επήλθε αφού τηρήθηκε η διαδικασία του άρθρου 110 του Συντάγματος, εφόσον είχε προταθεί με τη νόμιμη πλειοψηφία, σε δύο ψηφοφορίες, από την προηγούμενη της αναθεωρητικής Βουλή⁵⁰⁰. Δεν παραβιάζεται ούτε η αρχή της διάκρισης των εξουσιών (άρθρο 26 Σ.) ούτε η γενικότερη αρχή του κράτους δικαίου. Είναι χωρίς νομική σημασία για το κύρος της συνταγματικής αναθεώρησης το ζήτημα αν, νομοτεχνικώς, μετά την αναθεώρηση, η νέα διάταξη έπρεπε να προστεθεί στο άρθρο 100 ή στο άρθρο 93 παρ. 4 του Συντάγματος, δεδομένου, άλλωστε, ότι και οι δύο αυτές συνταγματικές διατάξεις δεν συγκαταλέγονται, σύμφωνα με το άρθρο 110 παρ. 1 του Συντάγματος, μεταξύ εκείνων που δεν υπόκεινται σε αναθεώρηση, ενώ η κατανομή αρμοδιοτήτων μεταξύ Ολομέλειας και τμημάτων ανώτατου δικαστηρίου είναι αντικείμενο ακόμη και του κοινού νομοθέτη⁵⁰¹. Συνεπώς νομίμως, κατά συνταγματική επιταγή (άρθρο 100 παρ. 5), ζήτημα αντισυνταγματικότητας τυπικού νόμου, που ανέκυψε κατά την εκδίκαση υπόθεσης ενώπιον τμήματος του Συμβουλίου της Επικρατείας, παραπέμπεται υποχρεωτικώς για επίλυση στην Ολομέλεια του δικαστηρίου αυτού⁵⁰².

Στη δίκη ενώπιον της Ολομέλειας των τριών ανώτατων δικαστηρίων, όπως και **162** του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου, στην οποία τίθεται ζήτημα συνταγματικότητας διάταξης τυπικού νόμου, έχουν, σύμφωνα με το άρθρο 1 του ν. 2479/1997, δικαίωμα να ασκήσουν παρέμβαση, προκειμένου να προβάλουν απόψεις και επιχειρήματα, αναφερόμενα στο ζήτημα αυτό της συνταγματικότητας και τρίτα, σε σχέση προς την εν λόγω δίκη, φυσικά ή νομικά πρόσωπα, κατά τους ειδικότερους ορισμούς της παραπάνω δικονομικής διάταξης. Επισημάνθηκε ότι η υπό εξέταση ρύθμιση δημιουργεί το πρακτικό πρόβλημα ότι, σε περίπτωση παραπομπής στην Ολομέλεια στο πλαίσιο επεξεργασίας κανονιστικού διατάγματος, η μεταγενέστερη εκδίκαση υπόθεσης που θα αχθεί ακυρωτικώς πρέπει να γίνει από άλλους συμβούλους σε σύνθεση Ολομέλειας, λόγω της αρχής της δομικής αμεροληψίας στη συγκρότηση των δικαστηρίων που καθιερώθηκε με την απόφαση Procola του ΕΔΔΑ⁵⁰³.

Κατά την παραπάνω ρύθμιση, που εφαρμόζεται και σε σχέση με τυπικούς νόμους **163**

⁵⁰⁰ Πρακτικά Ολομελείας Βουλής, Συνεδριάσεις ΠΛΕ της 20 Μαΐου 1998 και ΡΞ της 24ης Ιουνίου 1998.

⁵⁰¹ Πρακτικό Επεξεργασίας της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας 621/2002.

⁵⁰² ΣτΕ 2905-2909/2003, 2478/2006.

⁵⁰³ Σπ. Βλαχόπουλος, *Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων από τα Τμήματα των Ανωτάτων Δικαστηρίων*, ό.π., σελ. 94.

που εκδόθηκαν πριν από την αναθεώρηση του 2001, δεν επιβάλλεται η παραπομπή από το Τμήμα στην Ολομέλεια του Δικαστηρίου του ζητήματος της αντισυνταγματικότητας διάταξης τυπικού νόμου, όταν η οικεία Ολομέλεια ή το ΑΕΔ έχει ήδη κρίνει για τη συνταγματικότητα άλλης μεν διάταξης τυπικού νόμου, πλην ταυτόσημης κατά περιεχόμενο με την εφαρμοστέα, ώστε, στην περίπτωση αυτή, να πρόκειται αναμφιβόλως για το αυτό κατ' ουσίαν νομικό ζήτημα⁵⁰⁴. Ομοίως δεν απαιτείται η εκ νέου παραπομπή, από το Τμήμα που δικάζει ως δικαστικός σχηματισμός, στην Ολομέλεια του Δικαστηρίου, του ζητήματος της αντισυνταγματικότητας διάταξης τυπικού νόμου, όταν το ζήτημα αυτό έχει ήδη κριθεί από την Ολομέλεια σε σχηματισμό επεξεργασίας διαταγμάτων, κατόπιν παραπομπής του από τον σχηματισμό επεξεργασίας διαταγμάτων του οικείου Τμήματος. Τούτο διότι ο σκοπός της συνταγματικής διάταξης, δηλαδή η επίλυση των ζητημάτων αντισυνταγματικότητας διατάξεων τυπικού νόμου από την Ολομέλεια του οικείου ανώτατου δικαστηρίου, που διαθέτει, κατά την εκτίμηση του συνταγματικού νομοθέτη, αυξημένα εκέγγυα κύρους, εξυπηρετείται πλήρως με τον τρόπο αυτόν, ενώ αποφεύγεται η ουσιώδης επιβράδυνση στην επίλυση των διαφορών και την απονομή της δικαιοσύνης από την υποχρεωτική δις παραπομπή του αυτού ζητήματος στην Ολομέλεια του αυτού δικαστηρίου, όταν μάλιστα το Τμήμα, ως δικαστικός, πλέον, σχηματισμός, συμφωνεί με την ήδη εξελεχθείσα κρίση της Ολομελείας. Δεν ασκεί εν προκειμένω επιρροή το γεγονός ότι, στην περίπτωση αυτή, η Ολομέλεια είχε επιληφθεί του ζητήματος ως σχηματισμός επεξεργασίας διαταγμάτων και όχι ως δικαστικός σχηματισμός, εφόσον, πάντως, η σχετική της αρμοδιότητα ασκήθηκε, κατά συνταγματική επιταγή, για τον αυτό σκοπό, δηλαδή την κρίση επί της συνταγματικότητας της αυτής ή ταυτόσημου περιεχομένου διάταξης τυπικού νόμου. Όπως δε συνάγεται από την καθιερούμενη με το τελευταίο εδάφιο της εν λόγω συνταγματικής διάταξης ταυτόσημη υποχρέωση παραπομπής και στις δύο περιπτώσεις, είναι αδιάφορο για τον συνταγματικό νομοθέτη, κατά το κρίσιμο εν προκειμένω μέρος, το είδος της διαδικασίας που ακολουθήθηκε. Δεν είναι συναφώς κρίσιμη η διαφοροποιημένη επιλογή, από τον κοινό νομοθέτη, του αριθμού των μελών καθενός από τους ανωτέρω σχηματισμούς της Ολομελείας του Δικαστηρίου, διότι, όπως καταδεικνύεται και από το παράδειγμα της διαφοράς του αριθμού των μελών του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου (11) έναντι της Ολομελείας του Συμβουλίου της Επικρατείας (κατά τον κρίσιμο χρόνο 33), ο συνταγματικός νομοθέτης δεν συναρτά το κύρος της εκδιδόμενης δικαστικής απόφασης από τον αριθμό των μελών του δικαστηρίου που τη λαμβάνουν, αλλά από

⁵⁰⁴ ΣτΕ 2717/2003, Ολ 1476/2004, 1578, 1579, 2027, 2094, 3749/2004, 1156/2005, 3536/2009, 852/2016, 3408/2017, 980/2019, 1763/2021, 1548/2022. Βλ. και Πρακτικό Ολομελείας σε Συμβούλιο 4/2001.

το είδος του δικαστηρίου και του σχηματισμού που την εκδίδει. Η αντίθετη, εξάλλου, εκδοχή, στερώνοντας από οποιαδήποτε σημασία ή δεσμευτικότητα την εκφερόμενη από την Ολομέλεια του Συμβουλίου της Επικρατείας, ως σχηματισμό επεξεργασίας διαταγμάτων κρίση και υποβαθμίζοντας, με τον τρόπο αυτό, αρμοδιότητες του Δικαστηρίου, ασκούμενες, εν τούτοις, κατά συνταγματική επιταγή, καθιστά κενή περιεχομένου τη συνταγματική υποχρέωση του σχηματισμού επεξεργασίας διαταγμάτων να παραπέμψει το ως άνω ζήτημα στην Ολομέλεια του Δικαστηρίου, δεδομένου ότι άγει στην παντελή αγνόηση της προηγούμενης επί του αυτού ζητήματος κρίσης της Ολομέλειας και στην υποχρέωση εκφοράς από την Ολομέλεια νέας κρίσης επί ήδη κριθέντος από αυτήν ζητήματος⁵⁰⁵.

Προϋπόθεση εξαίρεσης από την υποχρέωση παραπομπής, που τάσσει η ως άνω **164** συνταγματική διάταξη, είναι η προηγούμενη εξέταση του ζητήματος από σχηματισμό Ολομέλειας του Δικαστηρίου από τους προβλεπόμενους στη συνταγματική διάταξη του άρθρου 100 παρ. 5 Σ., ο οποίος εξετάζει το ζήτημα παρεμπιπτόντως, κατά το κρατούν στη Χώρα σύστημα ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων, επ' ευκαιρία κρίσης επί συγκεκριμένης υπόθεσης ή της εξέτασης της νομιμότητας συγκεκριμένου σχεδίου προεδρικού διατάγματος, επιλαμβανόμενος στις περιπτώσεις αυτές κατά τις αντίστοιχες δικονομικές διατάξεις. Συνεπώς, η κρίση της Ολομέλειας του Δικαστηρίου εν συμβουλίω, κατά την άτυπη, αφηρημένη και, πάντως, εκτός του πλαισίου του άρθρου 100 παρ. 5 του Συντάγματος, εξέταση από αυτήν του ζητήματος της συνταγματικότητας τυπικού νόμου, δεν απαλλάσσει τους μετά ταύτα επιλαμβανόμενους του αυτού ζητήματος δικαστικούς σχηματισμούς από την ως άνω υποχρέωση παραπομπής⁵⁰⁶.

Δεν συντρέχει περίπτωση παραπομπής στην Ολομέλεια κατ' εφαρμογή της διάταξης **165** του άρθρου 100 παρ. 5 του Συντάγματος, για την εξέταση της τυχόν αντίθεσης προς το Σύνταγμα διατάξεων κανονιστικής πράξης και όχι διάταξης τυπικού νόμου⁵⁰⁷. Ομοίως, σε περίπτωση που διαπιστώνεται από Τμήμα του Δικαστηρίου σύγκρουση διάταξης τυπικού νόμου προς διάταξη όχι του Συντάγματος, αλλά διεθνούς σύμβασης κυρωθείσης με νόμο, η οποία, δυνάμει του άρθρου 28 παρ. 1 του Συντάγματος, έχει υπερνομοθετική ισχύ, δεν υφίσταται υποχρέωση παραπομπής του θέματος στην Ολομέλεια του Δικαστηρίου⁵⁰⁸. Το ίδιο γίνεται δεκτό και για την αντίθεση προς το ενωσιακό δίκαιο⁵⁰⁹.

⁵⁰⁵ ΣτΕ 2039/2007, Ολ 1657/2008.

⁵⁰⁶ ΣτΕ Ολ 1657-1659/2008.

⁵⁰⁷ ΣτΕ 4078/2001 3407-3410/2005.

⁵⁰⁸ ΣτΕ 372/2005.

⁵⁰⁹ Κ. Γιαννακόπουλος, «Άρθρο 100», ό.π., αρ. περ. 128.

- 166 Πάντως, το Τμήμα μπορεί να διαφωνήσει με προηγούμενη απόφαση της Ολομέλειας και είτε να εφαρμόσει νόμο που το ίδιο θεωρεί συνταγματικό ή να προβεί σε ερμηνεία νομοθετικής διάταξης σύμφωνα με το Σύνταγμα⁵¹⁰ είτε να παραπέμψει εκ νέου στην Ολομέλεια νόμο που το ίδιο θεωρεί αντισυνταγματικό⁵¹¹. Σε κάθε περίπτωση, για λόγους ασφάλειας δικαίου, η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας και του ΑΕΔ περί της συνταγματικότητας νομοθετικών διατάξεων δεν πρέπει να ανατρέπεται όταν δεν συντρέχει μεταβολή των συνθηκών⁵¹².
- 167 Στο πεδίο των εκλογικών διαφορών ανακύπτει το ερώτημα αν το Πρώτο Τμήμα του Αρείου Πάγου, αρμόδιο, σύμφωνα με το άρθρο 32 του ΠΔ 26/2012, όπως τροποποιήθηκε προσφάτως και ισχύει, για την ανακήρυξη των εκλογικών συνδυασμών και των υποψήφιων βουλευτών, οφείλει, σε περίπτωση που καταλήγει στην αντισυνταγματικότητα της εφαρμοστέας διάταξης, να παραπέμψει το σχετικό ζήτημα στην Ολομέλεια του Αρείου Πάγου. Τρία επιχειρήματα συνηγορούν υπέρ της άποψης ότι δεν συντρέχουν εν προκειμένω οι προϋποθέσεις εφαρμογής του άρθρου 100 παρ. 5 του Συντάγματος, δηλαδή δεν στοιχειοθετείται η σχετική υποχρέωση του Τμήματος να παραπέμψει το ζήτημα της (αντι)συνταγματικότητας στην Ολομέλεια. Το πρώτο επιχειρήμα έγκειται στο ότι ο φυσικός δικαστής των εκλογικών διαφορών είναι το ΑΕΔ, ενώ η ανακήρυξη των υποψήφιων βουλευτών και εκλογικών συνδυασμών έχει ανατεθεί στα πολιτικά δικαστήρια από την κοινή εκλογική νομοθεσία ως διοικητικής φύσης αρμοδιότητα⁵¹³. Με άλλα λόγια, το Πρώτο Τμήμα του Αρείου Πάγου δεν ασκεί δικαιοδοτικά καθήκοντα, δεν επιλαμβάνεται διαφοράς, όπως απαιτεί το άρθρο 100 παρ. 5 του Συντάγματος, αλλά αρμοδιότητα διοικητικής φύσης, η οποία ελέγχεται παρεμπιπτόντως από το ΑΕΔ. Δεύτερον, το ίδιο το άρθρο 100 παρ. 5 προβλέπει ρητά την υποχρέωση παραπομπής στην Ολομέλεια μόνο κατά την άσκηση της γνωμοδοτικής αρμοδιότητας του Ε΄ Τμήματος του Συμβουλίου της Επικρατείας, δηλαδή κατά την επεξεργασία των διαταγμάτων, και όχι

⁵¹⁰ Επ. Σπηλιωτόπουλος/Β. Κονδύλης, *Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου*, Τόμ. 2, ό.π., σελ. 67.

⁵¹¹ Κ. Χρυσόγονος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 156, ο οποίος επισημαίνει ότι η παρ. 5 του άρθρου 100 δεν εξοπλίζει ρητά με ισχύ *erga omnes* την απόφαση της Ολομέλειας (σε αντίθεση με την παρ. 4, ως προς τις αποφάσεις του ΑΕΔ).

⁵¹² Επ. Σπηλιωτόπουλος/Β. Κονδύλης, *Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου*, Τόμ. 2, ό.π., σελ. 67.

⁵¹³ Ευ. Βενιζέλος, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, ό.π., σελ. 481. Πρόκειται για υπόθεση εκούσιας δικαιοδοσίας, κύριο χαρακτηριστικό της οποίας είναι ότι «κινείται στο μεταίχμιο μεταξύ διοικητικής και δικαιοδοτικής λειτουργίας. Από τις σχετικές υποθέσεις απουσιάζει το στοιχείο της διαφοράς, το δε δικαστήριο δεν προβαίνει σε αυθεντική διάγνωση της διαφοράς ή του προσβαλλόμενου δικαιώματος, αλλά δρα συνήθως προληπτικά και ρυθμιστικά, λαμβάνοντας μέτρα διαπιστωτικού ή διαπλαστικού χαρακτήρα». Βλ. Κεραμεύς/Κονδύλης/Νίκας, *Ερμηνεία ΚΠολΔ 2000*, α. 1 παρ. 25 σελ. 13. Βλ. ΕιρΑθ 142/2020, σκέψη ΙΙ.

στο πλαίσιο άσκησης άλλης μη δικαιοδοτικής αρμοδιότητας. Τέλος, η παραπομπή στην Ολομέλεια δεν συνάδει με τη *ratio* του συγκεκριμένου μηχανισμού, λαμβανομένης υπόψη της ασφυκτικής πίεσης που δημιουργεί η σύντομη προθεσμία της εκλογικής νομοθεσίας⁵¹⁴.

VI. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Το ΑΕΔ είναι ένα ιδιότυπο δικαστήριο με πολλαπλές αρμοδιότητες. Λειτουργεί, πρώτον, **168** ως δικαστήριο άρσης των διαφωνιών μεταξύ των ανώτατων δικαστηρίων της Χώρας όσον αφορά τη δικαιοδοσία τους, την έννοια και την ουσιαστική συνταγματικότητα διατάξεων τυπικών νόμων και τον χαρακτηρισμό κανόνων ως γενικώς παραδεγμένων κανόνων του διεθνούς δικαίου. Λειτουργεί, δεύτερον, ως εκλογοδικείο, καθόσον είναι αρμόδιο για την επίλυση σημαντικών εκλογικών ζητημάτων, δηλαδή, για την εκδίκαση των ενστάσεων ως προς τον έλεγχο και το κύρος των βουλευτικών εκλογών, τον έλεγχο του κύρους και των αποτελεσμάτων δημοψηφίσματος και την κρίση για τα ασυμβίβαστα ή την έκπτωση βουλευτή.

Όσον αφορά τη σημαντικότερη αρμοδιότητά του, δηλαδή την άρση της αμφισβήτησης **169** για την αντισυνταγματικότητα τυπικού νόμου, το καινοτομικό στοιχείο είναι ότι το ΑΕΔ αποκλίνει από τη σχετική αρμοδιότητα των λοιπών δικαστηρίων, αφού αυτό και μόνο έχει αρμοδιότητα αφηρημένου ελέγχου της ουσιαστικής αντισυνταγματικότητας. Περαιτέρω, μετατρέπει τον έλεγχο από παρεμπίπτοντα σε κύριο, αφού κύριο αντικείμενο της δίκης που ανοίγεται ενώπιόν του είναι η συνταγματικότητα της κρίσιμης διάταξης, και από διάχυτο σε συγκεντρωτικό. Από την πρακτική του ΑΕΔ, πάντως, συνάγεται ότι επιδεικνύει έντονη τάση «αυτοπεριορισμού» και αυτοσυγκράτησης, καθόσον οριοθετεί με μεγάλη ακρίβεια την κρίσιμη διάταξη που θα εξετάσει, προβαίνοντας σε αυστηρό έλεγχο του παραδεκτού⁵¹⁵. Περαιτέρω, το ΑΕΔ στερείται αρμοδιότητας για την επίλυση συνταγματικών διαφορών που υπερβαίνουν τις περιπτώσεις ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων⁵¹⁶. Τέλος, επισημαίνεται ότι η εναλλασσόμενη και τυχαία σύνθεση του ΑΕΔ δεν προσφέρει τις αναγκαίες εγγυήσεις νομολογιακής συνέχειας, θεσμικής

⁵¹⁴ Βλ. άρθρο 35 του ΠΔ 26/2012: «1. Εντός τριών (3) ημερών μετά τη λήξη της προθεσμίας υποβολής πρότασης υποψηφιοτήτων, το Α΄ Τμήμα του Αρείου Πάγου ανακηρύσσει σε δημόσια συνεδρίαση τους εκλογικούς συνδυασμούς, όπως αυτοί δηλώθηκαν σύμφωνα με τα άρθρα 34 και 34Α».

⁵¹⁵ Ευ. Βενιζέλος, *Η κήρυξη της αντισυνταγματικότητας τυπικού νόμου με απόφαση του ΑΕΔ*, ό.π., σελ. 916· ο ίδιος, *Δικαστικός Έλεγχος της Συνταγματικότητας των Νόμων*, ό.π., σελ. 144.

⁵¹⁶ Β. Σκουρής, *Η επίλυση των συνταγματικών διαφορών στην Ελλάδα*, ό.π., σελ. 177· Επίσης, Κ. Γιαννακόπουλος, «Άρθρο 100», ό.π., αρ. περ. 130, με τη διατύπωση προτάσεων προς ενίσχυση των αρμοδιοτήτων του ΑΕΔ.

μνήμης και επιστημονικής εξειδίκευσης των δικαστών του, σε αντίθεση προς τους δικαστές των συνταγματικών δικαστηρίων άλλων ευρωπαϊκών κρατών και πάντως σε αντίθεση προς τους δικαστές του ΕΔΔΑ και του ΔΕΕ⁵¹⁷.

170 Όσον αφορά τη λειτουργία του ως εκλογοδικείου, παρατηρείται ότι η εκλογική νομολογία παρουσιάζει σημαντικές διακυμάνσεις και μεταστροφές, οι οποίες αγγίζουν ενίοτε τα όρια της ανασφάλειας του δικαίου. Ειδικότερα, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις η νομολογία εμφανίζεται σταθερά προσανατολισμένη σε μια τυπολογική προσέγγιση των νομικών εννοιών των κωλυμάτων και ασυμβιβάστων, άλλες φορές τείνει προς μια τεολογική διεύρυνση των κριτηρίων⁵¹⁸. Σκόπιμη θα ήταν, στο πλαίσιο μελλοντικής αναθεώρησης, η πρόβλεψη της δυνατότητας του ΑΕΔ να εξετάζει ενστάσεις, αφενός, κατά του αποκλεισμού συνδυασμών από τις εκλογές, προκειμένου να αποφευχθεί το ενδεχόμενο αντιφατικών αποφάσεων μεταξύ εκείνου και του Πρώτου Τμήματος του Αρείου Πάγου⁵¹⁹ και, αφετέρου, κατά της νομιμότητας της προκήρυξης δημοψηφίσματος, πριν από τη διενέργεια αμφοτέρων⁵²⁰.

171 Τέλος, ως δικαστήριο άρσης της σύγκρουσης δικαιοδοσιών, η νομολογία του ΑΕΔ επιτρέπει μεν την εμβάθυνση της διάκρισης ιδιωτικών και διοικητικών διαφορών, πλην δεν ακολουθεί ενιαία γραμμή, αλλά μεταβάλλει απόψεις. Ειδικά όσον αφορά τα πρωτόκολλα διοικητικής αποβολής και τις διαφορές περί την εκτέλεση, το ΑΕΔ συχνά αμφιταλαντεύεται και δεν είναι σε θέση να διασφαλίσει την απαραίτητη ενότητα της νομολογίας⁵²¹.

172 Οι παραπάνω αδυναμίες του ΑΕΔ όσον αφορά, ιδίως, τον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων, οδήγησαν σε προτάσεις για την τροποποίησή του. Στο πλαίσιο της αναθεωρητικής διαδικασίας του 1996-2001, κατά την οποία προστέθηκε η παράγραφος 5 στο άρθρο 100 του Συντάγματος, προτάθηκε και η μετατροπή του ΑΕΔ σε Συνταγματικό Δικαστήριο, με την ίδια σε γενικές γραμμές συγκρότηση, η οποία δεν έγινε δεκτή. Το ζήτημα επανήλθε στο πλαίσιο των αναθεωρητικών προτάσεων του 2006, οπότε η ίδια κοινοβουλευτική ομάδα επανέλαβε την πρόταση για την ανάγκη

⁵¹⁷ Ευ. Βενιζέλος, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, ό.π., σελ. 243· ο ίδιος, *Δικαστικός Έλεγχος της Συνταγματικότητας των Νόμων*, ό.π., σελ. 273.

⁵¹⁸ Ευ. Βενιζέλος, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, ό.π., σελ. 480 επ. Βλ. αυστηρή κριτική και από Γ. Σωτηρέλη, «Άρθρο 58», ό.π., αρ. περ. 13, 14, ο οποίος κάνει λόγο για την «εξυπηρέτηση εξόφθαλμων σκοπιμοτήτων» στην εκλογική νομολογία του ΑΕΔ.

⁵¹⁹ Βλ. Λ. Παπαδοπούλου, *Σύνταγμα με λιγότερη υποκρισία*, Το Βήμα, 23.04.23, σελ. Α20 και Κ. Χρυσόγονος, *Τι πρέπει να αλλάξει*, Το Βήμα, 23.04.23, σελ. Α21.

⁵²⁰ Λ. Παπαδοπούλου, *Σύνταγμα με λιγότερη υποκρισία*, ό.π.

⁵²¹ Β. Σκουρής, *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο Ι*, 1996, σελ. 157 επ.

αναθεώρησης του άρθρου 100 προς την κατεύθυνση της μετατροπής του ΑΕΔ σε Συνταγματικό Δικαστήριο, στο οποίο θα παραπέμπονται τα ζητήματα της συνταγματικότητας από όλα τα άλλα κοινά δικαστήρια. Η απόφαση για τη διαπίστωση της ανάγκης αναθεώρησης του άρθρου 100 δεν συγκέντρωσε, το 2007, την αυξημένη πλειοψηφία των 3/5 τουλάχιστον του όλου αριθμού των βουλευτών. Το ζήτημα παραπέμφθηκε στην Η΄ Αναθεωρητική Βουλή, αλλά η πρόταση δεν συγκέντρωσε την απαιτούμενη πλειοψηφία. Η ίδια κοινοβουλευτική ομάδα επανήλθε με την πρόταση αναθεώρησης το 2018. Εν προκειμένω, όμως, η πρόταση δεν συγκέντρωσε την αναγκαία πλειοψηφία στην πρώτη Βουλή, οπότε δεν εισήχθη στην Θ΄ Αναθεωρητική Βουλή η οποία πραγματοποιεί την αναθεώρηση του 2019⁵²².

Ανεξαρτήτως της αναθεωρητικής διαδικασίας, παρουσιάζει ενδιαφέρον η θεωρητική 173 συζήτηση σχετικά, αφενός, με τα πλεονεκτήματα του ισχύοντος στην Ελλάδα συστήματος ελέγχου συνταγματικότητας, παρά τις αντιφάσεις, τα κενά και τις ιδιορρυθμίες του, έναντι του συγκεντρωτικού συστήματος, και, αφετέρου, με την ανάγκη ίδρυσης Συνταγματικού Δικαστηρίου (είτε με τη μετατροπή του ΑΕΔ με τη σημερινή σύνθεσή του είτε με την επιλογή των μελών από τη Βουλή με αυξημένη πλειοψηφία), έστω και χωρίς να θιγεί ο κορμός του διάχυτου, παρεμπόδιτου και συγκεκριμένου ελέγχου, δηλαδή η αρμοδιότητα των λοιπών δικαστηρίων να προβαίνουν και αυτά σε έλεγχο συνταγματικότητας⁵²³.

⁵²² Ευ. Βενιζέλος, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, ό.π., σελ. 242 επ.· ο ίδιος, *Δικαστικός Έλεγχος της Συνταγματικότητας των Νόμων*, ό.π., σελ. 271 επ.

⁵²³ Βλ., αντί πολλών, Ευ. Βενιζέλο, *Δικαστικός Έλεγχος της Συνταγματικότητας των Νόμων*, ό.π., σελ. 271 επ., με πλούσιες βιβλιογραφικές παραπομπές.